

SKRIPTA

**METODIKA I
METODSKA PRAKSA
LIKOVNE KULTURE
OSNOVNOŠKOLSKOG
UZRASTA**

SELMA LOOSE



Selma Loose

METODIKA I METODSKA PRAKSA LIKOVNE KULTURE
OSNOVNOŠKOLSKOG UZRASTA

Skripta

Mostar
2012



SADRŽAJ

Predgovor	7
Definiranje predmeta metodike likovne kulture	9
Opće odrednice, predmet i zadaci metodike likovne kulture	10
Predmet i značaj nastave likovne kulture u osnovnoj školi	12
Kreativnost kao ključna sposobnost pojedinca u današnjem društvu	15
Didaktičke osnove metodike likovne kulture	16
Ciljevi i zadaci nastave likovne kulture	16
Principi nastave likovne kulture	18
Metode u nastavi likovne kulture	27
Okvirni nastavni plan i program	34
Okvirni program ili globalni program	35
Izrada izvedbenog plana	37
Priprema za čas likovne kulture	42
Elementi pripreme za čas	43
Analiziranje i ocjenjivanje učeničkih radova	51
Uloga i ličnost nastavnika likovne kulture	58
Metodika i značaj upoznavanja sa umjetničkim djelima	60
Materijalni uslovi za izvođenje nastave likovne kulture	62
Interdisciplinarnost u nastavi likovne kulture – tematska i strukturna korelacija	65
Šabloni i sheme u dječijem likovnom izražavanju	70
Umjetnički i dječiji likovni izraz	73
Kreativnost	75
Endnote	86
Bibliografija	88



PREGOVOR

Ova skripta predviđena za nastavu na vježbama iz predmeta Metodika likovne kulture osnovnoškolskog uzrasta, i Metodika praksa likovne kulture osnovnoškolskog uzrasta. Zbog nedostatka adekvatne univerzitetske literature iz ove oblasti koja objedinjava osnove metodike i methodske prakse sažete u jednom izdanju, stvorio se prostor i potreba za skriptom u kojoj se mogu naći osnovni pojmovi o metodici likovne kulture, prirodi ove nauke primjenjenoj na užu umjetničku oblast likovnih umjetnosti, te njenim osnovnim postulatima predstavljenim u principima i metodama u nastavi. Osim navedenog, tu su i dodatni tekstovi o interdisciplinarnosti i kreativnosti, temama koje iako veoma aktuelne u obrazovanju danas, nisu u velikoj mjeri zastupljene u literaturi za ovaj predmet.

Potreba za ovom skriptom nastala je prije svega zbog nemogućnosti i/ili otežane nabavke relevantne svjetske i regionalne literature, ali i relativno malom broju knjiga, časopisa i drugih publikacija vezanih za metodiku likovne kulture koji se izdaju i mogu nabaviti u našoj regiji. Ova skripta je pisana sa namjerom da se olakša savladavanje gradiva iz navedenih predmeta, tako što će se osnovni sadržaji moći naći u jednom izvoru, sa mogućnošću istraživanja i novih izvora, koji su poslužili za izradu skripte, za zainteresirane studente.

Sadržaji skripte bazirani su na raznolikoj, ali kvalitetnoj literaturi iz ove i srodnih oblasti, te su sublimirani u jedinstvene tekstove, u kojima se nastojalo izbalansirati znanja koja se već odavno obrađuju u ovim predmetima od poznatih priznatih regionalnih metodičara likovne kulture, kao što je Bogomil Karlavariš, Dobrila Belamarić, i drugi, ali i novija literatura svjetski priznatih stručnjaka u relevantnim oblastima, kako bi studenti imali uvida u novija istraživanja, radove i literaturu vezanu za sadržaje ovih predmeta.

Navedeni sadržaji skripte svakako će se u budućnosti, kao što bi i trebalo, upotpunjavati novim poglavljima sa novim, za nastavu bitnim sadržajima.

AUTOR



Definiranje predmeta Metodike likovne kulture

Da bismo razjasnili pojam metodike kao sada već prihvaćene naučne discipline, spomenućemo pojmove i definicije obrazovanja ili edukacije, pedagogije i didaktike.

Obrazovanje obuhvaća znanje i sposobnosti. Obrazovanost je kvaliteta ličnosti koja je određena njegovim znanjem i sposobnostima.

Opšti pojam *pedagogije* obuhvata obrazovanje i odgoj, te su one dvije osnovne pedagoške kategorije. Riječ *didaktika* je grčkog porijekla i izvorno znači poučavanje (*didaskhein* - poučavati). Didaktika je grana pedagogije koja proučava opće zakonitosti nastave i učenja, ali i drugih oblika učenja i obrazovanja izvan nastave. Didaktikom se detaljnije objašnjavaju mnoge koncepcije, alternativni pristupi, modeli i programi odgoja i obrazovanja kao što su: Sumerhillski model, Pokret radne škole, Projekt-metoda, Montessori sistem, Freinetov pokret, Step by step, Waldorfska škola, Mannheimski sistem, i dr. (Bognar i Matijević, 2005). Nastava je odgojno-obrazovni proces, odnosno sistematičan, organiziran i intencijalni oblik pedagoškog djelovanja.

Iz didaktike su proizašle **posebne didaktike**, tj. **metodike**, a time i metodika likovne kulture. Metodika nastavnog predmeta utemeljuje se na korpusu sadržaja (naučnih, umjetničkih) koji se uvode i u predmetni kurikulum. Uključivanjem te sastavnice u određivanje metodike kao autonomne nauke otvara se široko polje interdisciplinarnih veza iz područja odgojnih nauka i naučnih ili umjetničkih disciplina matične oblasti na kojoj se utemeljuje nastavni predmet. U skladu s takvim metodološkim utemeljenjem metodika se predstavlja kao interdisciplinarna nauka (sintetska nauka). Interdisciplinarni karakter metodike se očituje u korelaciji različitih naučnih i umjetničkih disciplina koje pripadaju matičnoj nauci ili umjetnosti. Matična oblast daje sadržaj (umjetnički i naučni) koji se putem didaktičkih teorija prenosi i formira odgojno-obrazovni okvir za izvođenje nastave iz specifičnog predmeta. Tako je ovaj proces uvijek vezan i određen odgovarajućim naučnim disciplinama kao što su: pedagogija, didaktika, edukologija, psihologija, sociologija, komunikologija, filozofija i dr.

Opće odrednice, predmet i zadaci metodike likovne kulture

Metodika likovne kulture je pedagoška naučna disciplina koja se bavi proučavanjem odgojno-obrazovnog rada, zadacima, sadržajima, organizacijom i procesima likovnog odgoja.¹

Metodika likovne kulture ima opći karakter u odnosu na didaktiku i pedagogiju, te se u tom smislu kao opća nauka može raščlaniti na metodiku likovne kulture predškolskog uzrasta, osnovnoškolskog uzrasta, srednjoškolskog uzrasta, metodika likovnog obrazovanja odraslih. Kada govorimo o metodici likovne kulture srednjoškolskog uzrasta, zapravo govorimo o metodici historije umjetnosti, jer je nastavni sadržaj predmeta likovne kulture u svim srednjim školama upravo historija umjetnosti. Karlavaris (1963) spominje i metodiku pojedinih grana likovnih umjetnosti koje se odnose i na profesionalno umjetničko obrazovanje, na primjer metodika slikanja, vajarstva ili grafike. Metodike određenih grana umjetnosti u smislu profesionalnog umjetničkog obrazovanja se ne izučavaju ni na jednoj obrazovnoj ustanovi, a nastavni kadar na ovakvim praktično-kreativnim predmetima su zapravo aktivni umjetnici koji prenose svoja znanja i iskustva nastojeći prije svega omogućiti kritičko i kreativno razmišljanje kroz konstantan stvaralački rad, a koje će uroditi samostalnim umjetničkim izrazom kod svakog studenta.

Budući da je metodika ili posebna didaktika i sama po svojoj prirodi interdisciplinarna, sintetska nauka, tako je i metodika likovne kulture **interdisciplinarna nauka**, koja se zasniva na sistemu pedagoških nauka i sistemu naučnih disciplina na području teorije likovnih umjetnosti. Uz ove dvije naučne grupe, na metodiku likovne kulture u obrazovnom sistemu utiču: sociologija, psihologija i semiologija (nauka o znakovima u funkciji komunikacije). Sadržaji metodike likovne kulture mogu biti općeobrazovni, stručno – primjenjivi (stručno aplikativni) i profesionalni – u funkciji pripremanja profesionalnih likovnih umjetnika (Herceg, Rončević, Karlavaris, 2010).

Predmet proučavanja metodike likovne kulture je sam proces likovnog obrazovanja i odgoja, koji se odnosi i na teoriju i na praktično ostvarivanje u različitim odgojno-obrazovnim ustanovama. Kroz teoriju metodika izučava historijski razvoj likovnog obrazovanja i odgoja, te savremenu praksu koja se kontinuirano prati i istražuje kako bi se evaluirali, razmatrali i unaprijedili postojeći ciljevi, zadaci i načini realizacije nastave iz predmeta Likovna kultura. Interdisciplinarni karakter metodike likovne kulture potvrđuje i činjenica da se ova nauka koristi naučnim

saznanjima iz svih srodnih naučnih i umjetničkih područja. Posebno je važno koristiti se provjerenim i vjerodostojnim naučnim spoznajama iz drugih oblasti, koje su relevantne za sam predmet metodike likovne kulture, što podrazumijeva kritičko usvajanje znanja iz svih oblasti koja će se prenijeti i primjenjivati.

Metodika likovne kulture kao nauka, ima za opći zadatak da omogući uvid u teorijskom smislu provjerenih i sistematiziranih znanja o likovnom obrazovanju i odgoju, te da kod budućih likovnih pedagoga razvije sposobnosti posmatranja i samoposmatranja odgojno-obrazovnog procesa, sposobnost kritičkog procjenjivanja prakse, te njenog unaprijeđivanja. Do unaprijeđivanja će doći samo kroz stalno preplitanje razmatranja iskustava iz nastavne prakse i navedenog kritičkog procjenjivanja sa savremenim teorijskim istraživanjima i spoznajama iz različitih oblasti koje su specifično vezane za metodiku likovne kulture. Ovo implicira kontinuirani zajednički rad i saradnju teoretičara i praktičara, naučnika, umjetnika i nastavnika kako bi se postigla što kvalitetnija nastava likovnih umjetnosti na svim nivoima obrazovanja.

Predmet Metodika likovne kulture ima za cilj osposobiti buduće nastavnike i učitelje – likovne pedagoge, da profesionalno i samostalno obavljaju nastavu, što podrazumijeva praćenje stručne literature i kontinuiran rad na vlastitom stručnom usavršavanju. U samom nastavnom procesu koji je određen obrazovnom politikom metodika likovne kulture usmerava buduće likovne pedagoge ka kreativnom razvijanju vrijednosti određenih u predmetu Likovna kultura za različite uzraste kroz likovno stvaralaštvo, koristeći kao osnovu nastavni sadržaj predmeta likovna kultura (poznavanje osnovnih odnosa unutar strukture likovnog jezika, primjenu raznovrsnih likovnih tehnika, poznavanje vrijednosti likovnih djela svjetske i nacionalne kulturne baštine). Osim znanja neophodnih za izvođenje nastave likovne kulture, budući nastavnici kroz predmet Metodika likovne kulture izučavaju elemente metodičke realizacije nastave, razvojne procese u dječijem likovnom stvaralaštvu prema kojima se vrši odabir metoda rada, poštujući istovremeno principe nastave likovne kulture, te individualne sklonosti i sposobnosti svakog učenika.

Predmet i značaj nastave likovne kulture u osnovnoj školi

Predmet likovna kultura obuhvata sve grane i discipline likovnih umjetnosti uključujući i vizuelne komunikacije (kako su u NPP definirani elementi drugih složenih, vizuelnih umjetnosti čiji se elementi izučavaju kroz ovaj predmet). Novi koncept odgoja i obrazovanja u skladu sa obrazovnim praksama mnogih evropskih zemalja predstavlja prekretnicu i podrazumijeva temeljitu promjenu nastavnog plana i programa, metoda rada, poimanja uloge učenika i nastavnika u nastavnom procesu. Bit promjene je da se težište obrazovanja usmjerava na *ono što dijete treba da zna i umije*, a ne na onome što učitelj treba da predaje. Dakle, učenik je postao aktivni subjekt procesa učenja, te su programi usmjereni na dijete.

Prema tome: „Svrha odgoja i obrazovanja u savremenom društvu je poticanje i ostvarivanje povoljnih prilika za razvoj ljudskog bića tokom čitavog života, a čiji je smisao cjelovito lično učešće u intelektualnom, osjećajnom, tjelesnom, moralnom i duhovnom djelovanju koje upućuje pojedinca na ostvarivanje visoke kvalitete života. ... Zato su promjene u odgoju i obrazovanju orijentisane na demokratizaciju i humanizaciju obrazovnog sistema, s fokusom na osposobljavanje učenika da zadovolji vlastite potrebe (preživljavanje², ljubav, moć³, zabava i sloboda) i potrebe savremenog, demokratskog društva. Znanje i vještine se stiču obrazovanjem, a vrijednosti, stavovi i navike odgojem. Škole trebaju odgajati dobre ljude, a ne samo dobre učenike.“⁴

Istraživanja provedena za Svjetsku konferenciju o umjetničkom obrazovanju pokazuju da nastava iz ove oblasti razvija lični osjećaj kreativnosti i inicijative, maštu, emocionalnu inteligenciju i moralni „kompas“, sposobnosti za kritičko mišljenje, osjećaj samostalnosti, slobodu misli i djelovanja, a takođe potiče kognitivni razvoj.⁵

Prof. Antonio Damasio (2006), naglašava da opadanje moralnih vrijednosti u modernom društvu prouzrokovano je i rastućom podjelom između kognitivnih i emocionalnih procesa u obrazovanju zbog fokusiranja na razvoj kognitivnih sposobnosti na štetu razvijanja vrijednosti emocionalnih procesa. Damasio sugerira da obrazovanje u umjetnosti koje potiče i emocionalni razvoj dovodi do ravnoteže između kognitivnog i emocionalnog razvoja, te tako pridonosi podršci kulture mira.⁶

Osim inicijalnog obrazovanja, nastavnik u suvremenom obrazovnom procesu se stalno profesionalno usavršava i nije više samo posrednik znanja, nego je aktivni savjetnik koji potiče i omogućava učeniku da ostvaruje vlastite potencijale kroz „učenje otkrićem“.

U Okvirnom nastavnom planu i programu za devetogodišnje obrazovanje Federacije Bosne i Hercegovine⁷ navedeni su sljedeći elementi koji sačinjavaju predmet Likovna kultura:

- Likovna pismenost;
- Likovna kultura;
- Likovna kreativnost.

Definiranje ovih elemenata u odnosu na navedena objašnjenja u Okvirnom NPP-u je nešto drugačije, te se direktno odnosi na sadržaje, te ciljeve i zadatke predmeta Likovna kultura u devetogodišnjem osnovnoškolskom obrazovanju.

Likovna pismenost se odnosi na uočavanje, prepoznavanje i razumijevanje likovnog jezika, njegove elemente i principe, osnovne pojmove, poznavanje likovnih tehnika.

Likovna kultura podrazumjeva razumijevanje likovne umjetnosti kroz kapitalna djela svjetske umjetnosti i nacionalne likovne i kulturno-historijske baštine, te značaja likovnih, vizuelnih umjetnosti u savremenom društvu, naviku posjećivanja likovnih izložbi u galerijama, muzejima.

Likovna kreativnost je proces razvijanja senzornih, izražajnih, praktičkih i intelektualnih sposobnosti, a naglasak je na razvijanju divergentnog mišljenja. Bitno je naglasiti da likovna kreativnost nije isključivo vezana za nadarenost ili talent, nego se ona potiče, razvija i njeguje kroz različite aktivnosti kod svakog djeteta prema njegovim/njenim mogućnostima, znanju i sposobnostima.

Predmet likovne kulture nije, niti bi trebao biti usmjeren samo na usvajanje „vještina“ crtanja, slikanja ili modeliranja. Vrednovanje u obliku ocjenjivanja ne bi se trebalo odnositi samo na rezultate praktičnog rada, nego na čitav proces koji učenici prolaze u nastavi iz ovog predmeta. Osim radosti stvaranja ovaj predmet bi trebao pružiti učeniku razvijanje za razvijanje vizuelnog, pa tako i likovnog doživljaja i mišljenja kroz brojne aktivnosti, a aktivnosti usmjerene razvoju percepcije, analitičkog, kreativnog i kritičkog mišljenja i rada rezultiraće kvalitetnom komunikacijom sa djelima likovne i ostalih vizuelnih umjetnosti, estetsko vrednovanje stvari i svijeta oko sebe, a pojedincima i otvoriti put ka samoostvarivanju kroz nastavak školovanja usmjerenog na likovne umjetnosti.

Koncepcija predmeta likovne kulture može se definisati i preko ciljeva savremenog obrazovanja u opštem smislu:

Ciljevi koji se ostvaraju kroz ovaj predmet su razvijanje aktivnog i stvaralačkog odnosa prema okolini, kao rezultat analitičkog, misaonog procesa, preko vizuelne percepcije, pa i emocionalnog i humanog odnosa prema svijetu u kojem živimo, kroz produkciju i doživljaj likovno-umjetničkih sadržaja. Analiza i misaoni proces su osnova bez koje sama vizuelna percepcija, emocionalni doživljaj i odnos, te produkcija likovnih sadržaja nemaju težine ni smisla. Nastava likovne kulture jedino na ovaj način može ostvariti ciljeve koji se nameću u obrazovanju 21. vijeka.

Dakle, treba stalno imati na umu da je ovaj predmet u nastavi nižih razreda osnovne škole baziran na stvaranju osnove za dalji razvitak pokretanjem procesa bitnih za dječiji misaoni i likovni razvoj. Stvaranje ovakve osnove kroz spontani dječiji izraz kroz koji se usvajaju osnove likovne sintakse omogućava ostvarivanje ciljeva u završnoj trijadi osnovnoškolskog školovanja kada započinje period analitičko-apstraktnog mišljenja, i dalje kroz srednjoškolsko školovanje.

Kreativnost kao ključna sposobnost pojedinca u današnjem društvu

Paradigme industrijskih društava sa naglaskom na razvijanju i analitičkih, normativnih, uniformno reguliranih karakteristika pojedinca su prevaziđene. Savremeno, postindustrijsko društvo postavilo je nove potrebe u mnogim sferama ljudskog djelovanja, pa tako i u obrazovanju. Jedan od aspekata obrazovanja koji se razmatraju u sferi obrazovanja je i odnos između umjetnosti i nauke u nastavnim procesima. Nastava umjetnosti i nauka i tehnologije više se ne mogu razmatrati odvojeno. Naše društvo se suočava sa novim potrebama i problemima. Promovira se i uvodi cjeloživotno učenje kao nova paradigma, sa naglaskom na razvoj kreativnosti i saradnju na svim nivoima.

Dosadašnja vertikalna i hijerarhijska postavka predmeta u obrazovanju, u kojoj su predmeti iz oblasti umjetnosti bili na marginama nastavnog procesa, se mijenja prema horizontalnom sistemu na principima saradnje i interdisciplinarnosti u kojem su prirodne, društvene nauke i umjetnosti podjednako zastupljene i značajne kao osnova obrazovanja. Dakle, savremeno društvo uvodi kreativnost i maštovitost kao ključne vrijednosti obrazovanja, u kojem će najvažnija biti kreativnost u cilju suočavanja sa kompleksnim, spekulativnim situacijama u brojnim kontekstima.

Didaktičke osnove metodike likovne kulture

Ciljevi i zadaci nastave likovne kulture

U metodikama različitih područja postoje opće odrednice ciljeva nastave, a to su *materijalni* ili *obrazovni* ciljevi i *odgojni* ili *funkcionalni* ciljevi. U nastavi likovne kulture materijalni ili obrazovni ciljevi su zapravo uži stručni ciljevi pod kojim se podrazumijevaju znanja iz oblasti likovnih umjetnosti, a u procesu usvajanja znanja ostvaruju se i odgojni ciljevi.

Obrazovni ciljevi i zadaci se odnose na usvajanje znanja i sposobnosti. Pod usvajanjem znanja u nastavi za osnovnoškolski uzrast podrazumijevaju se: znanja i vještine iz teorije oblikovanja i umjetnosti (osnovni likovni elementi, kompozicija i kompozicijski principi, pojmovi i termini likovnih umjetnosti), tehnike likovnog izražavanja (usvajanje znanja i rada sa likovnim tehnikama), analize likovnih djela i osnovna znanja iz historije likovne umjetnosti (stilovi, autori, djela).

Sposobnost je kvaliteta ličnosti koja je tako formirana da uspješno obavlja neku djelatnost. Sposobnosti se odnose na senzorne, izražajne, praktičke i intelektualne sposobnosti.

1. senzorne ili perceptivne sposobnosti – zasnovane na senzornoj aktivnosti, sposobnosti osjetilnog doživljavanja
2. manualne ili praktične sposobnosti – temelje se na praktičnoj aktivnosti
3. sposobnosti izražavanja – odnose se na crtanje, slikanje i modeliranje (a u opštem smislu uključuju i govor, čitanje, pisanje, matematičko izražavanje, pjevanje, sviranje i izražavanje pokretima tijela).
4. intelektualne sposobnosti – formiraju se na bazi ljudskog intelektualnog rada

Razvijaju se psihofizičke funkcije: percepcija, pamćenje, mišljenje (posebno na razvijanje i njegovanje divergentnog mišljenja), mašta, emocije, interes, volja itd.

Odgojni zadaci odnose se na opšte odgojne vrijednosti koje se razvijaju kroz aktivnosti nastave likovne kulture. To su: *estetske*, *moralne* i *radne*. Kroz likovne aktivnosti razvijaju se i formiraju uvjerenja i stavovi zasnovani na kreativnom i kritičkom mišljenju. Praktičnim i kreativnim radom se takođe njeguju pozitivan

odnos prema radu: aktivnost, inicijativnost, samostalnost, dosljednost, strpljivost, upornost, istrajnost, te socijalizacija u smislu ostvarivanja pozitivne komunikacije i saradnje među učenicima i učenicima sa nastavnikom.

Autori Herceg, Rončević, Karlavaris (2010), s pravom navode i treću grupu ciljeva nastave likovne kulture, a to su **terapeutski ciljevi**. Tako ukazuju na još jednu odgojnu dimenziju likovnih aktivnosti. Kroz likovne aktivnosti, nastavnik je u prilici da na sasvim novi način upozna učenika i utiče na njegov razvoj. Kroz sam proces rada, dakle aktivnost i rezultate – gotove ili nedovršene radove – očituje se psihičko i socijalno stanje djeteta. Jako je važno znanje i iskustvo nastavnika kako bi se terapeutski ciljevi nastave likovne kulture mogli ostvariti. Nastavnik likovne kulture je u jedinstvenoj situaciji da prisustvuje najiskrenijem i najdirektnijem izražavanju emocija, sposobnosti i općeg stanja jednog djeteta.

U individualnoj komunikaciji koju nastavnik ostvaruje sa svakim učenikom u toku nastave otvara se prostor za uočavanje, identifikaciju i moguću korekciju manjih negativnih psihičkih pojava, međutim, važno je znati i da postoji određena granica do koje likovni pedagog može i smije intervenirati samostalno u određenim situacijama. Prije svega, treba biti svjestan vlastitih znanja, sposobnosti i mogućnosti, te obavijestiti i uključiti i druge stručnjake iz oblasti pedagogije, psihologije u ozbiljniji terapeutski tretman. Terapeutski ciljevi nastave se ne navode u pripremi za čas, ali svakako trebamo biti svjesni ove mogućnosti koju pruža nastava likovne kulture za sve uzraste.

Principi nastave likovne kulture

Odgaj i obrazovanje je uvijek orijentirano i teži ka nekom idealu, kvalitetu. Taj ideal i kvalitet predstavlja cilj. Ovaj kvalitativni cilj nije moguće ostvariti bez ostvarivanja nastave na osnovu razrađenih principa za svaki predmet kojeg karakterišu specifični zahtjevi za realizaciju unutar nastave.

Razni didaktičari, odnosno metodičari su na različite načine definirali principe ili načela nastave likovne kulture oslanjajući se na prije svega na opće zakonitosti nastavno-odgojne teorije i prakse, a zatim i prema specifičnim kriterijima koji se mogu odnositi na npr. različite odgojno-obrazovne ustanove s obzirom na odgojno-obrazovni stepen – predškolski odgoj, razredna i predmetna nastava, srednjoškolska i visokoškolska nastava. Principi su dakle opća pravila i definirani su didaktikom, a u ovom slučaju su prilagođeni i odabrani prema specifičnostima predmeta likovne kulture koji prije svega spada u oblast umjetnosti. Međutim, ovdje se moramo osvrnuti na već ranije navedeni interdisciplinarni karakter metodike likovne kulture koja osim praktično-kreativnog uključuje i elemente umjetničke teorije, estetike, historije umjetnosti, itd. Upravo iz ovih razloga se uzimaju neki opći didaktički, odnosno, metodički principi i nadograđuju prema različitim kriterijima vezanim za praktičan rad u oblasti umjetnosti, te uzrast i sadržaje koji se razlikuju u osnovnoj i srednjoj školi. Principi nastave likovne kulture su osnovne smjernice za izvođenje nastave iz ovog predmeta i neophodna je njihova pravilna primjena u radu kako bi nastava bila sistematična, efikasna i uspješna. Ovdje ćemo navesti principe koje zapravo navodi većina metodičara likovne kulture, iako se samo imenovanje principa može neznatno razlikovati od autora do autora.

1) PRINCIP KVALITETA I ODGOJNE USMJERENOSTI

Kvalitet u nastavi likovne kulture podrazumijeva kvalitetne sadržaje, postupke i odnose. Procjenjivanje vrijednosti, dakle stalna evaluacija je inherentna umjetnosti kao takvoj, bilo da se radi o stalnoj samoevaluaciji stvaraoca-umjetnika, ili o kontinuiranoj procjeni njegovog rada od strane publike i stručnjaka iz umjetnosti, i oblasti koje se bave umjetnošću iz različitih rakursa. „Prema tome, samo najkvalitetniji rad, podsticaji i međuljudski odnosi mogu se uvažavati u procesu likovnog vaspitanja.“⁸

Kvalitet u nastavi likovne kulture ima odgojnu ulogu, te se kroz proces nastave iz ovog predmeta uveliko doprinosi i kvalitetnom razvoju ličnosti svakog učenika stvarajući pozitivne navike, oblike ponašanja i mišljenja koji će biti značajan element

formiranja zdravog pojedinca. Odgojna usmjerenost je usko vezana za kvalitet kako nastavnog rada tako i rezultata u obliku učeničkih radova, usvojenih znanja i razvijenih sposobnosti, koji trebaju biti rezultat iskrenosti i stalnih aktivnosti u likovnom promišljanju i razvijanju originalnih ideja učenika, te njihovoj realizaciji tokom nastave likovne kulture. Zanemarivanje ovog principa rezultira produkcijom kiča, imitacija odnosno kopija, ili „prepisivanjem“ tuđih ideja, a u svijetu odraslih za koji odgajamo našu djecu ovakvu praksu nazivamo plagijatorstvom.

2) PRIMJERENOST UZRASTU

Poštujući razvojne faze dječijeg likovnog izražavanja predškolskog i školskog uzrasta formiraju se programi i planovi, sadržaji – njihova složenost, metodički postupci i očekivani rezultati. Dakle osnove nastave likovne kulture moraju biti u skladu sa mogućnostima i sposobnostima djece specifičnog uzrasta i stadija sveukupnog razvoja. Vrlo je zahtijevan zadatak odgajatelja i nastavnika da na osnovu znanja i neposrednog iskustva u radu sa djecom različite starosne dobi ostvare zdravu ravnotežu između težine zadataka koje im postavlja i mogućnosti da se oni shvate i uspješno riješe. Ti zadaci moraju biti motivirajući i pružati dovoljno slobode za djetetov nesmetan i originalan, iskren rad u kojem će moći izraziti svoje ideje, emocije, misli. Da bi zadaci bili motivirajući oni moraju biti adekvatni uzrastu, intelektualnim i psihomotoričkim sposobnostima, fleksibilni i predstavljati jednu vrstu izazova za dijete.

Dakle težina zadatka uvijek treba biti za nijansu iznad mogućnosti učenika, ali u toj mjeri koja će probuditi interes za rad, maštu i kreativnost. Ako je zadatak neodmjeren u težini i zahtjevima za učenika, postoji opasnost pojave frustracije i odustajanja i neuspjeha. Ovo procjenjivanje i uspostavljanje ravnoteže je u stalnoj promjeni i razvoju, ono je dijalektičko, a usmjerava se i nastoji postići zbog stimulacije interesa za aktivnosti uočavanja i rješavanja problema, što doprinosi psihičkom i intelektualnom razvitku djeteta.

3) AKTIVAN ODNOS PREMA OKOLINI

Bez obzira na uzrast učenika, ovaj princip nastave ostaje jednako važan za nastavu likovne kulture. U mlađem uzrastu je to karakterističan način na koji djeca upoznaju svijet oko sebe. Ona aktivno istražuju svoju okolinu predmete, pojave, koristeći sva svoja čula. Informacije i znanje prikupljaju, osim posmatranjem (vizuelno) i dodirrom (taktilno), čulom ukusa (gustativno), sluhom (auditivno), čulom mirisa (olfaktivno), guranjem, pokretanjem, vučenjem (kinestetski).

Ovi se podražaji i podaci o stvarima stalno upoređuju te se dječija spoznaja zaokružuje u znanje i pojmove. Iako djeca dakle samostalno i spontano koriste sva čula za upoznavanje svijeta, u nastavi likovne kulture, je jako bitno primjeniti odnosno koristiti i oslanjati se na ovu dječiju aktivnost, jer se takve spoznaje – znanje i pojmovi koji su rezultat aktivnog ispitivanja strukture svoje okoline kroz čula – bolje apstrahiraju i stvaraju kvalitetnije klasificirane, fleksibilno generalizirane pojmove za novu upotrebu u likovnim aktivnostima. Iako se ne preporučuje posredovani doživljaj okoline, preko slika – fotografija, TV i filma, svi predstavljaju sredstva za nastavu. Važno je prije svih posredovanih informacija ponuditi i organizirati nastavu tako da se uvijek počinje od neposrednog doživljaja okoline, aktivnim ispitivanjem svega dostupnog. Danas je svijet obilježen posrednim iskustvima svijeta, i teško će biti izbjeći uticaj medija i novih tehnologija. Međutim moramo znati da vrijednost isključivo takve spoznaje svijeta je puno manja, i takva saznanja se teško artikuliraju u likovnoj aktivnosti. Princip aktivnog odnosa u programu likovne kulture operacionalizira se kroz predmetnu korelaciju i integraciju te manipulativnu i eksplorativnu igru.

4) PRINCIP SVJESNOSTI KROZ AKTIVNOST

Likovne aktivnosti koje bi trebale biti motivirane ako se pravilno primjenjuje princip aktivnog odnosa prema okolini i na primjerenoj teorijskoj osnovi, treba da se ostvaruju svjesno. To znači da učenici postaju svjesni mogućnosti ostvarivanja vlastitih ideja, koristeći postojeće i stečene sposobnosti, te će se na taj način izbjeći mehaničko i reproduktivno ispunjavanje zadatka. Zapravo se kod djece na ovaj način razvija osnovna karakteristika sveukupnog likovnog stvaralaštva koja uvijek podrazumijeva svjesnu aktivnost umjetnika.

Svjesnost je kroz aktivnost izražena u radovima u kojima je evidentno razumijevanje i primjena novih saznanja vezanih za sadržaje predmeta likovna kultura. Svjesnost se takođe može prepoznati i u aktivnostima procjene i analize vlastitih radova i ponuđenih djela likovne umjetnosti i dizajna. Korištenjem gotovih predložaka, šablona, shema i modela ili zahtijevanje istih rješenja od svih učenika, nastavnik će onemogućiti osvještavanje likovnih odnosa, razvijanje kritičkog stava, te će radovi biti rezultat mehaničkog prenošenja tuđih ideja, što je osim za razvijanje senzibiliteta prema likovnim umjetnostima pogubno i za opći razvoj dječije ličnosti.

5) PRINCIP JEDINSTVA TEORIJE I PRAKSE

Samo teorijsko znanje o likovnom jeziku, pogotovo u nastavi likovne kulture u osnovnoj školi nije jedini sadržaj predmeta likovne kulture. Teorijsko znanje vezano za likovni jezik, pojmove, likovne tehnike i slično, učenici moraju moći upotrijebiti u vlastitom likovnom izrazu. Iz neposrednih iskustava i aktivnog odnosa prema okolini, moraju biti sposobni izraziti ono bitno, a to su likovni odnosi koji se osvještavaju u svim elementima okoline. Ovaj princip takođe podrazumijeva i korištenje praktičnog likovnog iskustva za razumijevanje teorije.

Dakle ovaj princip funkcionira u oba smjera, ali odgovarajući rezultati mogu se samo postići na osnovu stalne sprege likovne teorije i prakse. Odvojeni, teorija i praksa jednostavno ne rezultiraju stvarnim znanjem i sposobnostima koji se trebaju usvojiti u nastavi likovne kulture.

6) IGRA KAO METODA I STAV

Igra, bilo da je manipulativna ili istraživačka, je temelj dječijih aktivnosti i upoznavanja svijeta. U nastavi primjena igra rasterećuje učenike u procesu učenja i taj proces se dešava sa lakoćom i većom efikasnošću. Ovo je posebno bitan princip za odgajatelje u predškolskom odgoju i nižim razredima osnovne škole. U okvirima igre će se razviti sloboda da djeca samostalno ili uz blago usmjeravanje strukturiraju likovnu aktivnost, biće otvoreniji za nova iskustva, zadržaće interes, što je i tipična karakteristika dječijeg pristupa učenju. Igra je i bitna karakteristika kreativnog procesa umjetnika, ali i mnogih naučnika, a kod većine odraslih taj način učenja i spoznanje zamire nakon djetinstva. Primjenjujući igru kao princip rada i metode učenja kroz praktične aktivnosti nastoji se produžiti ova veoma bitan karakteristika kreativnog procesa koja je aspekt dječijih aktivnosti. Na prelazu iz rane faze djetinstva u nešto zreliju dob predmetne nastave važno je nastojati zadržati ovaj način aktivnog učenja i koristiti ih kao motivacijske i spoznajne. U motivacijskom smislu igrom se pobuđuje zanimanje i užitak u likovnom istraživanju, otkriću i samoj aktivnosti, što će dovesti do perzistiranja u aktivnosti i razvijanja trajnog interesa.⁹

7) PRINCIP SLOBODNOG LIKOVNOG IZRAŽAVANJA

Djeci je neophodno pružiti priliku da likovno izraze svoje doživljaje, emocije i spoznaje svijeta u kojem žive. Princip slobodnog likovnog izražavanja se veže za samu umjetnost koja počiva na neopterećenom promišljanju, igri i eksperimentu i istraživanju vlastitih osjećanja i stavova što je osnova umjetničkog stvaralaštva.

Djeca, više nego odrasli posjeduju ovu iskrenost, spontanost, neopterećenost i radost stvaranja, te se bilo kakvo nametanje shema, šablona, unaprijed smišljenih koncepata i strogih i jednosmislenih pravila smatra ne samo nevažnima nego potpuno štetnim za dijete. Postavljanje zahtijeva kroz jasno određene rezultate i radove, te nametanje precrtavanja bilo koje vrste (kopiranje umjetničkog djela) je nedopustivo. Kod učenika treba stimulirati samostalni, specifični pristup u rješavanju likovnih odnosa kroz različite ili iste motive (rekompozicija, redefinicija), u kojem će se maksimalno angažirati i istraživati vlastite mogućnosti, ideje i sposobnosti (npr. u korištenju likovne tehnike). Kroz takve aktivnosti djeca razvijaju samopouzdanje, kreativno – divergentno mišljenje, postavljaju pitanja i sama (ili uz blago usmjeravanje i stimulaciju nastavnika) nalaze odgovore.

Naravno, sloboda u likovnom istraživanju i aktivnosti mora biti u granicama principa nastavnog procesa, te je pravilno i nenametljivo usmjeravanje neophodno. Sloboda u likovnom izražavanju ne podrazumijeva nedisciplinu, lošu organizaciju i strukturu časa, nego se upravo u široko postavljenim, a odgovarajućim planiranjem može omogućiti sloboda i samostalnost u likovnoj aktivnosti.

8) PRINCIP OČIGLEDNOSTI I APSTRAKTNOSTI

U predmetu likovne kulture očiglednost jedan od temeljnih principa „Očiglednost implicira konkretnost.“¹⁰

Likovno mišljenje, doživljaj, likovna aktivnost i izraz zasnovani su na bogatstvu vizuelnih utisaka. Posmatranje likovnih umjetničkih dela je usmjereno angažiranje zapažanja ili percepcije, prema uzrastu, se nadalje usmjerava pažnja na likovni jezik (likovni elementi i kompozicija) umjetničkih djela, osnovni podaci o autoru, tema ili likovni motiv, likovna tehnika, a shodno uzrastu i epoha, stil ili pravac u umjetnosti za koji se djelo veže. Radi podsticaja za rad, osim likovnih djela posmatraju se i tehnički postupci, materijala, te njihov način korištenja.

Princip očiglednost angažira i druga čula ili osjetila – čulo pipanja, sluha, mirisa i ukusa – te pokret, zatim prirodne pojave i društvene događaje. Likovno stvaralaštvo podrazumijeva procese transformacije, preoblikovanja i transponiranja vizuelnog ili na drugi način doživljenog saznanja/pojavnog svijeta u novi sadržaj – likovni rad putem likovnog jezika. Tako, u svakoj svjesnoj likovnoj aktivnosti važnu ulogu imaju kognitivni procesi : apstrahiranje, indukcija, dedukcija, redukcija, redefinicija, kondenzacija i druge misaone operacije.

9) PRINCIP EGZEMPLARNOSTI

Kada se u nastavi likovne kulture koriste vizuelna nastavna sredstva: reprodukcije, slikovni primjeri, fotografije, primjeri umjetničkih djela, osim principa kvalitete ona moraju zadovoljavati i princip egzemplarnosti. Dakle svaki odabrani primjer koji će se demonstrirati i analizirati, mora biti i kvalitetno odabran, tako da u potpunosti predstavlja likovni odnos koji je okosnica časa koji se održava. Svaki primjer predstavljen djeci, trebao bi na najjednostavniji i direktan način predstavljati ono o čemu se govori u verbalnom izlaganju nastavnika. Takođe se tu podrazumijevaju i druga nastavna sredstva kao što su muzika, ples, i slično. Nastavniku je na raspolaganju već odabran veliki dio adekvatnih primjera u udžbenicima i likovnim mapama koji prate okvirni nastavni plan i program. Ali u slučaju da postoji takva potreba, i nastavnik može ponuditi učenicima studije, fotografije, aplikacije po vlastitom izboru. Naravno ovdje ja jako bitna stručnost i kreativnost nastavnika, te iskustvo koje proizilazi iz nastavne prakse.

Ovaj princip koristi se prilikom interpretacije sadržaja likovne kulture, pri planiranju tih sadržaja, kod izbora likovnih djela, prilikom osmišljavanja sadržaja pojedinih praktičnih aktivnosti.

10) PRINCIP SISTEMATIČNOSTI, POSTUPNOSTI – PRINCIP KONCENTRIČNIH KRUGOVA

Čim govorimo o nastavi podrazumjevamo organiziranu aktivnost koja mora imati sistem i strukturu, zakonitosti i pravila kako bi se uspješno izvodila. Likovna umjetnost, zapravo kao ni ostale umjetnosti nema istu strukturu odnosno sistem koji odlikuje naučne oblasti. Naučne oblasti su dobro strukturirane oblasti jer su organizirane prema zakonitostima i generalizacijama koje se odnose na veliki broj slučajeva, a u takvim oblastima učenje se prakticira pronalaženjem i prikupljanjem odgovarajućih generalizacija i principa. U nastavi likovnih umjetnosti, iako ga određeni autori smatraju „loše“ strukturiranom oblasti ipak postoji sistem. Taj sistem se uveliko oslanja na oblasti iz teorije forme koje sadržavaju određene činjenice, zakonitosti, i pojave na kojima se zasniva likovna praksa, te naučne oblasti koje se baziraju na izučavanju djela umjetnosti, jer kako smo ranije rekli predmet Likovna kultura obuhvata više oblasti koje se vežu za samu umjetnost, ali imaju i naučni karakter. Likovna aktivnost mora biti slobodna, u toj slobodi, postoji fleksibilan, otvoren i dinamičan, dijalektičan sistem.¹¹

Sistematičnost u izučavanju likovne kulture kao predmeta nalazimo u razvijanju sposobnosti, ali i usvajanju znanja. Usvajanje znanja i sposobnosti koje omogućavaju stvaranje odnosno likovnu aktivnost (percepcija, pamćenje,

mašta, psiho-motoričke sposobnosti) ostvaruje se sistematski i postepeno. Ta se postepenost očituje u pravilima koja glase:

- Od lakšeg ka težem
- Od jednostavnog prema složenom
- Od bližeg prema daljem
- Od poznatog prema nepoznatom
- Od konkretnog prema apstraktnom

Važno je pri tome naglasiti da se princip postepenosti i sistematičnosti ne nalazi u u tematici, već u složenosti likovnih problema ili odnosa, te likovnih tehnika i pojmova.

Principom koncentričnih krugova kao općim didaktičkim principom vodi se nastava likovne kulture. Ovo je evidentno kroz gradivo, odnosno sadržaje navedene u okvirnom nastavnom planu i programu, gdje se kroz svaki razred ponavljaju cjeline (osnovni likovni elementi) a nastavni sadržaji vezani za njih se sa svakim idućim razredom usložnjavaju i produbljuju. Naravno, motivi takođe moraju biti prilagođeni uzrastu jer oni trebaju biti doživljeni, poznati vezani za svijet u kojem dijete raste i kojeg upoznaju na mnogobrojne načine. Dakle životna sredina djeteta iz koje crpi svoje spoznaje je osnovna motivacija za likovne aktivnosti. Takva se dječija iskustva, percepcije i doživljaji mogu transformirati u univerzalne vrijednosti procesom apstrahiranja, izdvajanja bitnog od nebitnog, kroz likovne aktivnosti.

11) PROŽIMANJE EKSTRINZIČNOG I INTRINZIČNOG CILJA

Poznavanje dječije likovne aktivnosti u različitim fazama i uzrastima od velike je važnosti za nastavnika. Djeca mlađe dobi (predškolski i mlađi osnovnoškolski uzrast) intrinzično su motivirana, što znači da je za dijete u toj dobi proces – likovna aktivnost – interesantniji od rezultata. Djeca predškolske dobi često i ne prepoznaju svoje radove od prošlog dana. Takođe se dešava da intrinzična motivacija odnosno uživanje u samoj aktivnosti, korištenju različitih likovno-tehničkih sredstava i likovnih tehnika toliko zainteresira i zaokupi dječiji istraživački duh da zaborave na postavljeni zadatak, te radovi ne zadovolje postavljene ciljeve nastave. Nastavnik koji je upućen u ovu važnu karakteristiku dječijeg likovnog stvaralštva, dopustiće da se ponekad dese i ovakve situacije, nastojeći osvjestiti kroz tako nastale

radove likovni jezik nastao ovakvim istraživanjem. Fleksibilnost, znanje i iskustvo nastavnika ovdje će igrati važnu ulogu. Prvobitna ideja možda nije realizirana, ali dječija igra i proces eksperimentiranja svojstven uzrastu uvijek se može iskoristiti kao osnova za ostvarivanje neke druge ideje (vezane za stvaralaštvo i likovnost) koja se može nazrijeti i u nepredviđenim okolnostima.

Poznavanje ovog aspekta motiviranosti djece koji se odnosi na uživanje u samoj aktivnosti radi aktivnosti, bitno je kako nastavnik ne bi pravio grešku prekidanja likovne aktivnosti u kojoj dijete uživa, jer nije neophodno da svaka nastavna jedinica rezultira potpunim ostvarenjem tačno definisanih zadataka i gotovim likovnim radom. Razvijanje kreativnosti se upravo omogućuje i ostvaruje kada djeca osjete da imaju slobodu da se ponekad i „izgube“ u procesu rada, jer su uvidjeli neke nove, interesantne aspekte stvaranja koje žele da istraže. Ovo je proces koji se često događa i kod odraslih kreativaca (umjetnika i naučnika) koji često istražujući jedan problem otkriju nove odnose i problematiku koja je vrijedna istraživanja i često rezultira novim saznanjima. Osnovni zadatak likovnog pedagoga je tada postepeno usmjeravanje i razvijanje svijesti o početnom zadatku uz zadržavanje interesa i zadovoljstva u samom radu. Ovo zadovoljstvo samom aktivnošću treba proširiti i na osjećaj zadovoljstva zbog postignutog rezultata, što predstavlja ekstrinzičnu motivaciju. Ekstrinzična motivacija i cilj je osobina zrelijeg uzrasta djece, a zadržavanje spontane, dječije, intrinzične motivacije uz razvijanje zrelog oblika uživanja – ekstrinzične motivacije je jedan od najvažnijih zadataka likovnog pedagoga.

12) PRINCIP INDIVIDUALIZACIJE I SOCIJALIZACIJE

Nastavu likovne kulture nemoguće je korektno i uspješno izvoditi bez individualnog pristupa učenicima. Bez obzira na opće karakteristike uzrasta učenika sa kojima nastavnik radi, u samom procesu realizacije zadatka – likovnoj aktivnosti, nastavnik je dužan uspostaviti kontakt sa svakim učenikom kroz razgovor, dodatno pojašnjenje ili poseban zadatak u stepenu složenosti za učenike koje odskaču od prosjeka u bilo kojem vidu. Ovo je posebno važno za nastavnike koji u svojim odjeljenjima i razredima ima učenike sa posebnim potrebama i nadarenu djecu. Cilj individualizacije je omogućavanje optimalnih uslova za svakog učenika u ostvarivanju napretka u okvirima svojih mogućnosti i sposobnosti kako bi se obogatio i proširio individualni likovni senzibilitet, kroz pristup koji metodički najprihvatljiviji za tog učenika. Prilagodba sadržaja i zadatka koji se treba ostvariti može se ostvariti kroz omogućavanje većeg izbora likovnih tehnika, detaljnije određivanje specifičnog zadatka, stimulatívni razgovor, itd. *Socijalizacija* se ostvaruje kroz sve oblike rada, a najviše kroz grupni i rad u parovima.

Kroz likovnu aktivnost, te završni dio časa ostvaruje se komunikacija kroz razgovor, uspostavlja se bliski kontakti, razvija se međusobno razumijevanje i saradnja, uči se iznositi i slušati i drugačiji način mišljenja i ugao posmatranja istog zadatka, pojave, događaja, predmeta. Ovaj princip uključuje i ovladavanje i komunikaciju vizuelnim sredstvima, pogotovo danas kada se vizuelna komunikacija ostvaruje na svakom koraku, u svim društvenim interakcijama. Socijalizacija kroz nastavu likovne kulture treba rezultirati većom osjetljivošću za brojne, različite pojave u društvu putem umjetnosti i stvaralaštva. Pozitivni aspekti nastave likovne kulture u smislu socijalizacije su sticanje samopouzdanja u razmišljanju i razvijanju vlastitih stavova, samopotvrđivanje kroz rad i analizu vlastitog i drugih likovnih radova, osamostaljivanje, inicijativnost, upornost u radu, ali i tolerancija i razumijevanje drugih i drugačijih.

13) PRINCIP INTEGRACIJE SA OSTALIM ODGOJNO-OBRAZOVNIM OBLASTIMA – KORELACIJA

Spoznaja svijeta, učenje se kod djeteta odvija kroz igru i istraživanje, ono doživljava stvarnost integralno. U tom prirodnom načinu stvaranja spoznaje ne postoje razgraničene oblasti kao u sistemu obrazovanja u školi. Ovo pravilo vrijedi i za sve vrste izražavanja koje uključuju pored govornog, likovno, muzičko, izražavanje kroz pokret i ples, fizičku aktivnost – motoriku. Upravo zbog ovih utvrđenih aspekata dječijeg razvoja, princip integracije nastave predmeta Likovna kultura sa ostalim odgojno-obrazovnim oblastima je od velikog značaja u metodici likovne kulture.

Likovna umjetnost je na raznolike načine povezana sa naukama, i svim drugim umjetničkim područjima. Predmet likovna kultura po svom sadržaju, motivima, i drugim elementima ima toliko poveznica sa drugim predmetima u nastavi da se korelacija može ostvarivati iz časa u čas. Povezujući različite aspekte pojava i sadržaja iz različitih predmeta, znanje se upotpunjava i objedinjuje u cjelovitu spoznaju koja odgovara prirodnom procesu učenja kod djece. Nastavnici razredne nastave su u najpovoljnijem položaju za ostvarivanje ovog principa budući da oni izvode nastavu iz svih predmeta, te tako ne ovise o zasebnim mikroprogramima svojih kolega kao što je to slučaj u predmetnoj nastavi od šestog do devetog razreda osnovne škole.

Metode u nastavi likovne kulture

Postupci rada u obradi sadržaja nastave određenog predmeta nazivaju se metodama. Kao i kod principa nastave likovne kulture, tako i kod metoda rada u nastavi iz ovog predmeta, metodičari se oslanjaju na opće didaktičke metode koje se nadograđuju i dopunjuju prema specifičnostima predmeta likovna kultura. Ove metode se takođe dodatno prilagođavaju, dopunjuju i mijenjaju ovisno o uzrastu učenika. U procesu nastave likovne kulture se neke od ovih općih metoda ne koriste u svom primarnom vidu, a to je prenošenje znanja u smislu teorije - definicija i činjenica. Likovna kultura pogotovo za predškolski i osnovnoškolski uzrast se većim dijelom zasniva na praktičnom radu – likovnim aktivnostima, pa se prema tome javlja i vrlo bitan aspekt likovne kulture – kultiviranje ličnosti.

Dakle, naglasak je na razvijanju praktičkih i intelektualnih sposobnosti, navika, pozitivnog stava prema radu, socijalizaciji učenika, razvijanju kreativnog i kritičkog mišljenja kroz likovnu aktivnost. Karlavaris (godina) govori o tri medija putem kojih se mogu prenositi znanja: usmena i pisana riječ (usmeno izlaganje, razgovor i rad sa tekstom), likovi, slika i drugi vizuelni materijal (ilustracija i demonstracija) i sopstveni rad (likovne aktivnosti – grafički i laboratorijski radovi). Prema ovim medijima metode u radu mogu se podijeliti na: verbalno-tekstualne, ilustrativno-demonstrativne i metode eksperimentalno-praktičnih tipova.¹²

U verbalno-tekstualne metode bi se svrstale: metoda usmenog izlaganja ili monolog, metoda razgovora ili dijaloška metoda, te metoda rada s tekstom. Ilustrativno-demonstrativne metode su: analitičko posmatranje, metoda likovnog scenarija, metoda demonstracije. Treća grupa eksperimentalno-praktičnih radova uključuje: metodu igre likovnim materijalima, eksperimentiranje materijalima i likovnim tehnikama pri čemu je puno važniji sam proces istraživanja i isprobavanja mogućnosti koje pružaju različiti materijali i tehnike nego sam rezultat (ovo se posebno odnosi na predškolski uzrast, ali ništa manje nije značajno za starije uzraste, iako se ova metoda često zapostavlja). Tako se ovdje takođe mogu ubrojiti i metode u realizaciji: građenje, variranje, kombiniranje i razlaganje.¹³

Verbalno-tekstualne metode

- a) *Metoda razgovora* - dijalog između nastavnika i učenika ili između učenika i učenika. Pitanje i odgovor su osnovni načini metode razgovora. Važno je uspostaviti prisnost i susretljivost između nastavnika i učenika.

Ova metoda provodi se u obliku dijaloga koji je sastavljen od pitanja i odgovora. Razgovor s djecom najviše je prisutan u početku, kada se djeca upoznaju sa sadržajima koji će predstavljati okosnicu likovnih aktivnosti. Na taj se način psihološki pripremaju, potiču i animiraju za likovni izraz. Pitanja treba postavljati tako da se od djece može dobiti tražena informacija. Kroz postavljanje pitanja i odgovore djeca će sama dolaziti do zaključaka koji predstavljaju osvještavanje likovnog odnosa koji se problematizira, odnosno postavlja kao fokus istraživanja specifične nastavne jedinice. Za djecu predškolskog i ranog školskog uzrasta (razredna nastava) trebaju prevladavati jednostavna pitanja, jer će djeca na njih najlakše odgovoriti. Na primjer: Koje je boje ovaj cvijet? Neodređena i višeznačna pitanja se ne preporučuju, npr. Kakav je ovaj cvijet? Treba izbjegavati pitanja sa podmetanjem greške. Preporučljiva su kategorička pitanja. Ova pitanja uglavnom počinju upitnim riječima Koji je cvijet veći? Koji je oblik naslikan hladnim bojama? Koja je linija na crtežu konturna? Koja površina je glatka, a koja hrapava? Pomoćna pitanja su uvijek dobrodošla u kontaktu sa manjom djecom. Npr. pogledaj, opipaj, pa reci kakva je površina jabuke, a kakva spužve?

b) Metoda *usmenog izlaganja*, monolog

Ova metoda se najčešće koristi na samom početku časa u segmentu motivacije kada nastavnik predstavlja likovni problem, osvještavajući na različite načine odnose likovnih elemenata i kompozicijskih principa, motiv, ili specifičan likovni pojam. Ovo izlaganje treba biti tako dobro osmišljeno, jasno i koncizno, ali i zanimljivo, i naravno primjereno uzrastu i njihovim mogućnostima i potrebama, da u kratkom vremenskom roku od približno deset ili petnaest minuta (ako postoji valjan razlog) nastavnik uspije objasniti zadatak, pobuditi interes za dalji rad kod učenika. Različiti su načini kojima se može služiti u usmenom izlaganju. Ne smijemo pri tome zaboraviti da je za svaki najvažnija upotreba termina i pojmova likovnog jezika ili onih koji će pomoći osvještavanju likovnosti.

Ova metoda uključuje:

- Pripovijedanje
- Opisivanje s naglaskom na likovnosti
- Razlaganje likovne strukture
- Tumačenje likovnih problema¹⁴

c) Metoda rada s tekстом

Ova metoda podrazumijeva korištenje pomno odabranih tekstova, a kriterij za odabir treba da bude sadržaj teksta koji pruža mogućnosti transponiranja u likovni jezik, odnosno likovni izraz. Najčešće su to književni tekstovi, kratke priče, opisi prirode i prirodnih pojava, predmeta, okoline, pa i emocija ili psihičkih stanja kroz poeziju i prozu koja odgovara uzrastu djece. Takođe je važno kvalitetno prezentirati odnosno pročitati ili govoriti tekst na osnovu kojeg će se raditi. Nastavnik mora obratiti pažnju na to da izgovoreni tekst ima veći motivacijski značaj kada je se tekst govori jasno, odgovarajućom dikcijom i izražajno, a ne prepušta učenicima da ga pročitaju sami za sebe, u sebi. Tekst ne smije biti predug, i može se ponoviti ako je potrebno, pogotovo djeci mlađeg uzrasta, te napisati na ploči.

Ilustrativno-demonstrativne metode

Ova grupa metoda je najznačajnija za predmet Likovne kulture bez obzira na uzrast. Likovna kultura je predmet koji se temelji na vizuelnoj percepciji, te rad bez ovih metoda ne bi imao nikakvog smisla. Sadržaji ovog predmeta se uvijek moraju predstaviti kao vizuelni fenomeni, bilo da se to dešava u samoj motivaciji u okviru časa ili na kraju časa kada se kroz razgovor osvještavaju likovni odnosi, analiziraju dječiji radovi. Dakle likovni problemi mogu se ilustrirati i demonstrirati putem prirodnih oblika i pojava, načinjenih predmeta, reprodukcija umjetničkih djela, filma, dječijih likovnih radova, ali sve što se vizuelno percipira treba imati jasnu svrhu, funkciju, strukturu. Način na koji se koriste vizuelna sredstva mora poštovati principe nastave likovne kulture. Ne treba zaboraviti da vizuelna sredstva za nastavu ne smiju da budu predstavljeni kao gotovi predlošci za rad učenika, nego isključivo kao poticaj za rad i polazna tačka za nalaženje vlastitih rješenja likovnog zadatka.

a) Analitičko posmatranje

Ova metoda podrazumijeva posmatranje kojim će se ciljano proširivati i produbljivati spoznaja učenika o objektu koji je u tom momentu fokus interesovanja. Ovo je metoda u kojoj se razvija sposobnost učenika da od vizuelnog mišljenja napravi korak u likovno promišljanje i doživljaj koji će kroz likovnu aktivnost rezultirati originalnim učeničkim radom. Analizirajući (raščlanjujući) elemente strukture vizuelno percipiranog oblika, potiče se razvoj

intelektualnih sposobnosti, pamćenja, prepoznaje se struktura, oblik, boja, svjetlost, tekstura, ... dakle izdvajaju se likovni elementi i odnosi kao osnova likovnog jezika. Učenik sam prepoznaje aspekte viđenog koji su teoretski predstavljeni kao likovni elementi i odnosi, te ih može imenovati i transponirati na vlastiti način u svom izrazu. Ovom se metodom kroz razgovor nastavnika i učenika otvara prostor i za samostalne, na samom početku jednostavne analize učenika, putem kojih će oni razvijati svoju percepciju, osvještavati viđeno, sticati samopouzdanje i stvarati stavove na osnovu jasnih i adekvatnih argumenata. Tada će se stavovi iz *Sviđa mi se*, ili *Ne sviđa mi se* biti sve manje korišteni kao intuicijsko ili neinformirano mišljenje.

b) Metoda likovnog scenarija

Ova metoda može uključivati raznolike poticaje kao što su: riječ, muzika, pokret, slika, koji se prezentiraju kroz osmišljeni scenarij. Nastavnik ovdje može koristiti materijale za koje smatra da su najadekvatniji za učenike i određeni likovni problem, sam osmišljavati tekst, odabirati muziku, sve što je potrebno kako bi se ostvarila problemska situacija. Problemska situacija je predstavljanje likovnog odnosa na takav način da bez uobičajene metode razgovora ili monologa, učenici sami otkriju ciljani likovni problem kojeg će nastojati predstaviti u svojim radovima. Dakle likovni scenarij mora biti tako osmišljen da rezultira ostvarenjem ciljanog likovnog odnosa. Obično se ova metoda odnosi na likovne i kompozicijske elementi kao motiv. Pri korištenju ove metode jasno predstavljanje i definisanje likovnog problema se ostvaruje, na kraju časa, putem analize rezultata likovne aktivnosti – učeničkih radova.

c) Metoda demonstracije

Najkraća i najjasnija definicija ove metode je da podrazumijeva prikazivanje svega što se doživljava percepcijom (Grgurić; Jakubin, 1996). Ovakva definicija ostavlja dosta prostora za definiranje onoga što se treba predstavljati i onoga što se ne smije predstavljati ako želimo da ispunimo ciljeve nastave iz likovne kulture. Treba pokazivati sve ono što može poticati ili motivirati dijete da samostalno razmišlja, donosi odluke koje će samostalno realizirati kroz likovnu aktivnost, dolazeći tako do što kreativnijih rješenja u svom radu. Ovisno o uzrastu, i stepenu već usvojenog znanja, primjeri u vidu vizuelnih (prirodnih oblika i pojava, predmeta i sl.) i slikovnih nastavnih sredstava trebaju biti jednostavna i egzemplarna za likovni odnos koji je određen u nastavnoj jedinici. Previše složeni ili prejednostavni primjeri (neprijemljeni uzrastu,

znanju i sposobnostima) biće demotivirajući za učenike pa će radovi biti ili urađeni po obrascima koje djeca sama formiraju, nemaštoviti, a i entuzijizam za rad će izostati. Ovo se odnosi i na vizuelna nastavna sredstva koja nastavnici mogu sami pripremiti i napraviti. Za sve uzraste je bitno demonstrirati likovne odnose u našoj neposrednoj okolini, prirodi, urbanim prostorima, predmetima i pojavama koji su nam bliski kojima smo okruženi koje možemo neposredno doživjeti i vizuelno i putem drugih čula (sluha, mirisa, dodira, ukusa, pokretom).

Izdvajajući predmete, prirodne oblike i pojave, te osvještavajući njihovu strukturu likovnim elementima i odnosima, oni bivaju ponovno otkriveni na novi i drugačiji način, te se upravo tako zaokružuje i integriše znanje o svijetu. Ne preporučuje se mlađem uzrastu pokazivati ilustracije iz slikovnica kao podsticaj, međutim veći broj kvalitetnih ilustracija odraslih umjetnika mogu poslužiti kao primjer brojnih likovnih izraza i mogućnosti ilustriranja teksta. Dosta je oprečnih mišljenja i među samim metodičarima o ovom problemu. Ima mišljenja (Lowenfeld 1947; Bodulić, 1982; Belamarić, 1987; Grgurić, N. I Jakubin, M., 1996) da nikako ne treba predstavljati ovakve primjere ilustracija iz slikovnice, pa ni dječije likovne radove, pogotovo ne u procesu motivacije na početku nastave, dok drugi (Cox, 2000; Wilson, 1977) tvrde da je nemoguće izbjeći uticaj takvih primjera, slika, ilustracija i sličnog u suvremenom društvu. Prije svega nepobitna je istina da smo svi mi uključujući i djecu kontinuirano, i svugdje izloženi raznolikim vizuelnim informacijama.

Vizuelni simboli, znakovi, predodžbe variraju u kvaliteti, a kroz nastavu imamo priliku razviti likovni senzibilitet i kritičko mišljenje i stav zbog kojeg će učenici biti sposobni prepoznati prave vrijednosti vizuelnih poruka kroz likovni jezik, odnosno razlikovati kvalitetna rješenja od kiča. Predstavljanjem kvalitetnih i raznolikih primjera (dakle više njih) kao mogućnosti različite upotrebe likovnog jezika u takvim primjerima, učenici će se motivirati za vlastiti, originalni rad, a istovremeno i senzibilizirati za prave vrijednosti i kvalitet u svim vrstama likovnog stvaralaštva. Problem metode demonstracije, odnosno izbora slikovnih primjera, uvijek riješava nastavnik koji je u stalnoj interakciji sa djecom različitih uzrasta, te ima iskustvo, znanje i razmišlja kreativno. Dakle, kvalitetan nastavnik. Istraživanja Piageta¹⁵ nam govore da je moguće demonstrirati i neke vizuelne strukture koje će djeca shvatiti tek kasnije kada dostignu potrebnu zrelost.

Demonstracija umjetničkih djela je od velike važnosti za nastavu likovne kulture. Ona se biraju prema nastavnoj jedinici – likovnom odnosu koji se razrađuje – te on mora biti jasno čitljiv u predstavljenom djelu. Naravno svako umjetničko djelo uvijek sadrži više slojeva koji se mogu analizirati, ali poštujući

princip odmjerenosti prema uzrastu, nastavnik će isticati odnos koji je bitan za nastavu i adekvatan sposobnostima razumijevanja specifičnog uzrasta učenika. Iako djeca u predškolskom i školskom uzrastu neće moći u potpunosti razumijevati i doživljavati umjetničko djelo u svim njegovim slojevima, bitno je stalno nuditi reprezentativne primjere likovnih umjetnosti koji će se tako zadržavati u njihovoj svijesti i tako stvarati bogatu riznicu vizuelnih utisaka i podataka kojima će se služiti u budućnosti. Opet se vraćamo činjenici da će kvalitetan nastavnik znati predstaviti likovno djelo na odgovarajući način, odnosno da će znati iskoristiti slojevitost likovnog djela odabirući uvijek ono što je bitno za nastavnu jedinicu i uzrast učenika. Još jedan aspekt ove metode je i demonstracija, odnosno, upoznavanje sa načinom korištenja likovnih materijala, sredstava i tehnika.

Ovisnosti od složenosti tehnološke određene likovne tehnike (na primjer grafičke likovne tehnike), čas se može posvetiti upravo demonstraciji i primjeni kroz likovnu aktivnost jedne od tehnika kroz koju će se opet problematizirati specifičan likovni problem na novi način. Metoda demonstracije se osim u učionici primjenjuje i u prirodi, galerijama i muzejima, putem filma, fotografije, plakata, videa, itd. Međutim ona nikad ne smije da postane sama sebi svrha, mora biti kvalitetna i ciljana, jer je kao i likovna aktivnost, osnova trajnog znanja.

Metode eksperimentalno-praktičkih radova

Metoda praktičnog rada – igra i eksperiment

Ova metoda naziva se i laboratorijskom metodom, ali je naziv metoda praktičnog rada igre, istraživanja i eksperimentiranja adekvatniji likovnim aktivnostima. Ova aktivnost pokazuje dječiji aktivan odnos prema materijalu, intelektualni napor da se dođe do vlastitog, originalnog izraza i zadovolji zadatak rješavanja datog likovnog odnosa – problema. Dijete putem praktičnog rada kojeg realizuje na različite načine korištenja likovnih i kompozicijskih elemenata, te likovne tehnike upoznaje i uči o karakteristikama likovnog jezika i materijala, te se angažiraju i emocionalno i intelektualno. Čak je sam proces likovne aktivnosti – svjesnog stvaranja važniji od samih rezultata, naročito za predškolski i mlađi osnovnoškolski uzrast. Shvatanje praktičnog rada kao igre u kojoj mogu osim zadanih uspostaviti i vlastite parametre, prije će rezultirati spoznajom, a zapravo je to i jedini pravi način usvajanja znanja u predmetu likovne kulture. Za metodu praktičnog rada vežu se metode rada u realizaciji (prema Grgurić; Jakubin, 1996):

- a) Građenje – likovnim elementima, slažemo ih jedan do drugog u različitim pravcima
- b) Kombiniranje – kombiniranje različitih likovnih elemenata
- c) Variranje – obrćemo jedan likovni element ili motiv na različite načine
- d) Razlaganje – razlažemo gotove strukture i ponovo ih komponiramo u nove likovne vrijednosti.

Nastavne metode se u nastavnom procesu međusobno povezuju, tj. istodobno se primjenjuje više nastavnih metoda, pa se kao najvažnije često prepliću metode usmenog izlaganja, analitičkog promatranja i demonstracije, te metoda praktičnog rada bez kojih nastava likovne kulture ne bi imala smisla, a upravo zbog ovakvog preplitanja je nastava likovne kulture dinamična i kreativna.

Ovaj važan aspekt nastave likovne kulture definisan je i kroz specifičnu likovnu metodu kompleksnost, preplitanja i naizmjeničnih uticaja koje se odnose na činjenicu da u „samom pedagoškom radu odgojitelj neprekidno izmjenjuje različite poticaje, koji se u dinamici rada mijenjaju i preoblikuju u nove vrijednosti. (Metoda preplitanja ukazuje na nužnost preplitanja odgojitelja i djece tijekom aktivnosti, preplitanja racionalnih i emocionalnih impulsa, teorijskih i praktičnih aktivnosti, opažanja i recepcije u odnosu na stvaralaštvo; metodom naizmjeničnih utjecaja¹⁶ uvažava se složenost likovnog fenomena te potreba uporabe svih elemenata složenosti, i to na poseban način. Ako bi elemente nastave podijelili na kvantitativne i kvalitativne, prvi bi se vezali za učenje, a kvalitativni za igru. Igra i učenje se najuže povezani i, kao faze, ovise jedna od druge.

Ostvareni stepen kvantitativnih elemenata – akumulacija informacija i znanja – utiče na ostvarivanje kvalitativnih elemenata, što će opet, kroz stvaralaštvo, uticati na napredak na kvantitativnom nivou. „Na primjer, da bi došlo do stvaralačkog rješenja, potrebno je posjedovati materijal za moguće kombinacije i koncipiranje različitih mogućnosti. Na intelektualnom području to bi bilo primjerice, vizuelno pamćenje. Opažanjem i vizuelnim pamćenjem koje potiče odgajatelj, dijete skuplja „kvanitativan“ materijal za stvaralačko rješenje. Ako se ne pokrene kvalitativan proces, ovaj materijal ostaje neiskorišten. Ali, ako odgojitelj pokrene stvaralački impuls i ostvari kvalitativne procese, prikupljeni materijal bit će oblikovan kreativnim mišljenjem i otvorit će prostor za pojavu kreativnog rješenja...“¹⁷

Okvirni nastavni plan i program

Nastavni plan i nastavni program su dva međusobno povezana dokumenta.

Nastavnim planom kao službenim dokumentom se određuje broj nastavnih predmeta i područja koja se ostvaruju u određenom tipu škole, redoslijed ostvarivanja nastavnih predmeta i vrijeme ostvarivanja svakog nastavnog predmeta kroz fond časova. Takođe je jasno utvrđen maksimalan fond časova po sedmici, iz čega se izvodi godišnji fond sati, odnosno fond sati za realizaciju programa u cjelini.

Nastavni plan takođe obuhvaća ciljeve plana te osnovne informacije o materijalno-tehničkim uslovima koje su potrebne za ostvarenje plana (prostor - standardni, specijalizirani, oprema...), informacije o kadrovskim uvjetima i pretpostavkama za njegovu realizaciju. Osnovni elementi dati su u vidu određenog tabelarnog prikaza. Nastavni plan je dokument koji je obavezan za svaku školu, a nastavnik u njegovu stvaranju nema određene uloge.

Nastavni program predstavlja operacionalizaciju nastavnog plana. Odnosi se na nastavni predmet ili područje, dakle svaki predmet ima svoj nastavni program. Služi kao instrumentarij za rad nastavnika i obuhvata nekoliko elemenata kao što su obim i dubina sadržaja te redoslijed ostvarivanja. Osim sadržaja program sadrži i niz drugih komponenti, a njihova razrada ovisi o nivou programa. Okvirni ili globalni nastavni programi izrađuju se za nastavni predmet i tip škole na nivou društvene zajednice ili nivou države. Sve škole unutar jedne društvene zajednice ili države dobivaju okvirni nastavni plan i program, te se na osnovu njega radi izvedbeni ili operativni program za konkretnu školu i razred.

Okvirni program ili globalni program

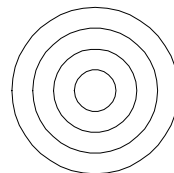
Okvirni ili globalni program obuhvata sadržaje koji će se realizirati tokom obrazovanja. Planiranje nastave likovne kulture izvodi se na osnovu Okvirnog nastavnog plana i programa za osnovnu ili srednje škole. To je ključni dokument koji se sastoji od jasno definiranih sadržaja po godinama obrazovanja i taj je sadržaj razrađen po dijelovima programa (u osnovi, po programskim i nastavnim cjelinama). Navedeni su sadržaji za obradu, odnosno sadržaji za usvajanje znanja, vještina i navika. Takođe su navedeni i jasno definirani: obrazovni i odgojni ciljevi (šta se u ovom pogledu programom želi ostvariti), očekivani rezultati iz svakog likovnog područja koje se obrađuje, struktura programa prema nastavnim cjelinama, didaktičko-metodičke napomene, pojmovi koje će učenici usvojiti, ocjenjivanje, te rad sa djecom sa posebnim potrebama.

Osim ovih, u okvirni program bi trebao sadržavati i informacije o *vremenu realizacije* programa (fond časova, vrijeme u sedmici, raščlanjeno vrijeme po programskim i nastavnim cjelinama), *materijalno-tehničke pretpostavke* (prostorni uslovi u kojima se optimalno može realizirati program; pitanje tehnologije, odnosno opremljenosti prostora u kojima se odvija nastava), informacije o *kadrovskim pretpostavkama* (uslovljene su zakonskom regulativom) i informacije o *izvorima znanja* za pripremanje učenika - osnovna priručnička i udžbenička literatura, te dopunski izvori znanja. *Raspored sadržaja* u nastavnom programu (ako se sadržaj ostvaruje u više godina obrazovanja i kontinuitetu) može biti: linijski, koncentrični i spiralni.

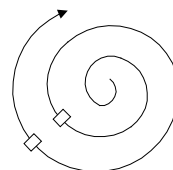
a) linijski - sadržaj se realizira bez ponavljanja; ono što se obradi u prvom razredu ne ponavlja se više do kraja obrazovanja.



b) koncentrični - sadržaji se ponavljaju, ali svako ponavljanje znači istovremeno proširivanje i produbljivanje sadržaja (npr. svaka od nastavnih cjelina u likovnoj kulturi je ista u osnovnoškolskom obrazovanju, ali se kroz nastavu u svakom idućem razredu ta cjelina po svom sadržaju proširuje i usložnjava).



c) spiralni - sadržaji se ne ponavljaju, već se proširuju s mogućnošću da se u svakoj fazi realizacije programa može vratiti na prethodne dionice programa (što ne pretpostavlja nepotrebno ponavljanje sadržaja).



Predmetu Likovna kultura zbog same prirode predmeta i nastavnog sadržaja odgovara koncentrični raspored sadržaja. Likovna umjetnost se zapravo kroz čitavo svoje postojanje služi jedinstvenim i nepromjenjivim likovnim jezikom čiji se elementi mogu prepoznati u svim djelima likovne umjetnosti od početaka do danas. Naravno, način korištenja i dominacija nekih od elemenata likovnog jezika se mijenjala kroz historiju, ali on ostaje temelj bez kojeg nema likovnog izraza, pa tako ni nastave likovne kulture.

Smisao planiranja i programiranja je u realizaciji (ostvarivanju) planova i programa. Tek se u procesu ostvarivanja plana i programa može ocijeniti njegova uspješnost i u kojoj mjeri je prilagođen konkretnim uslovima, učenicima i situacijama učenja. Zbog toga, pri realizaciji može doći i do određenih odstupanja u pogledu sadržaja, didaktičko-metodičke realizacije i vremena ostvarivanja. Često konkretni uslovi rada i vrijeme koje je predviđeno za ostvarivanje nameću odstupanje i izmjenu ili modifikaciju zamišljenog u planovima i programima. U takvim uslovima važnu ulogu ostvaruje nastavnik koji kao realizator često mora prilagođavati sadržaje i elemente didaktičko-metodičke realizacije vremenskom okviru nastojeći postići sve zadane ciljeve i zadatke nastave za svaki razred, bez obzira na poteškoće.

Nastavni plan i program bi trebao biti od velike pomoći nastavnicima kako bi što konkretnije i jednostavnije postavili osnove svog rada u smislu strukture sadržaja (likovni i kompozicijski elementi – likovni jezik, likovne teme ili motivi, likovni pojmovi, likovno-tehnička sredstva i tehnike) koji je primjeren različitim uzrastima od predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta te ciljeva i očekivanih rezultata. Planiranje nastave se ostvaruje izradom izvedbenog plana ili mikroprograma.

Izrada izvedbenog plana

Izvedbeni plan ili mikroprogram je instrumentarij za neposredan odgojno-obrazovni rad nastavnika, te ga on sam izrađuje za svaki razred, a za osnovu izrade uzima podatke iz Okvirnog plana i programa za predmet Likovna kultura. Planiranje je od izuzetne važnosti za izvođenje nastave. Izrada kvalitetnog mikroprograma pretpostavlja poznavanje karakteristike uzrasta u svakom razredu, učeničkih sposobnosti, interesa, predznanja, i slično. Nastavnik kroz izradu mikroprograma operacionalizira ciljeve okvirnog NPP-a, odnosno postavlja specifične ciljeve i zadatke prema cjelinama (obrazovni ciljevi – šta će učenici naučiti, koje sposobnosti će se razvijati, te odgojni ciljevi).

Ciljevi se odnose na općenitije izražene odgojno-obrazovne intencije, a zadatak je konkretizacija cilja. Izradom ovakvog plana, nastavnik dobiva pregled gradiva raspoređenog prema broju sati koje će održati u jednom polugodištu ili školskoj godini, te u samom startu može donijeti odluke o broju sati koje može utrošiti na određene nastavne jedinice, odlučiti u dogovoru sa drugim nastavnicima kako da usklade strukturno srodne nastavne jedinice kako bi se ostvarila korelacija sa drugim predmetima, pa samim tim zaokružilo stjecanje znanja o određenim pojavama, pojmovima posmatranih iz ugla različitih oblasti (različitih umjetnosti, ili nauka i umjetnosti). Pri izradi izvedbenog plana, nastavnik mora imati na umu ključni princip izvođenja nastave likovne kulture: princip koncentričnih krugova.

Takođe se treba obratiti pažnja na smisleno izmjenjivanje nastavnih cjelina, kako bi nastava bila interesantna i raznovrsna. Planiranje bi trebalo obuhvatiti i posjetu muzejima i galerijama, organiziranje školskih izložbi (najčešće su tematski vezane za određene praznike, ali bi bilo dobro da ne budu samo takve prilike povod za izlaganje dječijih radova).

Pri izradi mikroprograma oslanjamo se na likovno problemske cjeline odnosno nastavne cjeline koje su definirane osnovnim likovnim elementima:

- Tačka i linija
- Boja
- Ploha
- Površina
- Masa i prostor

Treba se naglasiti da se u toku jednog polugodišta u osnovnoj školi, treba makar jednom obraditi svaka nastavna, odnosno, likovno problemska cjelina. Tako će se obrađene nastavne jedinice u prvom polugodištu opet ponavljati, ali će u drugom likovni problemi za svaku od njih biti složeniji poštujući princip koncentričnih krugova. Za svaku od ovih cjelina određeni su i naznačeni specifični likovni odnosi, pojmovi (likovni problemi) za svaki razred. Pri izradi izvedbenog plana, oni predstavljaju osnovu nastavne jedinice. Polazeći od likovno problemske nastavne cjeline, sužavamo sadržaj na nastavnu temu, a sadržaji se specificiraju još detaljnije i jasnije kroz likovni problem.

Cjelina → Tema → Likovni problem kao osnova nastavne jedinice

Nastavna jedinica je najmanji dio nastavnog programa koji se ostvaruje u nekoj situaciji učenja. Nastavna jedinica još se naziva *nastavna situacija* ili *situacija učenja*. Kroz nastavnu jedinicu se ostvaruju osnovni obrazovno-odgojni ciljevi.

Nastavna jedinica je određena fiksnim trajanjem jednog nastavnog časa ili blok časa. Vremenski okvir bi trebao proizilaziti iz logičke cjeline nastavne jedinice, i trebao bi biti fleksibilan ako je to moguće ostvariti. Nastavna cjelina bi uvijek trebala završavati analizom i vrednovanjem učeničkih postignuća u likovnim aktivnostima.

Nastavna jedinica u predmetu Likovna kultura je kompleksna i navodi se kao sklop likovnog područja, motiva, likovnog problema i likovne tehnike.

Likovni problem (likovni odnosi, pojmovi) predstavlja osnovu nastavne jedinice likovne kulture, a obično se odnosi na likovne elemente i kompozicijska načela. Pored toga, likovni problem može predstavljati i likovne pojmove (npr. grafički list, otisak, kip, tekstura, stilizacija, kadar, likovni znak i poruka, redefinicija, patiniranje, faktura, lazura, impasto, spektar, svjetlost, potez, mrlja, sfumato, likovna metafora ... itd.). Kako se nastava likovne kulture izvodi po principu koncentričnih krugova, tako se i likovni problemi usložnjavaju za svaku nastavnu cjelinu od jednostavnijih prema sve složenijim kroz sve razrede osnovne škole.

Likovna područja se odnose na osnovne vidove likovnog stvaralaštva: crtanje, slikanje, grafika, modeliranje i građenje, vizuelne komunikacije i dizajn.

Bitno je razlikovati i područja prema načinima oblikovanja, pa tako crtanje, slikanje i grafika spadaju u oblast oblikovanja na plohi; modeliranje i građenje u oblast oblikovanja u prostoru, a vizuelne komunikacije i dizajn se odnose i na oblikovanje u prostoru i na plohi.

Motiv predstavlja sve moguće poticaje za likovnu aktivnost, i ne veže se samo za vizuelnu percepciju, nego i za nevizuelne poticaje, te likovne elemente i kompozicijske principe same po sebi kao osnovne vrijednosti likovnog izraza. Tako motive dijelimo na:

· **Vizuelni motiv**

U ovu kategoriju spada sve što se može vizuelno percipirati. Mogućnosti izbora su za ovaj poticaj velike i mogu se svrstati u nekoliko kategorija: prirodni oblici i pojave, načinjeni oblici – predmeti svih vrsta, narodni običaji, historijski događaji, kulturno-historijski spomenici Bosne i Hercegovine, državni i vjerski praznici, unutrašnji i vanjski prostor, ljudi (ljudska figura u pokretu, karakterizacija ljudskog lika - porodica i prijatelji, omiljeni nastavnik, autoportret, ljudske aktivnosti), motivi iz književnosti (narodne priče, kratke priče i pripovijetke, bajke, basne, poezija).

· **Ne-vizuelni motiv**

Podrazumijeva korištenje svih drugih čula osim čula vida. Dakle učenici imaju za poticaj sve što mogu iskusiti sluhom, dodirrom, putem čula mirisa i okusa. Osim ovih poticaja mogu se dati kao motiv različite vrste emocija i psihičkih stanja koja se mogu izraziti likovnim jezikom.

· **Likovni i kompozicijski elementi kao poticaj**

Ovo su najjasnije zadani likovni odnosi. Na primjer: kompozicija strukturnih linija, kontrast toplo-hladno, linijski istanjena masa, ritam geometrijskih i slobodnih likova u prostoru, rekompozicija vlastitog rada ili fotografije, tonovi toplih boja, itd. Za mlađi uzrast ovaj poticaj se realizira kroz problemsku situaciju – likovnu priču ili likovni scenarij, predmete koji u svojim osnovnim karakteristikama odražavaju likovne elemente (lego kocke, ili drvene kocke obojene i neobojene, ... itd.). Likovni scenarij može biti predstavljen ovisno o uslovima i sposobnostima nastavnika kroz igru, ples, muziku, film, animacijom predmeta koji tako dobivaju novi život.

Bitno je da se izbjegne figuralni motiv u dječijim radovima, te da likovni elementi zažive u svom najjednostavnijem obliku kao kao vrijednost sama po sebi: boja u potezu, mrlji, raspršena, površinama većim i manjim, geometrijski ili slobodni likovi kojima se putem građenja, kombiniranja, variranja ili razlaganja (metode u realizaciji) ostvaruju likovne kompozicije ... itd. Kroz razgovor i analizu radova na kraju časa se otkrivaju specifični likovni odnosi nastali u procesu rada, dakle prepoznaju se, imenuju – osvještavaju likovni problemi.

Likovno-tehnička sredstva i likovne tehnike

Kada planiramo, odnosno, odabiremo likovnu tehniku i likovno-tehnička sredstva moramo obratiti pažnju prije svega na likovno područje koje se obrađuje. Tako se u osnovi odlučujemo za crtačke, slikarske, grafičke likovne tehnike, te likovne tehnike modeliranja i građenja. Likovno-tehnička sredstva su ponekad određena u samom nazivu tehnike (tuš-perce, tuš-kist), ili istovremeno predstavljaju i tehniku i sredstvo (olovka, flomaster). Za mnoge likovne tehnike potrebno je naglasiti specifična sredstva, materijale i podloge koje su potrebna za određenu nastavnu jedinicu, vodeći računa o motivu, uzrastu, karakteristikama same tehnike, načinu rada, likovnom problemu. Za rad sa ugljenom, trebaćemo veće formate papira, odgovarajuće strukture (to može biti svima pristupačan pak-papir), za akvarel će nam trebati papir predviđen upravo za tu tehniku, veće gramaže, koji će moći upiti veću količinu vode, te mekše i veće kistove kojima će učenici postići bez poteškoća kvalitetne rezultate. Loše odabrana i demonstrirana tehnika, izazvaće frustraciju i loše rezultate rada, te je bitno tačno predvidjeti sve materijale i sredstva potrebna za nastavnu jedinicu.

Nakon što smo definisali nastavnu jedinicu, u nastavku izrade mikroprograma se odlučujemo za odgovarajuće elemente metodičke realizacije za svaku nastavnu jedinicu.

U sklopu metodičke realizacije navodimo: metode rada, način rada, oblik rada.

Metode rada su već definirane u prethodnom tekstu (str. 12). Obično se za svaki čas koristi više nastavnih metoda, najmanje dvije, s obzirom na podjelu metoda na metode rada u motivaciji (bitne za nastavnika) i metode rada u realizaciji (metode rada na koje se upućuju učenici u likovnoj aktivnosti). Kada govorimo o metodama rada u motivaciji one su raznolike i ostavljaju dovoljno slobode nastavniku da ostvari svoj individualni i specifični pristup nastavi i učenicima kako bi postigao što bolje rezultate.

Način rada koje ćemo navesti su specifični za predmet likovne kulture. Koristiće se jedan ili kombinacija dva načina rada ovisno o motivu, odnosno poticaju za rad. Načini rada su: posmatranjem, nakon posmatranja, po sjećanju, zamišljanjem, izmišljanjem ili maštom. Za vizuelne motive se mogu koristiti skoro svi načini rada, dok se za nevizuelni motiv i likovne i kompozicijske elemente koriste uglavnom sljedeći načini rada: zamišljanjem, izmišljanjem ili maštom.

Oblici rada se još mogu nazivati socijalne forme rada. Osnovni oblici rada su: frontalni, individualni, grupni rad i rad u parovima.

Frontalni i individualni oblik rada se uvijek primjenjuje u nastavi likovne kulture u osnovnoškolskom obrazovanju. Frontalni oblik rada je neophodan pri samoj motivaciji, kada nastavnik predstavlja na različite načine novi likovni problem, analizira likovno djelo kako bi osvještavao elemente likovnog jezika koji su važni za kasniju realizaciju. Individualni rad je oblik rada u kojem se kroz praksu ostvaruje jedan od najvažnijih principa likovne kulture koji podrazumijeva slobodu samostalnog i karakterističnog načina likovnog izražavanja svakog učenika. Cilj je ovim načinom rada omogućiti učenicima da sami i na svoj originalan način rješavaju likovni zadatak, uz podršku i usmjeravanje nastavnika kroz razgovor, te da nastavnik sa svakim učenikom ponaosob ostvari komunikaciju pri likovnoj aktivnosti. Ovaj oblik rada je daleko zahtjevniji od frontalnog, koji je najčešći oblik rada u drugim predmetima, te je vrlo bitan element u razvijanju kritičkog i kreativnog mišljenja kao jednih od ciljeva nastave iz ovog predmeta.

Grupni rad je takođe poželjno koristiti, iako to nije redovna praksa u nastavi likovne kulture. Grupnim radom se lakše ostvaruje socijalizacija učenika, odnosno ostvaruje se bliža saradnja u donošenju odluka i njihovom ostvarivanju, te prijateljski odnosi između učenika koji zajedno nastoje realizirati predviđeni zadatak. Grupni rad može podrazumijevati ostvarivanje istog zadatka u svim grupama (nediferencirani grupni rad), ili svaka grupa realizira vlastiti zadatak (diferencirani grupni rad).

Osim nabrojanih, za nastavu likovne kulture (naročito u srednjoškolskom obrazovanju) takođe su bitni sljedeći oblici rada:

Projektni ili istraživački rad koji podrazumijeva pripremanje i rad izvan nastave u kojem se vodi određena vrsta istraživanja i prikupljanja informacija bitnih za nastavu likovne kulture. Timski rad koji uključuje učenike i nastavnike različitih predmeta kako bi se određeni zadatak obradio interdisciplinarno.

Školska ekskurzija ili terenska nastava – posjete muzejima, galerijama, spomenika kulturno-historijske baštine naše zemlje, i u inostranstvu.

Domaći radovi – samostalan rad učenika izvan nastave kojeg nastavnik analizira na nastavi.

Uz nabrojene elemente se navode i napomene koje će poslužiti kao dopuna ovako razrađenoj nastavnoj jedinici.

Priprema za čas likovne kulture

Priprema za čas jedan je od važnih elemenata za izvođenje nastave likovne kulture. U jednoj pisanoj pripremi vidi se struktura i nastavni sadržaj časa, i što je najvažnije metodički pristup za specifičnu nastavnu jединicu. Nastavniku je, pogotovo u samom početku, važno imati pisane pripreme za čas kao dokument koji će poslužiti za procjenjivanje uspješnosti izvedenog sata, te osnova koja se može mijenjati u metodičkom pristupu prema vlastitoj procjeni. Pripremu za čas nije teško napisati ako nastavnik ima dobro razrađen izvedbeni plan ili mikroprogram. U tom slučaju priprema predstavlja jednostavan dokument o planiranom i izvedenom času koji može koristiti nastavniku kao smjernica za ostvarivanje kvalitetnije nastave. Kroz pisanje pripreme za konkretnu nastavnu jединicu nastavnik predviđa načine ostvarivanja ciljeva i zadataka vezanih za nastavnu jединicu, a često je „stavljanje“ ideja na papir jako bitno za njeno ostvarenje. Pisanje pripreme omogućava nastavniku da još jednom detaljnije razmisli o detaljima planiranog časa, te o mogućnostima za uspješno ostvarenje prvobitne ideje.

Priprema za čas sadrži tehnički, sadržajni, psihološki i pedagoški aspekt. *Tehnički* podrazumijeva nastavna sredstva, likovno tehnička sredstva i likovne tehnike. Ukoliko su učenici već upoznati sa radom u određenoj likovnoj tehnici, ovisno o nastavnoj jединici i specifičnom likovnom zadatku mogu se upoznati sa novim mogućnostima materijala i sredstava, te ukratko ponoviti usvojene postupke. *Sadržajni* aspekt se odnosi na analizu likovnog jezika, razradu likovnog zadatka. *Psihološki* aspekt podrazumijeva razvoj emocionalnih, intelektualnih i voljnih sposobnosti učenika, koji će se dešavati samo u okruženju koje pruža osjećaj sigurnosti, opuštenosti, slobode i pozitivnog stava nastavnika koji nastoji pobuditi interes i želju za rad. Ne postoje gotova rješenja za postizanje ove pozitivne atmosfere, ali je jasno da je jako bitan činilac i *pedagoški* aspekt koji se odnosi na poznavanje uzrasta i prilagođenost metoda i načina i oblika rada kako bi se ostvarili zadaci vezani za čas.

Dobar likovni pedagog koristi dječije opće i individualne karakteristike, sklonosti i iskustva, te stalno razmišlja o njihovom emocionalnom odnosu prema svijetu kroz njihov emocionalni doživljaj teme i likovnog zadatka. Na osnovu likovnog sadržaja i motiva pobuđuju se emocionalni, vizuelni doživljaji zasnovani na različitim vrstama percepcije (vizuelne, auditivne, taktilne, olfaktivne, gustativne, pa i pokreta) koji će se usmjeriti kroz likovnu aktivnost na likovno i kreativno mišljenje i doživljaj (što je i cilj nastave). Nekoliko puta je u tekstu naglašeno

je emocionalno kao odnos prema okolini i doživljaj, jer je od velike važnosti za psihološki aspekt pripreme za čas. Pozitivne emocije su motivacija za kreativni rad, jer upravo pobuđivanje i njegovanje takvih emocija stvara stvaralačku atmosferu u kojoj se dijete osjeća sigurno, opušteno i slobodno. U takvoj atmosferi kroz likovne aktivnosti se ostvaruju odgojni i obrazovni ciljevi nastave.

Elementi pripreme za čas

· **Obrazovni i odgojni zadaci**

Obrazovni i odgojni zadaci se navode za svaki čas posebno imajući u vidu predviđenu nastavnu jedinicu koja je definirana jasno navedenim likovnim problemom, područjem, likovno tehničkim sredstvima, te motivom. Dakle, u obrazovne zadatke se ubraja usvajanje znanja i sticanje sposobnosti. Navode se konkretna znanja – likovni i kompozicijski elementi, likovni pojmovi, ...itd. koja učenici trebaju usvojiti, upoznavanje rada sa likovnom tehnikom koja je navedena u nastavnoj jedinici, likovnim djelom koje je navedeno kao slikovni primjer. Takođe se navode konkretno sposobnosti koje će se razvijati upravo kroz navedenu nastavnu jedinicu. One su najčešće slične, ponekad je moguće da neke budu dominantne ovisno opet o konkretnoj nastavnoj jedinici. Divergentno mišljenje odnosno kreativno i kritičko mišljenje su konstante u obrazovnim zadacima.

Odgojni zadaci, slično sposobnostima, su konstante i uključuju usvajanje i razvijanje estetskih, moralnih i radnih vrijednosti (pozitivan odnos prema radu - aktivnost, inicijativnost, samostalnost, dosljednost, strpljivost, upornost, istrajnost), te socijalizacija. Za određene nastavne jedinice biće navedene konkretne vrijednosti koje često ovise i o načinu rada, likovnoj tehnici ili nekom drugom parametru.

· **Nastavna jedinica**

Pojam nastavne jedinice objašnjen je u prethodnom tekstu (str. -) i u pripremi za čas se navodi kratko i jednostavno. Nastavna jedinica se sastoji od nastavne cjeline, likovnog područja, motiva, likovnog problema, likovno tehničkih sredstava i likovne tehnike.

Kao i u izvedbenom planu **nastavna cjelina** je definisana kroz osnovne likovne elemente: liniju i tačku, boju, plohu, površinu, prostor i masu.

Likovno područje se odnosi na: slikanje, crtanje, grafiku, modeliranje i građenje, dizajn i vizuelne komunikacije.

Motiv navodimo kao vizuelni, nevizuelni i likovne i kompozicijske elemente. Dovoljno je navesti jednu vrstu motiva, ali ponekad motiv može biti i kombinacija dva poticaja. Za primjer možemo uzeti kombinaciju vizuelnog i nevizuelnog u motivu *Vjetar u krošnjama*.

Likovni problem predstavlja okosnicu časa likovne kulture. Ono što je naročito važno je da se likovni problem postavi tako da ostavlja prostor za kreativno rješavanje zadatka kroz likovnu aktivnost. Problematsko postavljanje likovnog zadatka (likovnog problema) je od krucijalne važnosti za kvalitetnu nastavu likovne kulture. Ono podrazumijeva izbjegavanje predstavljanja likovnog zadatka kao onog u matematici ili nekom drugom predmetu koji spada u oblast nauke. Likovni zadatak nema jedno tačno rješenje, niti se zasniva na prihvaćanju gotovih i opće prihvaćenih rezultata mišljenja i rada. Samo navođenje likovnog problema kao elementa nastavne jedinice je jednostavno. Tek će se u artikulaciji časa vidjeti da li je taj likovni problem – zadatak stvarno postavljen i predstavljen problematski, a ne kao gotovo likovno rješenje.

Likovno tehnička sredstva i likovne tehnike moraju odgovarati likovnom problemu, ali još je važnije da su adekvatna za likovno područje. Dakle za likovno područje slikanja ne možemo navesti crtačke ili grafičke likovne tehnike. Bitno je osim navođenja likovne tehnike, precizno odrediti sredstva koja su potrebna upravo za taj čas, i konkretan likovni problem i motiv. Ponekad će biti jako bitno odrediti format i vrstu podloge (papira, ljepenke, tekstila...) ili veličinu i kvalitet kista, posudice za boje, spužvice, fiksativ (za tehnike pastela, uglja i krede).

· **Metodička realizacija**

Metodička realizacija uključuje **metode, načine i oblike rada**. Takođe je bitan i odabir nastavnih sredstava i pomagala.

Elemente metodičke realizacije već smo odredili u izvedbenom programu ili mikroprogramu za svaku nastavnu jedinicu, te ih navodimo i u pisanoj pripremi za čas.

· **Nastavna sredstva i pomagala i plan ploče**

U mikroprogramu se ne moraju navesti nastavna sredstva i pomagala (ponekad nazvani i kao nastavni mediji), te ćemo za svaku nastavnu jedinicu odabrati ono najadekvatnije.

U **nastavna sredstva** ubrajamo: predmete i prirodne oblike (voće, povrće, grančice, kamenčiće, sve što možemo naći u svojoj okolini, a nije proizvod ljudske djelatnosti), umjetničko djelo, reprodukcija, fotografija, likovni radovi, djela u galerijama, muzejima, filmovi, tv-emisije, dvd, lokalitet kulturno-historijske baštine, itd.

Nastavna pomagala su: ploča, kreda, projektor, televizor, dvd-player, itd.

Preporučljivo je uz svaku nastavnu jedinicu predstaviti makar jedno umjetničko djelo, koje može biti original, ali najčešće je reprodukcija, te se ono posebno navodi u pripremi za čas. Uz naziv djela i autora, potrebno je navesti i ostale podatke: likovnu tehniku, dimenzije, godinu nastanka, te vlasništvo (najčešće su to muzeji i nacionalne galerije).

Plan ploče je takođe od velike važnosti za nastavu likovne kulture. Organiziranje i komponiranje plohe ploče je vizuelna informacija i poticaj, kao i prostor za malu izložbu na kraju časa kako bi se analizirali i vrednovali dječiji radovi kroz razgovor učenika i nastavnika, te nastavnik mora posvetiti posebnu pažnju kada osmišljava izgled ploče.

Dakle, na prostoru ploče trebamo odrediti prostor za naziv nastavne jedinice ili ponekad samo likovnog problema, ovisno o potrebama za specifičan čas. Na ploču se takođe mogu postaviti fotografije, likovne aplikacije i primjeri koji neće služiti kao predložak za rad učenika, nego kao motivacija za slobodno izražavanje učenika. Oni se u toku časa mogu i skloniti, a samim tim i osloboditi prostor za izlaganje radova. Prostor ploče ne smije biti zatrpan informacijama i nebitnim detaljima, definicijama. Samo neophodan tekst koji se direktno odnosi na nastavnu jedinicu je sasvim dovoljan za nastavu likovne kulture. Poticaj će se ostvariti kroz dobru motivaciju nastavnika i dobar odabir nastavnih sredstva koja će probuditi dječiji um i maštu.

- **Artikulacija časa – tok nastavnog procesa**

- Priprema

Ovo je prva aktivnost u izvođenju nastave i odnosi se na pripremanje materijala za rad, raspored klupa, odnosno, organizaciju prostora za rad, a ovisno o tehnici i podjelu posebnih materijala i sredstava i pribora za rad. Ovo vrijeme takođe može posvetiti postavci vizuelnog motiva, pripremi nastavnih sredstava i ostalog. U ovom dijelu časa takođe upoznajemo učenike sa likovnom tehnikom i priborom, podlogom ili drugim materijalom koji će se koristiti u likovnoj aktivnosti, te načinom njihovog korištenja. Nastavnik je dužan prije svega sam demonstrirati tehniku i njene mogućnosti, odnosno načine korištenja, a ne samo verbalno i faktografski navesti definicije i karakteristike likovne tehnike. Takođe je važno da demonstracija i izlaganje budu u skladu sa samim likovnim zadatkom koji očekuje učenike u toku časa. Nabranje suvišnih informacija može inhibirati učenike u samom početku za rad sa određenom tehnikom, a tehnika se najbolje upoznaje u samoj praksi.

- Uvodni dio časa/motivacija

U uvodnom dijelu časa dolaze do izražaja odabrane metode rada za konkretnu nastavnu jedinicu. Metode su usmjerene na što uspješnije ostvarenje zadatka, a određene su i odabirom motiva. Ovo je za nastavnika najvažniji dio časa i treba biti dobro osmišljen. Motivacija je najbolja kada ne zahtijeva mnogo vremena, jer većinu časa treba posvetiti likovnoj aktivnosti. Iza kratke, koncizne i kvalitetne motivacije stoji dosta posvećenog vremena i promišljanja nastavnika. Ovisno o odabranoj vrsti motiva osmislićemo i motivaciju putem specifičnog metodičkog pristupa.

Vizuelni motiv zahtijeva likovno osvještavanje, u kojem će se od vizuelnog doživljaja i mišljenja putem adekvatnih metoda doći do likovnog mišljenja i doživljaja, a kroz rad do likovnog djela. Dakle sam vizuelni motiv treba biti predstavljen kao osnova za razmatranje likovnog sadržaja, a nikako ostalih karakteristika takvog motiva. Motiv je sredstvo osvještavanja likovnih odnosa i likovnog jezika, i nikad ne smije biti nadređen likovnom odnosu. Moguće je čak i obrnuti sam proces, pa krenuti od likovnog sadržaja prema motivu što će još jasnije razlučiti značaj likovnog jezika naspram motiva. Metode koje se najčešće koriste za vizuelni motiv su: analitičko posmatranje, razgovor (postavljanje odgovarajućih pitanja, na koje će učenici odgovarajući sami uočavati elemente likovnog jezika i

njihove odnose) i demonstracija. Sve tri nabrojene metode se zapravo kombiniraju kroz motivacijski dio časa.

Nevizuelni motiv podrazumijeva motivaciju i ostvarivanje likovnog doživljaja nevizuelnih motiva i tema kao što su: muzika, osjećaji – emocije, i svi doživljaji koji se vežu za ostala čula (taktilno, gustativno, olfaktivno). Ovakav motiv predviđa slobodan izbor likovne tehnike i likovno-tehničkih sredstava, a likovni odnosi nastaju kroz slobodnu likovnu reakciju na ovakav podsticaj za rad. Pri okončanju likovne aktivnosti, u završnom dijelu časa se kroz razgovor i analizu razgovara o likovnom jeziku, formi koji je korišten kako bi se dječija likovna misao realizirala u likovnom radu.

Kompozicijski i likovni elementi kao poticaj podrazumijevaju elemente kao što su boja, linija, tačka bez njihove povezanosti sa predmetom iz pojavnog svijeta. Zelena boja lista, crvena boja maline, linija koja predstavlja grančicu ili konac, nisu prihvatljivi u okvirima ovakve motivacije, nego boja, tačka, linija kao vrijednosti same po sebi. Likovna aktivnost može se inicirati problemskom situacijom ili likovnim scenarijem, likovnom pričom. Problemska situacija može uključivati tekst, sliku, film, ples, muziku (Grgurić; Jakubin, 1996). Ovakav pristup je adekvatniji mlađem osnovnoškolskom uzrastu, dok se u predmetnoj nastavi kod starijeg uzrasta, ovakav motiv može predstaviti kroz direktnije pojašnjenje iz oblasti teorije umjetnosti. Pri korištenju problemske situacije ili likovnog scenarija ili priče osvještavanje likovnog odnosa se realizira na radovima nastalim na času.

- Najava zadatka

Najava zadatka je završni dio motivacije u kojem jasno i jednostavno treba ponoviti podatke o likovnom zadatku. Likovni zadatak je sadržan u nastavnoj jedinici: likovno područje, likovna tehnika, motiv, likovni problem. Treba se naglasiti likovni problem (likovni odnos), koji je za čas najvažniji, dok su ostali elementi u najavi sredstva i medij putem kojih se problematizira i postavlja konkretan likovni odnos. Najava zadatka trebala bi se reći u jednoj rečenici, te provjeriti da li je zadatak shvaćen.

- Realizacija

Najveći dio časa posvećen je likovnoj aktivnosti. Ona često počinje procesom kreativnog razmišljanja koji je potaknut motivacijom, a taj proces je individualan,

te će neki učenici vrlo brzo početi iznositi svoje ideje kroz likovni medij, drugi nešto kasnije, možda i uz dodatni podsticaj nastavnika, koji se odvija upravo po principu individualnog pristupa učenicima, kroz razgovor kojim će se dodatno rasvijetliti likovni problem, ali nikad kroz prijedloge gotovih rješenja. Nastavnik je dužan pratiti rad svih učenika u ovom dijelu časa, te reagirati u slučaju potrebe na najadekvatniji način. U ovom dijelu časa veoma bitnu ulogu igra psihološki aspekt pripreme. Taj aspekt se ogleda u održavanju pozitivne i stimulativne atmosfere za rad, u kojoj su učenici oslobođeni straha od „pogrešnih“ odgovora i rješenja, prljanja školskog namještaja i podova, odjeće, negativnih komentara nastavnika i svojih kolega. U takvoj sredini **učenik će sigurno razmišljati slobodnije i kreativnije, te takođe nastojati procjeniti sam svoj rad, uspješnost u likovnoj aktivnosti, te dobiti dodatno ohrabrenje da iskoristi mogućnost mijenjanja prvobitne ideje, njene modifikacije i dorade kako bi ostvario svoj cilj.**

Individualni pristup učenicima je neophodan i zbog različitih karaktera svakog učenika koji se ogledaju u različitim likovnim tipovima, od ekspresivnog do preciznog i analitičkog, koji različito reaguju na motivaciju, čiji rad zahtijeva više ili manje vremena, ili su skloniji jednoj vrsti likovnog izražavanja od druge (npr. rađe crtaju nego modeliraju, bolji su u percepciji i analizi nego u stvaračkoj likovnoj aktivnosti). Nastavnik mora biti jako strpljiv i fleksibilan u svom pristupu učeniku, i dok će sa nekim učenicima jako brzo ostvarivati komunikaciju sa uspješnim rezultatima, sa nekima će morati duže i sistematski raditi (dakle ne samo na jednom času, nego kontinuirano iz časa u čas) nastojeći otkriti koji su to pokretači, a koji inhibitori slobodnog, kreativnog mišljenja i izražavanja, te na taj način naći najbolji način motivacije i pristupa učeniku.

Nastavnik će se u ovom dijelu časa susresti i sa učenicima koji su skloni shematskom radu, ostvarivanju likovnog zadatka preko ranije usvojenih šablona i shema, ili čak učenicima koji se služe svojevrsnim „prepisivanjem“. Ovo „prepisivanje“ je zapravo kopiranje i korištenje tuđih ideja iz različitih razloga, ali najčešće je to rezultat nesigurnosti, nezainteresovanosti, straha od greške, ili stav koji je učenik usvojio i na predmetima iz oblasti nauke, u kojima je princip rada sasvim drugačiji nego u predmetima iz oblasti umjetnosti, a naročito Likovne kulture.

U umjetnosti ne postoji jedno tačno rješenje zadanog problema, a učenicima koji nisu skloni samostalnom radu koji se bazira na vlastitom promišljanju i stavu, to može biti zbunjujuće, te je za njih čitav stvaralački proces teži i zahtjevniji. Kada govorimo o vrstama mišljenja to su učenici koji su skloni konvergentnom načinu mišljenja, a naš je zadatak da ga usmjerimo i na drugačije, *divergentno* mišljenje, jer se jedino na taj način može uspješno ostvariti likovni zadatak. Spomenuli smo

i korištenje tzv. šablona ili shematskog načina prikazivanja predmeta, prirode, pojava. One se obično prepoznaju kao ustaljeni prikaz sunca, cvijeta, kuće, ljudi koji su postali dio likovne prakse učenika u ranijem uzrastu, te su postali simboli koji su svojstveni većini djece. Međutim, treba izbjeći korištenje ovih djeci svojstvenih simbola, i nastojati spriječiti njihovo razvijanje u nove, složenije, ali nastale pod uticajem, odraslih ili vršnjaka koji „bolje“ crtaju, predložaka i slika iz različitih izvora kao što su crtani film, slikovnice, stripovi, itd. Nastavnik će kroz razgovor, postavljanjem usmjerenih pitanja, i zajedničkim istraživanjem više različitih mogućnosti (dakle nikad direktno zabranjujući korištenje samih shema i šablona) motivirati učenika na drugačija i originalnija rješenja. Prije svega, sam motiv i likovni problem koji je osnova likovne aktivnosti treba biti postavljen tako da se postigne upravo ovaj cilj.

- Analiza i vrednovanje likovnih radova

Vrlo malo vremena ostaje za završni dio časa koji se odnosi na analizu likovnih radova i vrednovanje, odnosno procjenjivanje ostvarenosti likovnog zadatka. Likovni radovi učenika se postavljaju na predviđeni prostor ploče, ili neku drugu odgovarajuću površinu. Razgovor nastavnika i učenika o izloženim radovima usmjeren je na postavljeni likovni problem, likovnu tehniku i motiv. Od iznimnog je značaja dopustiti učenicima da opišu svoja iskustva, saznanja nastala u toku rada, usmjeravajući ih na korištenje pravilnih termina i imenovanje likovnih pojmova, te na razgovor koji će rezultirati formiranjem argumentiranih stavova prema vlastitom i drugim radovima uključujući i reprodukcije umjetničkih djela koje takođe mogu da budu uključene u ovu analizu na samom kraju časa. Ovo je vrijeme koje nastavnik može iskoristiti i za informiranje učenika o potrebnim materijalima za sljedeći čas likovne kulture.

- Literatura

U pisanoj pripremi za čas navodi se i literatura predviđena za konkretnu nastavnu jedinicu. Obično je to udžbenik kao radni materijal i osnova za pripremanje nastavnika, a potrebno je navesti tačne bibliografske podatke i stranicu koja se odnosi na konkretan nastavni sadržaj. Osim udžbenika literatura može i treba uključivati i druge izvore kojima se nastavnik koristio da bi predstavio likovni odnos.

Za nastavu koja ima naglasak na teorijskom sadržaju, literatura treba biti opsežnija od osnovne, kako bi se nastava obogatila sadržajima koje učenici ne

moraju detaljno poznavati, ali mogu doprinijeti razumijevanju sadržaja nastavne jedinice. Takođe se u tom slučaju navode i razlikuju izvori za pripremanje učenika i izvori za pripremanje nastavnika.

- Napomene

Ovaj dio pisane pripreme za čas ispunjava se po potrebi, te nastavnik može napisati detalje u smislu zapažanja i opažanja nastavnika bitnih za motivaciju i realizaciju časa – sadržaj, obim i složenost sadržaja, metodičkom pristupu, teškoćama koje su se javile zbog predznanja učenika ili vremenskog okvira. Takva samoevaluacija u formi kratkog komentara izvedenog časa će doprinijeti boljoj realizaciji nastavne jedinice ubuduće.

- Korelacija

Korelacija predstavlja elemente povezivanja konkretnog likovnog sadržaja sa nastavnim sadržajima drugih predmeta. Likovna kultura kao predmet otvara prostor za raznovrsno povezivanje svojih sadržaja sa sadržajima drugih predmeta, i tematski i strukturno. Najčešće se ostvaruje tematska korelacija, iako korelacija podrazumijeva povezanost sadržaja, odnosno strukturnu korelaciju, te se ove veze u sadržajima različitih oblasti/predmeta ostvaruju interdisciplinarno i ako je moguće u zajednički određenom vremenskom okviru. Tako se forma nastavnog programa može dogovoriti na nivou škole, kroz saradnju nastavnika koji će svoje mikroprograme formirati imajući u vidu i ovaj element.

Analiziranje i ocjenjivanje učeničkih radova

Dječiji likovni rad je slojevita cjelina u kojoj možemo prepoznati dječije sposobnosti i karakterne osobine, dječija iskustva, znanja, navike, sredinu iz koje dolazi, sklonosti, težnje i emocije. Čitava jedna ličnost krije se u načinu na koji dijete kroz likovnu aktivnost, putem elemenata likovnog jezika interpretira svijet kakvim ga vidi, odnosno, doživljava. Kriterije za vrednovanje i ocjenu dječijih radova, ali i umjetničkog djela teško utvrditi i najbliže smo tome kada kažemo da kvalitetu djela možemo ocijeniti prema osjećaju, a taj osjećaj nije mjerljiv i ne možemo ga prepustiti bilo kome. Ovaj složeni zadatak nastavnik mora da obavlja, te je bitno razmotriti i prihvatiti neke aspekte vrednovanja umjetničkog djela koje, iako u određenom smislu drugačije, predstavlja rezultat kreativnog procesa.

„Uspješnost stvaralaštva, odnosno, uspješnost umjetničkog djela jedino se može ocijeniti po tome koliko je ono **autentično**, koliko ono odražava osobu koja ga je stvorila“¹⁸, dok su poruka, elementi, forma i sadržaj elementi znanja i procjene koji su omogućili taj autentičan govor umjetnika.

Ocjenjivanje učeničkih radova je složen i zahtijevan zadatak koji uključuje tri aspekta svakog dječijeg likovnog rada:

- Estetski
- Psihološki
- Pedagoški

Estetski aspekt dječijih likovnih radova treba procjenjivati uzimajući u obzir karakteristike uzrasta u smislu razvojnih faza dječijeg likovnog izražavanja. Uvažavajući navedeno, ipak moramo znati da se procjenjivanje estetskog aspekta uvažava mjerila kojima se služimo za procjenu estetskih pojava. U tom smislu posmatraćemo percipiranje i izražavanje likovnim jezikom čije se vrijednosti odnose na kompoziciju i kompozicijske principe: ritam, kontrast, harmoniju, ravnotežu... koji su izraženi kroz raznovrsne motive različitim likovnim elementima: boja, linija, površina (tekstura), prostor, masa...itd.

Naravno, svaki likovni rad je rezultat konkretne nastavne jedinice koja određuje osnovne estetske kriterije za ocjenjivanje. Svjesnost u izražavanju likovnim jezikom je često samo djelimična, a jedan od razloga za to je dječija spontanost u

likovnom izražavanju koja sama po sebi isključuje svjesno i detaljno procjenjivanje kompozicijskih rješenja, ciljanu upotrebu i kombinaciju likovnih elemenata i njihovih odnosa kako bi se likovno ostvario doživljaj određenog motiva. Naravno, zadatak je nastavnika da osvještava estetske kvalitete i u motivaciji za rad predstavljanjem likovnih sadržaja kroz likovni problem i motiv, demonstraciju likovne tehnike i njenih mogućnosti, te estetske vrijednosti prepoznate u dječijem radu kroz zajednički razgovor u završnom dijelu časa kako bi se kod djece formirao estetski i kritički stav zasnovan na percipiranim likovnim odnosima. Iako samo djelimično svjesna zakonitosti estetskog fenomena, djeca ipak uspijevaju samostalno ostvariti estetski kvalitet u svojim radovima. Povod za takvo razmišljanje daje Brittain (1979) postavljajući hipotezu da je estetska svijest urođena, jer likovno izražavanje djece predškolske dobi proizilazi i iz njihovog vlastitog doživljaja boje, oblika, ravnoteže (prema Grgurić; Jakubin, 1996).

Ideju o urođenoj estetskoj svijesti još je i ranije spominjao historičar i teoretičar umjetnosti, Heinrich Völfflin, objašnjavajući čovjekovu sklonost i težnju ka simetriji koja proizilazi iz same fiziološke strukture čovjeka i njegove moći „uživljavanja“ odnosno intuitivnog prepoznavanja simetrije i ravnoteže kao estetskog fenomena (prema Vasiću, 1988). Ovakva zapažanja dovode nas do zaključka da nastavnik čak i u radu sa djecom predškolskog uzrasta ima osnovu za kvalitetno usmjeravanje ka svjesnoj primjeni estetskih principa u svom stvaralaštvu. Dječija estetska intuicija se potiče i razvija u svjesnost o estetskoj kvaliteti kroz dobro osmišljenu nastavu i poznavanje razvojnih karakteristika uzrasta u likovnom izražavanju, te je na taj način moguće ostvariti značajan napredak vezan za ovaj aspekt likovnih radova. Kada promatramo estetski aspekt rada, slično načinu na koji posmatramo umjetničko djelo, posmatramo cjelinu – kompoziciju u kojoj svi likovni odnosi skupa sa motivom i likovnom tehnikom čine jednu likovnu misao, podrazumijevajući da je ta misao ostvarena kroz dječije mogućnosti likovnog izražavanja. Likovni rad je (u svakom slučaju bi trebao biti) takođe i rezultat kreativnog procesa koji se može analizirati kroz ispoljenu originalnost, osjetljivost za likovne odnose, fleksibilnost, bogatstvo ideja, elaboraciju, redefiniciju. Kako bi se ocijenio kreativni aspekt dječije likovne aktivnosti potrebno je pratiti samu aktivnost i proces nastajanja dječijeg likovnog rada.

Način korištenja materijala, likovno-tehničkih sredstava i likovnih tehnika takođe je element koji doprinosi estetskom aspektu dječijeg rada. Naravno, ovladavanje određenom likovnom tehnikom je proces koji iziskuje više ili manje vremena i truda ovisno o individualnim mogućnostima i sposobnostima učenika.

Psihološki aspekt analize i ocjene dječijih likovnih radova veoma je bitan jer se na taj način prije svega može ocijeniti koliko je dječiji način izražavanja u skladu sa prosječnim vrijednostima prema djetetovom uzrastu, te se na taj način utvrđuju i intelektualne sposobnosti. „Intelektualni elementi u crtežima ogledaju se u jasnoći predstava u čisto i potpuno izvedenim oblicima i mnogim detaljima u međusobno tačnim odnosima delova prema celini ili pojedinih predmeta međusobno, a u koloritu, relativno tačnom lokalnom tonu.“¹⁹

Radovi u svojim elementima mogu odskakati od prosjeka u negativnom ili pozitivnom smislu, dakle ukazivati na zaostajanje za prosjekom ili izvanredno napredovanje i nadarenost u likovnom izražavanju. Međutim ovakve zaključke ne možemo donositi ishitreno na osnovu jednog ili dva rada, nego kontinuiranim praćenjem rada učenika i analizom i procjenom dječijeg interesa za određeni motiv ili način likovnog izražavanja koji može bitno utjecati na rezultate. Takođe se u ovakvim slučajevima, kada govorimo o intelektualnim sposobnostima, može obratiti pažnja i na jezičko izražavanje, rješavanje zadataka u drugim oblastima, ali se sposobnosti vezane za oblast umjetnosti i likovno izražavanje ne moraju podudarati sa rezultatima i pokazanim sposobnostima u drugim predmetima.

Karakteristike specifičnog i individualnog dječijeg likovnog izraza u velikoj mjeri otkrivaju dječiju ličnost, te se često kaže da su dječiji crteži neposredna slika stanja dječije psihe. To je i razlog zbog kojeg se dječiji likovni radovi uzimaju kao osnova za art terapiju (art-therapy) u kojoj psiholozi putem analize dječijih crteža i slika otkrivaju djetetovo iskreno svjedočenje o vlastitom psihičkom stanju. Djeca često i nesvjesno, iskrenije i otvorenije „govore“ putem crteža nego izražavajući se izgovorenom ili pisanom rječju. „Crtanje je izgleda toliko prirodna i spontana aktivnost da ne iznenađuje što ga mnogi kliničari koriste kao sredstvo pomoću kojeg navode decu da iskažu sebe i da pričaju o stvarima koje ih muče.“²⁰

Mnogi poznati testovi (Goodenough-Harris test, 1963; Kopic test 1968; Machover test crtanja ličnosti, 1949) za utvrđivanje intelektualne zrelosti, ličnosti i emocionalne prilagođenosti zasnivaju se na crtanju ljudske figure kao teme koja se u slobodnim dječijim radovima najranije javlja. Međutim pouzdanost ovih testova često je dovođena u pitanje, a prerijetko su detaljno provjeravani kako bi se moglo u potpunosti osloniti na njihove rezultate pri procjenama psihološke slike djeteta koju likovni rad pruža. Maureen Cox (2000) zaključuje da raspoloživi dokazi ukazuju na relativnu pouzdanost testova, pa oni mogu pomoći pri globalnoj procjeni o stepenu intelektualnog razvoja ili emocionalne prilagođenosti, ali ne i kao „indikatori bilo kakve specifične snage ili slabosti.“²¹

Istraživanja koja je provela Glyn Thomas (1989) o povezanosti veličine figura sa emocionalnim odnosom djeteta prema njima – emotivna proporcija, takođe govore o tome kako tvrdnja da veličina figure otkriva važnost osobe za dijete u stvarnom životu nije uvijek tačna, nego ovisi o uputama za crtanje i okolnosti u kojima taj crtež nastaje. Pri analizama dječijih likovnih radova moramo moći prepoznati i razlikovati iskren i spontan dječiji izraz od radova u kojima su primjenjeni i korišteni šabloni ili primjenjene „prihvaćene“ sheme ili stereotipi.

Upravo iz ovog razloga je bitno posmatranje same likovne aktivnosti, odnosno procesa nastajanja dječijeg rada. Na taj način se upotpunjava poimanje dječije ličnosti, te nastavnik može prilagoditi svoj metodički pristup i način rada sa svakim učenicom. Karlavaris (1963) upravo govori o ovim aspektima analize naglašavajući da treba imati u vidu da li se dijete nesvjesno i spontano otkrilo kroz likovni rad ili se tek preko rada, u naknadnim analizama utvrđuju karakteristike učenika. Radovi koji nisu iskreni i spontani mogu predstavljati rekompensaciju dječije tuge, potištenosti, pa su prividno vedri, a odražavaju dječiju težnju za srećom. „Ponekad je dete svesno svojih nedostataka i slabosti, pa ih namerno u crtežima krije.“²²

Emocionalni odnos djece prema svom neposrednom okruženju posebno je vidljiv u realizaciji vizuelnih motiva koji su vezani za dječiji doživljaj svoje najbliže okoline kao što su *Moja porodica, Moj dom, Najbolji prijatelj, Kućni ljubimac, Autoportret, Igra sa prijateljima, Moja omiljena životinja, ...*itd. Kroz ovakve radove ostvariće se i karakterizacija likova u kojoj ne bi trebalo biti šablonskih rješenja, a dječije emocije mogu biti vidljive u odnosima veličina, pozicioniranju elemenata i oblika unutar formata (emocionalna proporcija), mogućim deformacijama i prenaplašavanjima koje su u službi karakterizacije, odabiru boja, načinu njenog nanošenja – likovnom rukopisu, karakteru linije (slabe i meke, nježno i pažljivo povučene, te jake, tamne i energične, ponekad i utisnute jakim pritiskom).

Pedagoški aspekt analize odnosi se na utvrđivanje osnove za rad nastavnika sa svakim učenicom koji predviđa uspostavljanje odgovarajuće komunikacije u nastavi sa učenicom u cilju maksimalnog razvijanja kreativnog i slobodnog, ali i usmjerenog likovnog izražavanja (u kontekstu postizanja ciljeva i zadataka nastave likovne kulture). U likovnim radovima učenika vidljiv je pozitivan ili negativan postojeći pedagoški uticaj koji se očituje u snazi, maštovitosti i kreativnosti iskazanoj u radu, ili, s druge strane, prihvaćenim i korištenim stereotipima (često nametnutim, a još češće zanemarenim, pa tako i dopuštenim), usmjerenosti na uzak izbor materijala i likovnih tehnika, nesigurnost u radu i nezainteresiranost za aktivnost. „Ocjenujući lošom ocjenom dječiji rad koji nije točno pogodio temu, ali je iskreno i s pažnjom napravljen, riskiramo da dijete obeshrabrimo u vlastitom kreativnom izražavanju, a time i razvoju njegove cjelokupne ličnosti.

Dijete koje ne doživi razumijevanje i interes za vlastiti rad neće osjetiti zadovoljstvo i samopoštovanje koji nastupaju nakon kreativnog rada, a koji bi ga potakli da se ponovo uključi u kreativnu aktivnost. Zato se djeca koja doživljavaju neuspjeh časovima likovne kulture povlače u sebe i zanemaruju svoju kreativnost. Ona ne mogu spoznati u čemu su pogriješila, jer su ona napravila najbolje što su mogla. Jedina poruka koju im na taj način šaljemo je da su kriva jer nisu točno slijedila upute i pravila, što se sasvim kosi sa suštinom likovne umjetnosti.“²³

Kako bi se učenici „oslobodili“ i motivirali za rad, potrebna je organizirana i osmišljena nastava u kojoj je svaki element od metoda, načina i oblika rada, do motiva i izbora likovno-tehničkih sredstava i likovnih tehnika, pažljivo odabran, a pristup nastavnika učenicima u toku likovne aktivnosti individualan. Pedagoški je pogrešno nametati gotova likovna rješenja, kopiranje ili precrtavanje likovnih djela, demonstracija neprikladnih ili nekvalitetnih slikovnih primjera, insistiranje na pretjeranoj preciznosti i urednosti zbog koje će se inhibirati dječija kreativnost, uzak i ograničen izbor likovnih tehnika i materijala, ali isto tako i korištenje neprimjerenih i didaktički neadekvatnih materijala koji neće doprinijeti dječijem doživljaju i razumijevanju osnovnih sadržaja predmeta likovne kulture – likovnog jezika kroz vlastito stvaralaštvo i umjetnička djela. Izbor motiva također je element koji mnogo govori o pedagoškom aspektu dječijeg rada. U slučajevima kada je nastavna jedinica predstavljena isključivo kroz temu ili motiv, dijete razumijeva motiv kao okosnicu nastave umjesto likovnog odnosa koji se treba problematizirati kroz likovnu aktivnost. Takva praksa vidljiva je u kvaliteti dječijih radova, te njihovim komentarima o vlastitim radovima u kojima jedino mogu govoriti o motivu, ali ne i o razlozima zbog kojih je taj motiv nastavnik odabrao za nastavu.

Osim ovih parametara koji se odnose samo na likovne radove kao rezultate procesa nastave, nastavnik treba vredovati i ostale postignute rezultate koji su određeni nastavnim sadržajem, odnosno, ciljevima i zadacima nastave likovne kulture, a to su: elementi analize likovnog djela, analiza vlastitih i drugih učeničkih radova, te odnos prema radu.

Kako bi se adekvatno analizirao i ocjenio rad i napredak učenika potrebno je kontinuirano i pažljivo pratiti i bilježiti individualni napredak koji je učenik ostvario u likovnom izražavanju, kritičkom i estetskom prosuđivanju učestvujući u aktivnostima analize likovnih sadržaja i tema u učeničkim likovnim radovima i umjetničkim djelima, te trudu uloženom u rad na nastavi i van nastave. Kako bi nastavnik mogao provesti dosljednu i cjelovitu analizu radova svaki učenik treba imati svoju mapu likovnih radova. Ocjenu ne bi trebalo donositi na osnovu jednog učeničkog rada ili drugih rezultata vezanih za samo jednu nastavnu jedinicu. Upravo iz ovih razloga nastavnik bi trebao voditi i bilješke o učeniku, te imati na

raspolaganju mape likovnih radova svakog učenika pri donošenju ocjene. Takođe je važno procjeniti i uzeti u obzir pri ocjenjivanju individualni napredak svakog učenika imajući u vidu razvitak sposobnosti, sklonosti ka likovnom izražavanju, koji nekad može biti izrazito značajan kod učenika koji u početku nisu pokazivali zainteresiranost ili nivo sposobnosti nadarenog djeteta. Rangiranje vrijednosti radova kroz ocjenjivanje je složeno i ipak subjektivna procjena likovnog pedagoga – nastavnika. Ovdje se postavlja pitanje pouzdanosti ocjenjivanja, budući da će estetski, psihološki i pedagoški aspekt procjene može biti različit kod različitih nastavnika. Postavlja se i pitanje kompetentnosti samog ocjenjivača.

„U metodici likovne kulture već su ponuđeni elementi prema kojima se treba vrednovati i ocjenjivati, međutim oni su sami po sebi toliko višeznačni, odnosno podložni subjektivnom utisku da uprkos svemu ostaje sve na „osjećaju“ samog ocjenjivača. S pedagoškog aspekta ocjenjivanja, ocjena treba imati odgojno djelovanje, treba poticati učenike na daljnji angažirani rad, a s druge strane davanje ocjena treba biti zajednički zadatak svih učenika i nastavnika zajedno. U takvim odnosima nastavnik samo treba samo usmjeravati pažnju učenika na likovne sadržaje koji su odlučujući za donošenje suda, usvajati s učenicima kriterije i tako olakšavati učenicima donošenje suda. Ukoliko nastavnik ima drugo mišljenje, treba ga obrazložiti.“²⁴

Kako bi se analiziralo i ocijenilo dječije stvaralaštvo, potrebno razmatranje svih navedenih aspekata: estetskih, psiholoških i pedagoških. Način ocjenjivanja likovnih radova je još uvijek predmet razmatranja likovnih pedagoga i metodičara. Neki zastupaju stav da je najpogodnije tekstualno-opisno ocjenjivanje u kojem se može opisati više elemenata dječijeg likovnog izraza i aktivnosti (Karlavaris, 1963), a neki (Ross, 1986; Belamarić, 1987; Eisner, 2002) čak dovode u pitanje smisao i korist bilo koje vrste ocjenjivanja u okviru predmeta umjetnosti – likovne kulture.

Obzirom na to da se u našim školama ipak provodi ocjenjivanje u predmetima umjetničke oblasti potrebno je odrediti standarde odnosno kriterije ocjenjivanja kojima će se nastavnik služiti kako bi mogao formirati ocjenu. Ovdje navodim dva primjera elemenata vrednovanja i ocjenjivanja u nastavi likovne kulture.

Prema Bloomfield i Childs (2000) kriteriji za vrednovanje i ocjenjivanje uključuju:

- a) učestvovanje učenika u samom procesu umjetničkog izražavanja (vizuelne i manuelne vještine, korištenje različitih materijala i medija u likovnom stvaranju, vještine pronalaženja originalnih rješenja za formuliranje ideja, te dvodimenzionalno i trodimenzionalno izražavanje).

- b) istraživanje likovne umjetnosti i dizajna – posjete galerijama i muzejima, upoznavanje umjetnika i njihovih radova, pozivanje umjetnika i školu.
- c) mapu (portfolio) dječjih radova
- d) kritičku osviještenost - razgovor i pisanje o iskustvu stvaranja likovnih radova, samoanaliza, pozicija posmatrača umjetničkih djela, posjetitelja izložbi, korištenje likovnog jezika u razgovoru o iskustvu stvaranja, gledanja i doživljavanja likovne umjetnosti

Imajući u vidu sve navedene aspekte dječjih likovnih radova bitnih za analizu i ocjenjivanje učeničkih postignuća na nastavi likovne kulture formiraju se sljedeći elementi vrednovanja i ocjenjivanja učenika (Grgurić; Jakubin, 1996):

- Perceptivnost i izražajnost – percipiranje i izražavanje likovnih vrijednosti sadržanih u okvirnom ili izvedbenom programu, npr. uočavanje i izražavanje odnosa, ritma, kontrasta, optičke ravnoteže, proporcije, harmonije boja, oblika (geometrijskih i slobodnih likova), masa, prostora... itd.
- Kreativnost – originalnost, osjetljivost za likovne probleme, fleksibilnost, fluentnost, elaboracija, definicija.
- Likovno-tehnički elementi: samostalan izbor materijala i tehnika i njihova stvaralačka primjena.
- Elementi analize likovnog djela: uočavanje i prepoznavanje likovnog i tematskog sadržaja, likovne tehnike, estetske vrijednosti, likovne poruke, interesa za likovno djelo i kulturnu baštinu.
- Odnos prema radu: interes, samoinicijativnost, upornost, dosljednost, samostalnost.

Uloga i ličnost nastavnika likovne kulture

Nastavnik likovne kulture je ključna osoba u ostvarivanju ciljeva i zadataka predmeta likovne kulture. Kao ličnost potrebno je da ima sve pozitivne karakteristike pedagoga, uz znanje koje je mnogo šire od samog sadržaja predmeta likovne kulture, interes i volju za stalno propitivanje i istraživanje u okviru metodičkog pristupa u nastavi i oblastima likovne teorije i prakse. Umjetnost kao oblast je kompleksna i široka, i samim tim nastavnik likovne kulture mora imati kvalitetno opće obrazovanje, opću kulturu koja se ogleda i u širem pogledu na svijet. Stručna sprema kvalitetnog nastavnika obuhvata poznavanje više naučnih i umjetničkih disciplina koje su vezane za likovnu umjetnost kao što su: estetika, opća historija i historija umjetnosti, likovna tehnologija, sociologija i psihologija umjetnosti, pa i druge umjetnosti kao što su književnost, muzika, dramska umjetnost, film i ples. Kvalitetan nastavnik likovne kulture bi i sam trebao imati iskustvo u umjetničkom – likovnom stvaralaštvu, odnosno kroz vlastitu praksu poznavati elemente kreativnog mišljenja i rada, jer je to jedini način da se ostvari razvijanje kreativnosti kod učenika. Samo kreativan nastavnik može stvoriti pozitivnu i motivirajuću radnu atmosferu u kojoj će učenici ostvarivati kreativna rješenja i formirati kritički i estetski stav kroz iskrene i kvalitetne likovne radove, može prepoznati kreativnost kod učenika i poticati divergentno razmišljanje, jer i sam kroz svoju stvaralačku praksu prolazi kroz proces kreativnog mišljenja i rada. O ličnosti likovnog pedagoga kao individualca, a ne operativca za provedbu nastavnih planova i programa, te njihovom odnosu sa učenicima kao individuama, a ne jednoličnoj masi praznih cezura, između ostalih govori i R. Hickman (1999) navodeći razmišljanja A. Greena o općim osobinama nastavnika umjetnosti.

„Oni izgledaju kao da imaju nešto drugačiji pogled na život. Izgleda kao da se na odsjeku umjetnosti često smiju i šale. I život je nekako smiješan, rade aktove, posmatraju unutrašnjost morske školjke, to izgleda kao odigravanje *Nemoguće misije* na odsjeku umjetnosti. Jednostavno predivno.“²⁵

Ovim citatom Greena, Hickman nema namjeru oživljavati stereotipe, nego iznova potvrditi značaj individualnog rada sa učenicima i napretka kojeg nastavnik može ostvariti kod učenika ako posjeduje entuzijazam i ljubav prema svom poslu, pa tako i pristupa učenicima što se ogleda u atmosferi nastave. Uspješni likovni pedagozi, te načini na koji stvaraju posebnu atmosferu učenja mogu se uzeti kao uzori za ostale nastavnike. Ne smijemo zaboraviti da nastavnici, uključujući roditelje i djeci bliske osobe uveliko utiču, na različite načine, na formiranje dječije ličnosti. Oni mogu postati pozitivne i negativne ličnosti za dijete.

Dobar likovni pedagog ima općenito najbolje karakteristike nastavnika. A jedna od njih je entuzijizam i posvećenost koja je tipična za nastavnike likovne kulture. Dobri nastavnici likovne kulture su eksperti u korištenju raznolikih izvora za učenje kao što su dječija zapažanja i iskustava svijeta u kojem živi, te njihovo upotunjavanje kroz osvještavanje raznolikih aspekata doživljavanja svijeta kroz likovni jezik, posjete muzejima, galerijama, lokalitetima kulturno-historijske baštine.

Uloga nastavnika likovne kulture je istraživati umjetnost s djecom, otkrivati umjetnost u našem neposrednom okruženju, u kojem sve može biti poticaj i motivacija za likovno stvaralaštvo. Proces upoznavanja umjetnosti, koji se događa u školi, osim ohrabrivanja i motiviranja učenika da se likovno i kreativno izraze, vanjskih poticaja i pripremljene stimulativne sredine, trebao bi se sastojati i od pripreme učenika da se kritički odnose prema vlastitom i radu drugih. Trebalo bi se omogućiti učenicima uključivanje u likovne projekte, upoznavanje likovnih umjetnika, posjete umjetničkim ateljeima kako bi se doprinijelo senzibiliziranju učenika za umjetnost. Između ostalog nastavnici likovne kulture u osnovnoj školi ima i važnu ulogu odgajatelja, što znači da moralne vrijednosti likovnog pedagoga imaju poseban značaj. Usvajanje radnih navika, razvijanje vlastitih stavova i poštovanje tuđih, ostvarivanje komunikacije kroz razgovore sa učenicima čime se gradi učeničko samopouzdanje, su neki vidovi važnih odgojnih aspekata nastave likovne kulture.

Moralne vrijednosti kao osnova odgojnog aspekta nastave jako su bitne za nastavnika likovne kulture, jer se direktno vežu za umjetnost koja često propituje moralne vrijednosti društva i civilizacije u kojoj nastaje. Na isti način, u mikrosvijetu učionice ili školskog ateljea, kvalitetan nastavnik postavlja temelje

Metodika i značaj upoznavanja sa umjetničkim djelima

Metodika rada sa umjetničkim djelima kao i organiziranje stvaralačkog rada ima veliki značaj u nastavi likovne kulture. Razvijanje sposobnosti estetskog procjenjivanja je pedagoški zahtijevan zadatak koji podrazumijeva dobro poznavanje likovnog jezika, historije umjetnosti, i sposobnosti analize kod samog nastavnika, i s druge strane, poznavanje dječijeg sveukupnog razvoja i karakteristika uzrasta kako bi se koristili adekvatni sadržaji (reprodukcije, umjetnička djela svih likovnih područja) i metodički postupci. Estetsko procjenjivanje u velikoj mjeri utiče na razvoj likovne osjetljivosti i ukusa.

Uloga i značaj upoznavanja sa umjetničkim djelima variraju i mijenjaju se prema određenoj fazi dječijeg psihofizičkog razvoja. Prema istraživanjima brojnih autora (Kraguljac, 1979; Stanojević-Kastori, 1985; Karlavaris, 1963) djeca mlađeg uzrasta u pogledu motiva preferiraju: razumljive motive, figuralne kompozicije, događaje iz života, dok im se najmanje sviđaju portreti i pejzaži. U pogledu stila preferira se „realistički“ stil. Dakle, provedena istraživanja govore o tome da iako nisu sposobni u potpunosti razumijevati sve karakteristike likovnog jezika realističkog stila (iluzija dubinskog prostora, valerske nijanse – fini prelazi iz boje u boju, ubjedljiva plastičnost forme) koji su daleko ispred dječijeg likovnog izraza, za njih ostaju bliski elementi prepoznatljive figure, prepoznatljive i razumljive sadržaje motiva, jasnu konturu figure i oblika, dekorativnost u boji, plastičnost formi, te bogat i živ kolorit koji je mnogo bliži dječijem načinu likovnog izražavanja.

Doživljaj djeteta neće uvijek biti jasan i čist, tek nešto odraslija djeca mogu jasnije artikulirati i analizirati sopstveni doživljaj umjetničkog djela. Shodno ovoj činjenici se i postavljaju ciljevi posmatranja i analiziranja likovnih djela, te mijenjaju metode rada, značaj i fokus posmatranja. Ovakvo upoznavanje sa djelima likovnih umjetnosti ima za cilj oslobađanje sposobnosti i sklonosti djece za likovno izražavanje i stvaranje, ali isto tako i formiranje ukusa, likovnog senzibiliteta i stava prema likovnim djelima.

Umjetničko djelo može biti predstavljeno kao sadržaj rada na jednom času, ili samo dopuna, slikovni primjer na času likovnog stvaralaštva, te se na kraju časa mogu pokazati adekvatna umjetnička djela, ali u svakom od ova dva slučaja naglasak je na *problematici likovnog jezika i forme* kao osnove nastavne jedinice za svaki čas likovne kulture.

Umjetničko djelo treba biti predstavljeno i posmatrano kad god je to moguće, i bez prethodnog ukazivanja na likovnu formu, u smislu karakteristika likovnog jezika

jednog umjetničkog pravca ili stila. Do otkrivanja ovih karakteristika likovne forme doći ćemo kroz razgovor o onome što vidimo na samom djelu, a tiče se osnovnih likovnih i kompozicijskih elemenata. Važno je znati da u nastavi osnovne škole cilj predmeta likovne kulture ne bi trebao biti da se upoznaju i uče historijske činjenice o umjetničkom djelu, već da se razvija ljubav prema umjetnosti i razumijevanje da se zbog slojevitosti umjetničkog djela razvija i spoznaja da se u umjetnosti u jednom djelu može uvijek otkriti nešto novo.

Bogomil Karalavaris (1963) navodi osnovne methodske postupke u radu sa umjetničkim djelom: izbor prema dječijem osjećanju likovne forme i dječijem nivou znanja i iskustva, pripremljenost učenika da posmatraju umjetničko djelo i da ih trajno zadrže u svijesti kao i međusobna saradnja nastavnika i učenika prilikom analize, koja dolazi kao posljedica dužeg i nesmetanog posmatranja umjetničkih djela koja su u djeci izazvala određeni doživljaj.

Ne smijemo zaboraviti da u skladu sa nastavnim sadržajima predmeta obuhvatimo djela ne samo vezana za osnovne grane i discipline likovnih umjetnosti nego i umjetnička djela primjenjenih umjetnosti – industrijski i grafički dizajn, i film.

Rod Taylor (1990) navodi da su nastavnici često nesigurni u pristupu analize umjetničkog djela sa učenicima, ovo se pogotovo događa u situacijama posjeta izložbama, muzejima i galerijama ili lokalitetima kulturno-historijske baštine. Čak i bez prethodnog znanja o djelima, njima se ipak može pristupiti na osnovu četiri fundamentalne tačke gledišta, od kojih je svaka sa potencijalom za stvaranje širokog spektra diskusije, propitivanja i nalaženja odgovora. To su likovni motiv ili tema – siže, likovna forma ili jezik, likovna tehnika i proces likovnog stvaralaštva, te utisak ili dojam koji djelo ostavlja na posmatrača²⁶.

Bitno je da pri analizi djela bude jasno da je neprihvatljiv uvriježeni stav kako postoji samo jedna određena interpretacija i značenje. Kod učenika osnovnoškolskog uzrasta, pa i starijih uzrasta specifično je da ekspresija spontane, intuitivne reakcije na vizuelni podražaj (umjetničko djelo) pokreće razgovor o djelu. Subjektivni i empirijski odgovori, iznešeni bez zadržke otkriće različite stavove, osjećaje, reakcije koji će se kroz razgovor sa nastavnikom artikulirati i razjasniti, te tako, osim analize koja se prema uzrastu bazira na karakteristike likovnog jezika, otvoriti mogućnosti razmatranja značenjskog aspekta likovnog djela. Pri tome, kao i obično, ne postoji jedan jedini pristup, jer se posebne metode koje se primjenjuju određuju čitavim nizom mogućih ciljeva. Uspješno ostvarivanje komunikacije sa umjetničkim djelima u osnovnoškolskom uzrastu uveliko će potpomoći razumijevanju sadržaja nastave likovne kulture u srednjoškolskom uzrastu koji u svom cjelokupnom obimu zahvata oblast historije umjetnosti.

Materijalni uslovi za izvođenje nastave likovne kulture

Predmet likovna kultura zbog specifičnosti izvođenja nastave zahtijeva i adekvatne materijalne uslove odnosno opremljenost prostora za rad. Budući da je nastava većinom praktične prirode, dakle da se većina vremena nastave provodi u radu sa raznovrsnim likovnim materijalima i sredstvima, te da su neophodna i posebna didaktička sredstva, prostor učionice predviđene za nastavu likovne kulture sasvim drugačije se organizuje i oprema od drugih. Kako bi se postigli ciljevi nastave likovne kulture, potaknuli kreativni procesi, važno je znati kreirati okruženje u kojem očekujemo da će djeca biti podstaknuta na takve aktivnosti, dakle okruženje koje treba biti dobro osmišljeno i organizirano. Estetski pripremljen prostor treba pozivati na rad, „obično treba izgledati neobično“ (Kolbe, 1996). Djeci treba omogućiti estetsko iskustvo, ona su fascinirana ljepotom. Vole prirodu i uživaju u kreiranju, gledanju i pričanju o umjetnosti. Izražavaju svoje osjećaje i ideje kroz jezik umjetnosti; likovnost, glazbu, ples, dramske aktivnosti (Feeney, Moravick 1987). Eric Jensen predlaže kako svi koji rade s djecom trebaju kreirati „dobro proumjetničko okruženje“, počevši od ranog djetinjstva, što je ključ likovnog stvaralaštva i osviještenosti²⁷.

Aktivnosti koje se provode kao što su crtanje, slikanje, grafika, građenje i modeliranje, postavljanje i promatranje likovnih radova učenika zahtijeva fleksibilnost u organizaciji i rasporedu inventara – namještaja (nažalost, kod nas obično školskih klupa i stolica). Pri likovnoj aktivnosti jako bitni uslovi su:

Prostornost – mogućnost razmještanja stolova prema postavci koja se radi, te dovoljno prostora za rad svakom učeniku i laka dostupnost potrebnim materijalima.

Osvjetljenje (ujednačeno), uglavnom neonsko osvjetljenje, ali i dovoljna količina prirodne svjetlosti što pretpostavlja veći broj prozora u samoj učionici.

Voda lak pristup (*česma i korito*) neophodni su za likovnu aktivnost zbog korištenja vode za mnoge likovne tehnike, te pranje pribora i ruku i čišćenje radnih površina.

Podovi koji se lako čiste, jer će prljanje bojom biti često, a dijete se ne smije opterećivati pretjeranom urednošću i pažnjom da pod ostane potpuno čist. Takođe treba uzeti u obzir osjetljivost podne obloge na vodu i različite vrste tečnosti koje se koriste u radu.

Namještaj u kabinetu likovne kulture bi trebao biti prilagođen likovnoj praksi, što znači da bi trebao biti lak za pomijeranje i manipulaciju, te prilagodljiv za različite

likovne aktivnosti. To znači da bi radna površina stola mogla da se podiže prema učeniku i služi kao štafelaj za crtanje, slikanje. Za izradu grafike biće potrebne i veće radne površine koje se mogu (ako je namještaj lagan i mobilan) formirati spajanjem više klupa ili stolova. Za modeliranje je potrebno obezbijediti i vajarske štafelaje sa radnom površinom koja se može okretati, te sagledavati modelirana masa sa svih strana, te tako i kroz samu praksu uvidjeti osnovna karakteristika skulpture, a to je njena trodimenzionalnost i sagledivost iz svih uglova. Učenici radeći na klupi često zaborave na taj osnovni aspekt područja modeliranja, jer im sam namještaj i njegova namjena nameću posmatranje iz jednog ugla, te otežavaju pravilno poimanje takve specifične likovne aktivnosti i produkta. Za područje modeliranja je idealno imati glinu koja se može, ako se pravilno održava (redovno vlaži i drži u takvim uslovima), koristiti iz godine u godinu. Glinu je moguće držati u različitim sanducima, pa i u većim plastičnim kantama koje se mogu zatvoriti, tako da se mogućnost njenog isušivanja dovede do najmanje moguće mjere.

Osim navedenog u učionici je potrebno imati ormare za nastavna sredstva, materijale, pribor, učeničke mape radova, te police za odlaganje tek završenih radova koji se trebaju osušiti. Slobodne zidne površine treba iskoristiti za postavljanje radova, reprodukcija, plakata, što podrazumijeva površinu obloženu materijalom na koji se lako mogu pričvrstiti i skinuti sve što želimo izložiti.

Kada govorimo o tehničko-tehnološkoj opremljenosti učionice, razmatramo reproduktivne medije, odnosno sredstva i pomagala u funkciji prenošenja informacija kako bi se omogućile nove spoznaje kod učenika u različitim područjima likovne kulture, koje će biti i motivacija za različite likovne aktivnosti. Zahtjevi se usložnjavaju zbog brzog razvoja tehnike, te se grafoskopi, video-rekorderi ili plejeri, kasetofoni, i sl. polako gube iz upotrebe, a zamjenjuju novim aparatima kao što su dvd-playeri, projektori, kompjuteri, itd.

Ovisno o mogućnostima, s obzirom na vrstu percepcije koju želimo razvijati kod učenika, potrebno je imati nešto od ovih sredstava i pomagala kako bi se izvodila nastava u kojoj će učenici jasno vidjeti reprodukcije umjetničkih djela, animirane i dokumentarne filmove, te ostale sadržaje iz područja vizuelnih komunikacija (vizuelni mediji), ali i pomagala koja će nam omogućiti slušanje muzike koja je element nevizuelnog motiva u nastavi likovne kulture (auditivni mediji).

Ipak moramo biti svjesni činjenice da dostupnost i primjena novih tehnologija u nastavi ne znači i kvalitetnu nastavu. Ne smijemo zaboraviti da uspjeh izvedene nastave najviše ovisi o samom nastavniku, a u pogledu nastavnih sredstava i pomagala, važniju ulogu će imati svrsishodnost i način njihove upotrebe, nego

njihova dostupnost i savremenost. Često se događa da se kroz mogućnost upotrebe npr. projektora i ppt prezentacija izgubi osnovna svrha njihove upotrebe, te prezentacije postanu same sebi svrha, a njihov primarni, edukativni karakter zanemaren.

To će se desiti ako nastavnik takve prezentacije pretrpa tekstom, nepotrebnim podacima, nastojeći zapravo samom sebi „olakšati“ izvođenje nastave. Ovakve prezentacije zapravo govore o i nekreativnosti, te nesigurnosti nastavnika u gradivo koje bi trebao izlagati, nepoštivanje osnovnih postulata odnosno principa nastave likovne kulture.

Interdisciplinarnost u nastavi likovne kulture – Tematska i strukturna korelacija

Pojam interdisciplinarnosti pominjao se već u uvodnim poglavljima pri definiranju metodike likovne kulture, pa tako znamo da je ona *interdisciplinarna* nauka zbog svoje slojevitosti i širine koja počiva na pedagoškim, i drugim naučnim disciplinama koje se direktno vežu za područje likovnih umjetnosti. Rupčić (2010) potvrđuje ovu činjenicu navodeći da susretnemo li se sa problemom i temom koji su toliko široki i slojevit da ih samo jedna disciplina ili struka nije u stanju savladati, posežemo za procesom interdisciplinarnosti. Navodi takođe razmišljanja nekih teoretičara (Klein, 1990; Nissani, 1997) koji smatraju da se interdisciplinarnost prepoznaje kao kreativna snaga jer podrazumijeva način istraživanja problema kroz njegovo ispitivanje, a ne kao *a priori* određivanje takve metode kao načina rada.

Interdisciplinarnost je metoda rada i pristup nastavi koji zajedničkim i uzajamnim djelovanjem proširuje mogućnosti različitih disciplina koje su dio integracije i međudjelovanja svih mogućnosti i sposobnosti prisutnih i razvijenih kroz pojedine discipline, a djelotvornost joj se može povećati kroz pojedinačni razvoj (usavršavanje) disciplina. Javlja se kada tražimo odgovor na neki problem, kreiramo rješenje ili izvodimo mišljenje, što je u nastavi likovne kulture stalna zadaća. Tako kada razmatramo interdisciplinarnost povezujemo pojmove metodike likovne kulture kao nauke, te kreativno mišljenje i proces kao osnovne ciljeve predmeta likovne kulture.

U nastavi i danas nailazimo na brojna nerazumijevanja suštine određenih, moguće povezivih sadržaja. Iako se integriranje nastave često sugerira kao legitimni i poželjni oblik nastave, ali se sporadično i vrlo rijetko ostvaruje. Najveći problem za ostvarivanje interdisciplinarnog pristupa nastavi likovne kulture je to što se nastava u našim školama ne odvija po integrativnim programima, te uslovi u kojima se integrativni pristup i korelacija mogu ostvariti moraju stvoriti sami nastavnici u vlastitom aranžmanu. Pri tome, moramo naglasiti da nisu svi nastavnici skloni posmatrati interdisciplinarni pristup kao nešto što će obogatiti nastavu i pomoći učenicima da ostvare ciljeve koji im se postavljaju u postojećem programu. Često se na interdisciplinarnost gleda kao na „proces koji osporava postojeće discipline i njihove metode. Činjenica je da se interdisciplinarnošću utječe na discipline i da ih se mijenja (ne nužno), no ne tako da gube svoje određenje zbog kojeg i jesu dio interdisciplinarnog sadržaja.“²⁸

Zapravo cilj integriranog – interdisciplinarnog programa i pristupa nastavi je da umjesto detaljnog i preciznog izučavanja pojedinačnih teorija i metoda, učenici i studenti trebaju učiti kako integrirati, kako povezivati činjenice teorije i metode u stvarnosti u životu koji nije podijeljen na discipline, a tako više nisu ni nauke ni umjetnosti u postmodernom društvu. Rupčić (2010) dalje kaže da je u interdisciplinarnom pristupu važno kako, zašto i šta se može integrirati kako se proces ne bi pretvorio u malo učenja o puno teorija i metoda. Da bi takva nastava bila uspješna potrebno je temeljno znanje i razumijevanje koreliranih sadržaja.

Kao primjer interdisciplinarnog pristupa u umjetničkom obrazovanju spominje se program nastave Bauhauusa gdje je kreativac-umjetnik bio obrazovan i odgajan potpuno svjesno u smjeru interdisciplinarno osposobljenog umjetnika, sa kompetencijama za uspješno i kreativno ostvarivanje i uključivanje u društvo. „Bauhaus je u praksi naučavao zajedničko građansko pravo svih oblika kreativnog rada, te njihovu logičnu međusobnu ovisnost u modernom svijetu ... zapravo smo bili ... obuzeti istraživanjem područja zajedničkog likovnoj i tehničkoj sferi, te definiranjem granice gdje se one prestaju podudarati.“²⁹

O samom programu Gropius kaže: „Stavljajući u sam početak nastave „ljudsko biće“ s prirodnom sklonošću za cjelovito shvaćanje života, a ne zanimanje – Bauhaus se suprotstavio činjenici današnjeg suviše specijaliziranog tradicionalnog školovanja koje pruža jedino specijalno znanje, ali ne objašnjava smisao i sadržaj rada, niti odnos ljudskog bića općenito prema svijetu.“³⁰

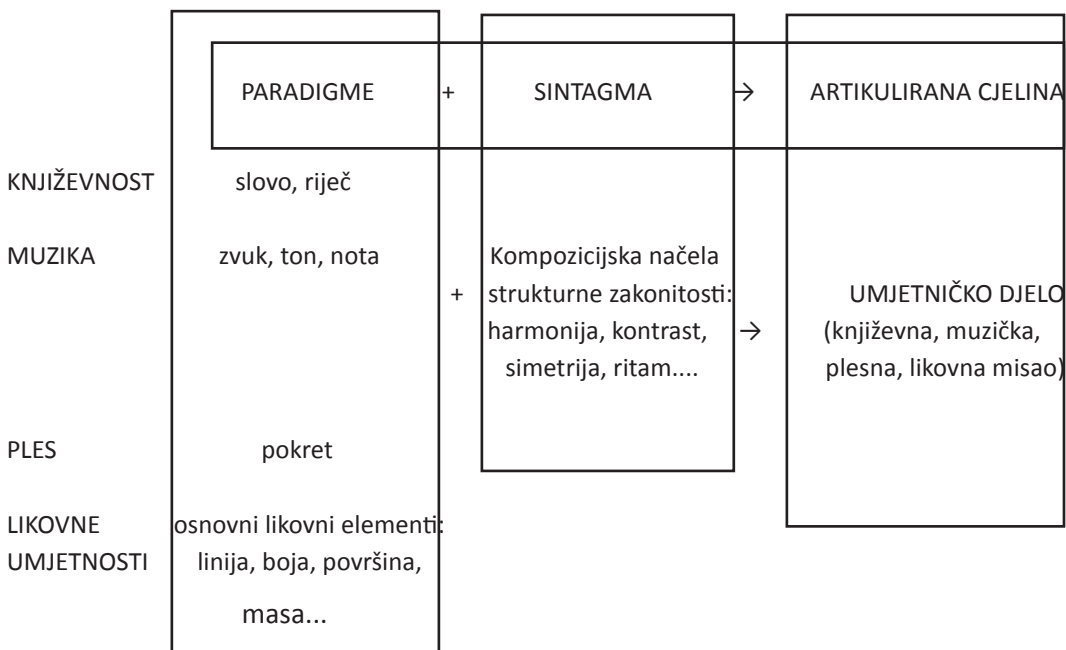
Razmatrajući riječi W. Gropiusa možemo zaključiti da se nastava u kojoj je ostvaren interdisciplinarni pristup, kao u primjeru Bauhauusa, nije mogla ostvarivati bez razumijevanja strukture umjetničkih oblasti, koja se nadalje može upoređivati i sa umjetničkim oblastima bliskoj strukturi u tehničkim ili naučnim oblastima.

Bitno je se prisjetiti da je struktura bitna za sve vrste umjetničkog djelovanja, sve umjetnosti. Sve umjetničke i naučne oblasti imaju svoj jezik. Znamo da likovni jezik čine likovni elementi i kompozicijski principi. Često se, govoreći o strukturi likovnih umjetnosti upotrebljavaju pojmovi: jezik, tekst, govor. Kada poredimo likovni jezik sa jezikom (pisanim i govornim), možemo reći da se on sastoji od *paradigmi* – znakova, slova, glasova i riječi, i *sintagme* koja je gramatika, odnosno, skup pravila kojim se paradigme sklapaju u rečenicu ili misao, s druge strane, u likovnom jeziku su paradigme (znakovi i riječi) – osnovni likovni elementi kojima uz pomoć sintagme (gramatike) – kompozicijskih načela slažemo jednu likovnu misao – artikuliramo ideju u jednu cjelinu – kompoziciju. Sami likovni elementi (boja, linija, valer, tekstura) stavljeni na podlogu bez prepoznatljivih i razrađenih

odnosa na kompozicijskim principima nemaju likovnog ili estetskog smisla, sadržaja, te se ne mogu smatrati suvislom likovnom rečenicom. Kada govori o ovoj problematici M. Huzjak (2004) opravdano naglašava razliku dva pojma: „Jezik i **govor** međusobno su prepleteni; nema jezika bez govora i obratno.

Razlika ipak postoji: jezik je opći sustav elemenata i sintaktičnih pravila, a govor je praktična upotreba jezika, individualiziran i poseban za svakog pojedinca; s druge strane jezik je jednak za sve. Govori razrađuju jezike u *pojave*: iz osjetilnih jezika proizlaze likovne, glazbene i plesne umjetničke pojave; iz verbalnih jezika proizlaze pjesničke, prozne, scenske i filmske umjetničke pojave (film zapravo u sebi sadrži sve umjetnosti, a u školi je smješten pod jezičnu nastavu); iz matematičkog jezika proizlaze fizikalne, kemijske, geološke i biološke prirodne pojave.“³¹

Govor se ostvaruje kroz **medij**; u verbalnom govoru medij je glas, a za likovni govor trebamo likovno-tehničke materijale i sredstva (olovka, ugljen, kist...), te uvježbanu motoriku za njihovo korištenje, odnosno izražavanje. Likovne tehnike imaju i vlastiti jezik; linije načinjene ugljenom imaće bez obzira na rukopis crtača slične karakteristike (prašnjavost). Paradigme su **disciplinarne**, odnosno one su specifične za svaku od umjetnosti, a sintagme **interdisciplinarne**, one su principi komponovanja ili organizovanja strukture djela.



Sl. br. 1. Strukturne zakonitosti različitih umjetnosti – disciplinarnost paradigmi i interdisciplinarnost sintagme.

Ostvarivanjem korelacije u nastavi likovne kulture sa sadržajima drugih predmeta ostvaruje se i integralni i interdisciplinarni pristup obrazovanju. Svrha *korelacije* kao načina ostvarivanja interdisciplinarnog pristupa je da redefinira i proširi pojam iz jedne discipline na drugu. Mora se naglasiti da korelacija najčešće (kada i ako se ostvaruje) uzima formu **tematske korelacije**, i to najčešće u razrednoj nastavi osnovne škole.

Ovakvu tematsku korelaciju učitelji i učiteljice lako realiziraju obrađujući istu *temu* (slikamo jesenje lišće na času likovne kulture, čitamo pjesmice o jeseni na času maternjeg jezika, proučavamo ga na njegovu strukturu u predmetu Moja okolina) kroz različite predmete. U **strukturnoj korelaciji** kroz nastavne satove provlačimo *sadržajni* pojam, npr. simetrija, ritam, harmonija, proporcija, kompozicija, gradacija i drugo. Strukturna korelacija koja se javlja u nastavi likovne kulture može biti izazov zbog mogućeg i čestog suštinskog nerazumijevanja struktura, a samim tim i neshvaćanja njihove povezivosti i transponiranja. Brojna su nerazumijevanja koja srećemo pri takvoj nastavi. Tako Rupčić (2010) navodi primjer povezivanja muzike i likovne prezentacije u kojem djeca imitiraju pokrete dirigenta te takvim pokretima sa kistom u ruci ostavljaju tragove i stvaraju sliku. Na taj način im se umjesto spoznajno-istraživačkog kreativnog oblika rada nudi i sugerira euritmijsko-terapijski oblik ponašanja. „Djeca nisu odrasli ljudi sa nagomilanim čepovima stresa koji su u takvom stanju već zaboravili i izgubili prirodne kreativne reakcije i nagone da ih takvim vježbama opuštamo. Djeca su spremna na istragu i igru, a tek će postati frustrirani ako to od njih nećemo očekivati (takvim obrazovanjem, upravo i stvaramo buduće frustrirane ljude).“³²

Slušanje muzike u cilju ostvarivanja (strukturne) korelacije trebalo bi osvijestiti kod učenika poveznice u njenoj strukturi sa elementima strukture likovnog jezika. Tako bi djeca trebala ciljano slušati muziku prepoznavajući različite tonove, njihove visine i trajanja, ritam, dinamiku, kontraste: kratko-dugo, visoko-duboko, sporo-brzo, boju zvuka, gradaciju u krešendu i dekrešendu (uzlaznim i silaznim stepenovanjima u snazi i jačini), harmonije, karakter zvuka koji proizvode različiti instrumenti. Doživljaj i osjećaj muzike, neće se izostaviti jer je primaran i svojstven svima. Na ovaj način se muzika razumijeva na način sličan kompozitorskom - stvaralačkom, ali i izvođačkom, koji zapravo udiše dah života djelu na sličan način kao i likovni umjetnik i posmatrač, pa se mogu otkriti poveznice i u analizi umjetničkog djela i likovnog ili muzičkog teksta kroz analitičko posmatranje ili slušanje.

Nudeći na uvid učenicima sličnosti u strukturama različitih predmeta i disciplina na prirodan i postepen način se ostvaruje sloboda, te se povećava mogućnost izbora kroz bogatstvo uzajamno povezanih (interdisciplinarnih) struktura, pa tako i kvalitetnije razumijevanje različitih ideja i mogućih rješenja.

Ovim procesom se razvijaju vještine korištenja brojnih informacija budući da znamo gdje ih naći i kako ih koristiti kako bi se postavljala prava pitanja. Ovaj proces svakako uključuje kritičko propitivanje uvida u različite discipline i jasno prepoznavanje dokaza i argumenata od pretpostavki ili neutemeljenih tvrdnji.

Služeći se ovakvim pristupom u nastavi, povezivanjem disciplina kroz njihove strukturne karakteristike prevazilazi se dobro poznati jaz između škole i stvarnog života kroz sticanje svijesti o sličnosti i povezanosti stvarnog/svakodnevnog života i različitih disciplina u školskim institucijama koje kroz integraciju postaju osnova sveobuhvatnom obrazovanju. Interdisciplinarna istraživanja zahtijevaju vještine koje će u praksi pripremiti učenike za stvarnost tako što se Interdisciplinarni pristup u nastavi i učenju omogućava stvaranje većeg broja perspektiva, razvoj sposobnosti procjenjivanja, razumijevanje raznolikosti, kreativno mišljenje, te vještinu slušanja. Jača se sposobnost samostalne procjene, a smanjuje se sklonost dogmatskim konceptima.

Pored brojnih navedenih prednosti interdisciplinarnog pristupa nastavi i učenju, postoji opasnost neutemeljene i besmislene primjene ovog koncepta, budući da širina ovog pristupa donosi i moguće površnosti zbog nedovoljnog poznavanja disciplina. Ne smije se na uštrb interdisciplinarnosti zapostavljati izučavanje zasebnih disciplina, jer se samo akumulacijom znanja iz pojedinačnih disciplina interdisciplinarnost može i treba ostvarivati.

Takva je orijentacija i osviještenost nužna da bi se prirodno prisutna sposobnost u djetetu/učeniku/studentu nastavila razvijati.

Ideja interdisciplinarnosti kroz korelaciju u nastavi ima za cilj osvještavanje o struktuiranosti svijeta, slojevitosti i bezbrojnim mogućim međuzavisnostima, te otkrivanje još neprimjedenih veza u svijetu koji nas okružuje.

Šabloni i sheme u dječijem likovnom izražavanju

Postoje različita mišljenja u metodici likovne kulture u vezi sa tretiranjem pojave učestalog ili stalnog korištenja istih simbola, stereotipa u dječijem likovnom izražavanju, te se ona kreću od prihvatanja shema kao načina komuniciranja ili prenošenja poruke i emocionalnog doživljaja svojstvenog i djetetu i ljudskoj civilizaciji (u vidu ideograma, simbola), do mišljenja da se takve pojave ne smiju tolerirati, nego i na svaki način izbjeći u dječijem likovnom izrazu.

U dječijem likovnom radu bez iznimke ćemo naići na pojavu simbola i shema tipičnih za određeni stepen razvitka. Čak se i sama rana faza dječijeg realizma naziva i faza *sheme*³³.

V. Lowenfeld (1947) u svojoj sistematizaciji razvojnih faza takođe navodi „predhematsku“ ili ranu figurativnu fazu, koja se još navodi i kao faza izražavanja primarnih simbola, te „shematsku“ ili figurativnu, odnosno fazu složenih simbola. U prvoj djeca počinju razumijevati vrijednost crteža kao jedinstvene forme komunikacije i sredstva istraživanja svijeta. U predshematskoj ili fazi primarnih simbola počinju se javljati simboli ljudske figure koji se u idućoj fazi razvijaju u stabilne koncepte samog djeteta i svijeta koji ga okružuje. Sažet pojam čovjeka dijete izražava ideogramski – ne crtajući sve dijelove tijela, nego samo najkarakterističniji koji postaje simbol cijelog ljudskog bića. Dakle prvi prikaz ljudske figure u formi tzv. punoglavca opisuje ljudsku funkciju u tom uzrastu najbitniju za dijete – komunikaciju (glava sa naznakama lica je dominantna, a udovi su naknadno dodani linijski). Za razliku od simbola u predshematskoj fazi koji se mogu stalno mijenjati i modificirati iz crteža u crtež u shematskoj fazi su simboli stalni u svojoj formi, te dobijaju sve više specifičnih detalja, zadržavajući već ranije usvojenu i konstantnu formu. Grupa autora Balić Šimrak, A. et al. (2011) u tekstu *Komunikacija putem slikovnih simbola i njena pojavnost u dječijim likovnim radovima* tvrde da se čin prenošenja poruka, odnosno komuniciranja sa okolinom putem slikovnih simbola u svakodnevnom životu ne može okarakterizirati kao loš, shematiziran, prekopiran, jer ovim simbolima za koje su naučili da predstavljaju pojam ljubavi, privrženosti i odanosti. Ove tvrdnje mogu se potkrijepiti i dijelovima poznatog djela C. G. Junga Čovjek i njegovi simboli u kojem se ističe važnost simbolizma u životu čovjeka kroz religiju i likovne umjetnosti.

„Možemo li onda ustvrditi da fenomeni karakteristični čak i za djetinjstvo čovječanstva mogu biti prisutni i u ranoj dječjoj dobi i da dijete kada traži putove komuniciranja ono poseže za slikovnim simbolima da pošalje poruku,

da opiše emociju. Iako su starija djeca (4-6 godina) već vrlo dobro upoznata s postojanjem pisane riječi ona biraju sažeti znak kao sredstvo komunikacije. Kada znamo da djevojčice i više puta na dan na papiriće, zid, klupu, pijesak... upisuju simbol srca, za koji su naučile da predstavlja pojam ljubavi, te ga upućuju roditeljima, odgojiteljici, prijateljici - kao poruku privrženosti i odanosti, teško možemo taj čin okarakterizirati kao loš, shematiziran, prekopiran i sl.“³⁴

U htijenju da pošalje poruku i opiše emociju dijete najčešće bira sažeti znak – slikovni simbol kao sredstvo komunikacije. Dakle prihvatajući činjenicu da su sheme i simboli prirodan oblik dječijeg likovnog izražavanja i razumijevanja likovnog teksta kao poruke – sredstva komunikacije, možemo doći do zaključka da sama po sebi shema nije štetna, nego je štetno prihvatanje sheme ili simbola kao jedinog načina predstavljanja doživljenog svijeta, gotove formule za likovno izražavanje. Učestalo korištenje simbola srca, kuće cvijeta, sunca u dječijim likovnim radovima može se smatrati likovnim znakovima za sažetu komunikaciju poruka kao što su ljubav, toplina doma, ljepote. ovaj fenomen posmatran iz drugog ugla, povlačenjem paralele sa prvim pismima iz povijesti čovječanstva – piktografskim ili slikovnim pismom, U ovom pismu svaki pojedini znak ili sličica doziva u čitaočevu svijest stanovite događaje i stvari koje on asocijativno veže uz taj znak. Nizanjem i grupiranjem znakova ili sličica moguće je prikazati neki događaj ili fiksirati neku misao. „Učestalo je mišljenje da su simboli poput sunca sa zrakama, srca i kuće s trokutastim krovom, cvijeta s pet latica i kružnicom u sredini i sl. rezultat siromašnog likovnog izraza, sklonosti kopiranju od vršnjaka i odraslih i uopće da je to nešto što pod svaku cijenu treba izbjeći, a po mogućnosti i zabraniti jer je neprihvatljivo. Takve je stavove doista teško prihvatiti osobama koje rade s djecom i susreću se s njihovim likovnim radovima na svakodnevnoj bazi. Stigmatiziranje te redovite i jako rasprostranjene pojave u male djece moglo bi ostaviti teške posljedice na njihov emocionalni razvoj. Dijete zaslužuje da se njegovi trenutačni interesi poštuju i toleriraju jer oni nipošto nisu toliko štetni da bi bili nedopustivi. To je zaključak koji iskusna osoba, odgajatelj odmah može usvojiti.“³⁵

Međutim, ako se dječija svijest razvija u takvom pravcu pronalaženja najlakšeg i uvijek istog, a prihvatljivog rješenja, onda je neophodno osmisliti metodički pristup za proširivanje shvaćanja i razumijevanja svijeta uopće, kroz kreativno promišljanje o brojnim i raznolikim mogućnostima predstavljanja doživljenog svijeta. Ni u kojem slučaju se ne smije izričito zabranjivati korištenje simbola, pa i kad postaju stereotipi, ali se svakako mora naći način da se oni svojevrijem prestanu koristiti, odnosno da se učenikov likovni izraz od pukog stenografskog osmišljavanja misli razvije u kreativno iskazanu bogatu i originalnu likovnu misao.

Postoji još jedna dimenzija bitna za negativni aspekt kontinuiranog korištenja simbola. Osim što se simboli javljaju kao prirodan element u razvoju likovnog izražavanja djece, oni mogu da se počnu preuzimati i iz drugih izvora, često od odraslih, iz medija, od vršnjaka i koristiti u vlastitim radovima. Razlog ovoj pojavi bazira se na sociološko-razvojnom fenomenu koji se javlja u djetinstvu, a to je nastojanje djeteta da se uklopi u zajednicu i identificira sa vršnjačkom grupom, prijateljima. Međutim, prihvatanjem i poticanjem stalnog korištenja navedenih univerzalnih simbola razvija se i sklonost ka upotrebi jednih te istih, gotovih rješenja, a onda iz prethodno navedenih razloga i tuđih ideja i zamisli u likovnom izražavanju.

Ne smije se izostaviti i činjenica da je kopiranje i način učenja, a poznato je da studenti likovnih akademija kopirajući velike majstore tako izučavaju njihov rukopis i postupak kako bi stekli što kvalitetnije vještine u tehničkom smislu, ali i načinu razmišljanja određenog umjetnika. Tako rječnik mladih postaje obogaćen, a služi sasvim novom, autentičnom i likovnom izrazu. Na sličan način nadarena djeca vođena vlastitim porivom da savladaju vještine crtanja, slikanja ili modeliranja, samostalno odabiru da kopiraju interesantne predloške iz svih oblasti likovnog stvaralaštva. Međutim, vrlo je lako razlikovati ovakva interesovanja i aktivnosti od onih negativnih.

M. Huzjak (2000) povezuje i sklonost ka kiču sa navikom korištenja šablona ili stereotipa. Pojedinaac naviknut na prihvatanje gotovih rješenja i korištenje istih tih rješenja za skoro sve situacije, zapravo nema vlastiti ukus, odnosno stav, te „... u nedostatku napora vlastitog istraživanja i profiliranja ukusa jednostavno preuzeti ponuđene obrasce svoje okolice, ako ne drugačije, a onda barem kroz modu....Upravo je mehanika nametanja modnog ukusa kroz agresivno marketinško ponavljanje način kako se u nerazvijenoj svijesti pojedinca (koji nije postao individua) može proizvesti strah od razlikovanja od društva, koje bi ga svojim mogućim odbacivanjem prestalo štiti od neke iracionalne opasnosti. To označavaju amerikanizirani termini *“in”* i *“out”*. Sve treba učiniti kako bi se bilo *“in”* - ponekad je to kod djece obavezni odlazak u McDonalds, ponekad pušenje, ponekad izostajanje iz škole. Nakon odrastanja stereotipni obrazac ne nestaje, već se samo kopira i prilagođava novoj sredini.“³⁶

Umjetnički i dječiji likovni izraz

Veoma se često i na različite načine pokušavalo porediti dječije likovne radove sa primjerima iz likovne umjetnosti, odnosno djelima zrelih umjetnika. Na prvi pogled paralelizmom se mogu vezati prostor u dječijem likovnom radu i perspektiva u umjetničkom djelu i to posmatrajući ovu problematiku kroz prizmu historije umjetnosti gdje se načini tretmana prostora podudaraju u etapama ponekad skoro hronološki (Kellog, 1969; Mühle, 1955). Ipak, važno je naglasiti da je prilično naivno prihvatiti ove površne poveznice istinitim. Međutim, jasno vidljive sličnosti npr. u tretmanu prostora kod dječijeg crteža i pojedinih primjera iz historije, su složenije od samog uočavanja sličnosti te zahtijevaju poznavanje razvojnih karakteristika dječijeg likovnog izražavanja, kao i poznavanje teorije i historije umjetnosti kako bi se pravilno protumačile. Kroz analizu likovnih radova djece možemo kako je njihovo stvaralaštvo direktno vezano za sveukupan razvoj. Prije svega razlika između dječijeg i umjetničkog likovnog izraza je u osnovi u namjeri umjetnika da svjesnom manipulacijom elementima likovnog jezika koji je veoma kompleksan ostvari svoju likovnu redefiniciju stvarnosti. Kada likovni umjetnik kreira prostor na plohi, njegovo znanje, vještina, i namjera te izoštrana vizuelna percepcija se sublimiraju u njegovom djelu. Dijete, s druge strane, spontano i emotivno prenosi svoje doživljaje svijeta kroz likovni rad. U vizuelno-likovnom smislu njihovo sazrijevanje je postupno. Faze razvoja se nadograđuju, ali različita iskustva i načini prezentacije doživljenog svijeta ne nestaju prelaskom na novi stepen razvoja.

Brent i Marjory Wilson u svom revolucionarnom članku „Ikonoklastički pogled na izvore slikovnih predodžbi kod omladine“ (1977) uvode ideju o kulturološkoj određenosti umjetničkog razvoja. Koliko god razvoj likovnog izražavanja kod djece ima univerzalne elemente i zakonitosti uvjetovane općim psihičkim i fizičkim razvitkom, toliko je on ipak i pod uticajem kulturološke sredine u kojoj se dešava. Međutim, ono što B. Wilsona izdvaja kao metodičara – istraživača je njegov dugogodišnji stav da nema ničeg prirodnog u umjetničkom razvoju i da pretpostavka da su djeca kreativnija od odraslih nije ništa do kulturološki artefakt.

On tvrdi da je „dječija umjetnost“ sama po sebi kulturološka konstrukcija u velikoj mjeri nastala u modernizmu. Ovo potkrepljuju razmišljanja i izjave velikih umjetnika dvadesetog stoljeća Picassa i Kandinskog. Poznate izjave Picassa: „Svako dijete je umjetnik, problem je kako ostati umjetnik kad odraste. ... Kao dijete sam crtao kao Raphael, ali trebao mi je cijeli život da opet crtam kao dijete.“³⁷ doprinijele

su zabludama o „djeci umjetnicima“, a zapravo se govori o autentičnosti i svježini, svedenosti dječijeg likovnog izraza, koji umjetnik, zbog svog iskustva i vještine, više teško može postići.

Kandinski je pisao o kozmičkim i duhovnim snagama koje se mogu osjetiti i izraziti kada se oslobodimo konvencija. Djeca koja nisu opterećena pravilima i konvencijama, kao i primitivne kulture, posjeduju čiste kanale veze sa izvornim snagama kreativnosti. „Trebamo znati da se unutrašnji zvuk intenzivira kada se odvoji od konvencionalnih praktičnih značenja. Zato dječiji crteži imaju tako moćan uticaj na neovisno mišljenje, posmatranje bez predrasuda. Djeca nisu opterećena konvencionalnim i praktičnim značenjima, jer gledaju svijet neiskvarenim okom i mogu iskusiti stvari kakve jesu, bez napora... Tako bez iznimke, svaki dječiji crtež otkriva unutrašnji zvuk stvari.“³⁸ Wilson dalje govori o tome da zapravo kad bi ovu nekonvencionalnu, nefiltiranu dječiju kreativnu ekspresiju umjetnici mogli ponovo steći, bio bi to sticanje sredstava za hvatanje esencije objekta, a ne samo njegovih vanjskih karakteristika. Jednostavnost, neposrednost, i apstrakcija dječijih slika ojačavale su ideju da djeca vide i izražavaju stvarnost sa univerzalnom cjelovitošću za kojom je moderni umjetnik težio.

Međutim, jasno je da svaki od ovih svjetova, i dječiji i umjetnički, ima svoje specifičnosti, te da ne postoje argumenti za izjednačavanje dječijeg i umjetničkog likovnog izraza. Bilo da se radi o samom likovno-kreativnom procesu ili rezultatu, uzimajući u obzir sve zakonitosti razvoja djeteta i kulturoloških uticaja, te iskustvo i znanje, te karakter kreativnosti odraslih, moramo zaključiti da se umjetnički i dječiji likovni izraz i pored univerzalnog jezika likovnih umjetnosti značajno razlikuju.

Kreativnost

Kreativnost je ključni pojam u obrazovanju 21. stoljeća. Iako se o kreativnosti i obrazovanju govorilo i u 60-tim godinama 20. stoljeća, tek dvadeset godina kasnije, osamdesetih godina ponovo se ova tema stavlja u žarište rasprava o obrazovanju u zemljama zapadne Evrope i SAD-u.

Kreativnost je temeljna karakteristika ljudske inteligencije. Novija istraživanja u psihologiji govore o kreativnom aspektu inteligencije nego i o tome da je ona raznovrsna i višestrana, te da različiti ljudi imaju različite vidove inteligencije (Gardner, 1993), koja se više ne može mjeriti isključivo postojećim IQ testovima, nego se traže novi načini otkrivanja i bilježenja inteligencije. Upravo iz ovog razloga tvrdimo da svi mladi ljudi imaju kreativni kapacitet i da je svaki od njih drugačiji.

Kreativnošću, kao jednom od misaonih sposobnosti, bavio se J. P. Guilford 1950-tih, te je uveo pojam *divergentnog mišljenja* (nasuprot konvergentnom, logičkom mišljenju) čije su osobine redefinicija, osjetljivost za probleme, fluentnost, originalnost, elaboracija i fleksibilnost.

- 1. Redefinicija** – sposobnost napuštanja starih načina tumačenja poznatih predmeta kako bi se koristili u nove svrhe. Za likovno stvaralaštvo redefinicija podrazumijeva novu upotrebu likovnih elemenata, materijala, kako bi se na nov i drugačiji način definirala likovna tema ili motiv
- 2. Osjetljivost za probleme** – sposobnost da se uoče *nedostaci ili potrebe za promjenama ili poboljšanjima u postojećim stvarima*; za likovno stvaralaštvo sposobnost otkrivanja novih likovnih odnosa
- 3. Fluentnost** – sposobnost obrade informacija i objekata na različite načine (Torrance, 1979.), mogućnost simultanog sagledavanja različitih mogućnosti, što više kategorija. Za likovno stvaralaštvo – raspolaganje bogatstvom ideja, brzo pronalaženje što više rješenja nekog problema.
- 4. Originalnost** – sposobnost proizvodnje rijetkih ili posve novih ideja, odnosno likovnih rješenja koja se razlikuju od drugih
- 5. Elaborativnost** – sposobnost obogaćivanja ideja detaljima, detaljna razrada originalne ideje
- 6. Fleksibilnost** – napuštanje uhodanih postupaka i rješenja, te nalaženje novih, odgovarajućih zadanim uslovima

Na osnovu Guilfordovih istraživanja razvijani su testovi i programi za identificiranje i razvoj kreativnosti, a između ostalih najpoznatiji po radu u ovoj oblasti su Donald J. Treffinger, E. Paul Torrance.

Sam pojam kreativnosti obilježen je dvojbama u shvaćanju i definiranju pojma; ipak, kao osobine kreativnosti uzimaju se dva elementa:

1. kreativni pojedinac *uočava*, vidi, doživljava, kombinira stvari i pojave na nov, svjež, neuobičajen način;
2. kreativni pojedinac *proizvodi* nove, neuobičajene, drugačije ideje i djela.

Ellen Winner (2005) pravi još jednu podjelu kreativnosti na kreativnost sa malim „k“ i kreativnost sa velikim „K“. Kreativnost sa malim „k“ uglavnom se veže za dječiju kreativnost, te se u tu kategoriju svrstavaju djeca koja uz minimalno vodstvo odraslih, prilično samostalno otkrivaju pravila i tehničke vještine određenog područja i smišljaju neobične strategije za rješavanje problema. Da bi se pojedinac mogao svrstati u kategoriju kreativnosti sa velikim „K“, prema Winner, neophodna je velika baza znanja i iskustva u određenom području, te se u tom smislu navodi tzv. „desetogodišnje pravilo“ po kojem je za značajan napredak u određenoj oblasti potrebno najmanje deset godina rada, a rezultat takvog djelovanja podrazumijeva istežanje, mijenjanje ili transformiranje te oblasti.

Upravo se zbog navedenih razloga smatra da djeca ne mogu biti kreativna na ovaj način.

Na ovu podjelu kreativnosti se nadovezuje Irving Taylor sa svojim modelom stepenovanja kreativnosti čiji raspon obuhvata cjelokupan čovjekov vijek. Tako je Taylor kreativnost došao do slijedećeg stepenovanja:

1. kreativnost spontane aktivnosti, (1-6 g.) samostalni i spontani dječiji likovni izraz;
2. kreativnost usmjerene aktivnosti (7 – 10 g.), stvaranje koje ostaje spontano ali i postaje usmjereno ka postizanju „sličnosti“ sa objektom
3. kreativnost invencije (11-15 g.), stvaralaštvo u kojem se uvode i izražavaju spoznaje o novim opaženim likovnim odnosima
4. kreativnost inovacije (16-17 g.), stvaralaštvo u kojem se događaju značajne promjene zbog složenijih likovnih i tehničkih mogućnosti i vještine
5. kreativnost stvaranja (18+) stvaranje potpuno novog, vlastitog likovnog izraza, ličnog rukopisa, stila.

Samo posljednji stepen podrazumijeva **Kreativnost**.

Bitno je dakle razlikovati kreativnost moguću u zreloj dobi od one koja se javlja u dječijoj i adolescentskoj dobi. Kreativnost je najlakše prepoznati u školskim predmetima kao što je likovna kultura, zbog same prirode nastavih sadržaja koji se zasnivaju na stalnoj praktičnoj aktivnosti kojoj je cilj iskren dječiji rad, što podrazumijeva samostalno donošenje odluka bez nametanja gotovih ili „tačnih“ i „najboljih“ rješenja.

Čitav metodički pristup u nastavi likovne kulture bazira se upravo na stvaranju uslova za razvijanje kreativnih sposobnosti počevši od divergentnog mišljenja kojim će se doći do originalnih, detaljno razrađenih ideja kako bi se kroz likovnu aktivnost te ideje uobličile u novi likovni produkt.

Dakle kada govorimo o kreativnosti u nastavi, prije svega moramo znati da kreativnost nije znanje, nego jedna od **sposobnosti**, pa se kao takva navodi u funkcionalne zadatke i ciljeve nastave. Budući da u sposobnosti ubrajamo praktične, izražajne i intelektualne, kreativnost ćemo ubrajati pod intelektualne sposobnosti, odnosno mišljenje i to, prema Guilfordu – divergentno mišljenje koje se smatra osnovom za kreativni proces i u praksi.

Bitno je shvatiti da kreativnost nije nešto što se uči, nego se uvježbava. U nastavi likovne kulture treba se vježbati samostalno mišljenje, odnosno rješavanje problema koje nije stereotipno, odnosno ne podrazumijeva stereotipnu upotrebu znanja **što** podrazumijeva šablonska rješenja za većinu situacija i problema. Kreativnost je zasnovana upravo na samostalnom mišljenju koje je divergentno odnosno imaginativno i svrsishodno. Kreativni proces može donijeti vrhunske, ili visoko zadovoljavajuće rezultate ili donijeti manji napredak u procesu rada, ali uvijek predstavlja značajan lični napredak. Kakav god razvitak mogao biti, trebao bi se prepoznati i nadograđivati u daljem radu.

Iznad svega, važno je kreirati kreativnu klimu: prostor u kojem se osoba osjeća sigurno i ugodno, te će samim tim biti sposoban da isproba alternativne pristupe i rješenja problema, ali i biti spreman da ne uspije u više navrata prije nego što ostvari željeni rezultat. Važno je da bude svjestan da je samo istrajavanje i pokušaj da bude kreativan cijenjeno.

Kreativnost je proces u kojem se kombinira igra, istraživački duh, intuicija, praktičke i analitičke vještine. Primjenom kreativnog pristupa nastavi u cjelokupnom obrazovanju bavili su se brojni stručnjaci, pa i vlade mnogih zapadnih

država. Nacionalni savjetodavni komitet za kreativno i obrazovanje u kulturi (National Advisory Committee on Creative and Cultural Education) formiran u Velikoj Britaniji izdao je izvještaj tijelima vlade o kreativnosti, kulturi i obrazovanju u obliku publikacije *All Our Futures: Creativity, Culture, Education*, (1999) gdje se navode sljedeće značajne karakteristike kreativnosti bitne za obrazovanje.

Kreativnost kao primjenjena mašta

Kreativnost se u određenom smislu može definirati kao primjenjena imaginacija. Imaginacija ili mašta nije isto što i fantaziranje ili zamišljanje, iako ih može sadržavati. Imaginacija je proces generiranja nečeg originalnog: način razmišljanja u kojem pokušavamo proširiti mogućnosti date situacije, njenog sagledavanja nanovo, iz drugog ugla, te stvaranje alternative očekivanom, rutinskom. Prema ovome sposobnost imaginacije možemo vezati za divergentno mišljenje, a osim mišljenja, imaginacija se iskazuje i djelovanjem kroz različite medije. Maštu ili imaginaciju ispoljavamo tijelom i pokretom ako smo plesači, muzičkim instrumentom ako je u pitanju muzičar. Svoju imaginaciju likovni umjetnik iskazuje formom, bojom, linijom, masom, itd. imaginacijska aktivnost je forma mentalne igre usmjerene ka kreativnom rezultatu – proizvodu. Pomoću imaginacijske aktivnosti se zapravo postojeće ideje kombiniraju, stavljaju u nove kontekste i njihova pravila te tako postaju nešto novo i originalno. Dakle stvaranjem novih veza, uočavanje analogija i odnosa među idejama koje prije nisu bile poređene dešava se kroz imaginaciju i zato veže za divergentno mišljenje.

Svrha ili cilj

Kreativnost podrazumijeva proces mišljenja i djelovanja koji ima određeni cilj, ma koliko široko bio definiran. Aktivnost se stalno može mijenjati i prilagođavati kako bi se cilj ostvario. Dakle, kreativni proces je dinamičan proces, a mogući rezultati mogu biti prilično drugačiji od onih koji su postavljeni na samom početku. Ciljevi se mogu modificirati i mijenjati u samom procesu kada nam se otkrivaju brojne mogućnosti realizacije, te se kroz stalno donošenje odluka i evaluacije i selekcije, kristalizira i određuje svrha. Ipak kreativna rješenja mogu se postići i neočekivano, ali će se to uvijek desiti u okvirima kreativnog procesa koji ima neki početni cilj.

Originalnost

Iako je originalnost na određenom nivou osnova u svakom kreativnom radu, sama po sebi nikad nije dovoljna. Originalne ideje takođe mora biti relevantna za potrebnu svrhu. Rezultat imaginativne aktivnosti može biti kreativan samo ako ima vrijednost i značaj u odnosu na zadatak koji je postavljen. Ovdje je vrijednost procjena neke karakteristike rezultata određenih ciljem. Moguće su mnoge procjene prema području aktivnosti: efikasnost, upotrebljivost, zadovoljenje, tačnost, dokazivost.

Znanje i kritički stav

Kreativna aktivnost podrazumijeva igru sa idejama i isprobavanje mogućnosti - eksperimentiranje. U svakom kreativnom procesu može se doći i do saznanja da neke ideje i skice ne funkcioniraju. Mogu se desiti mnogi neuspjesi i mnogo preinaka dok se ne dođe do najbolje verzije rješenja.

Sličan proces se onda odvija i u smislu primjene kreativnog rezultata. Procjenjivanje funkcionalne vrijednosti podrazumijeva prosudbu i kritiku. Kreativno mišljenje uvijek uključuje dozu kritičkog mišljenja. Imaginativna aktivnost je generativni način mišljenja. Međutim, kreativnost uključuje i drugi način mišljenja: evaluacijsko mišljenje ili kritički stav. Kritička evaluacija uključuje promjenu fokusa pažnje i načina razmišljanja u procjenjivanju onoga što je dobro i nije dobro. Ovo se može dešavati tokom cijelog procesa kreativnog rada, a ne samo na kraju. U najkreativnijim radu postoje mnoge promjene između ova dva načina mišljenja i fokusiranja pažnje. Kvalitet kreativnog postignuća se odnosi na oba. Pomaganje mladima da razumijevaju i barataju ovom interakcijom između generičke i evaluacijske misli je ključni zadatak kreativnog obrazovanja.

Ovo je važno razumjeti kao osnovu kreativnog obrazovanja. Postoji razlika, i mogu postojati razlike, između evaluacija stvaraoca i drugih. Isto tako, vrijednost nekih rezultata može se prepoznati samo protokom vremena.

Sloboda i kontrola

Obično se smatra da se kreativnost može javiti samo kao rezultat slobodnog izražavanja, u atmosferi opuštenog rada. Jasno je da je sloboda da se eksperimentira ključna za kreativnost, baš kao i znanje, vještina i razumijevanje. Ipak pojam

slobode u kreativnom procesu može biti pogrešno shvaćen. Sloboda ima pozitivnu ulogu u stvaralaštvu samo dok postoji istovremena kontrola nad kreativnim procesom, koja je uslovljena upravo znanjem i iskustvom. Kontrola postoji kada postoji cilj ili svrha, te kritički stav zasnovan na znanju. Zadatak nastavnika je da stvarajući opuštenu atmosferu za stvaralački rad, ipak ne zapostavi disciplinu i nastojanje da se fokus na kreativni proces izgubi u samoj oslobođenosti učenika u radu. Dakle moramo biti svjesni uzajamne ovisnosti slobode i kontrole u svim kreativnim procesima, stalno nastojeći da u nastavi stvorimo ravnotežu između ova dva važna elementa.

Kreativni proces

Kreativne sposobnosti se razvijaju kroz praktičnu primjenu: uključivanjem u procese kreativnog razmišljanja i rada: slikanja, crtanja, modeliranja, analiziranja likovnog jezika na vlastitim radovima i kapitalnim djelima nacionalne i svjetske likovne umjetnosti, ali isto tako i u drugim oblastima ljudskog djelovanja kroz: stvaranje muzike, pisanje priča, vođenje eksperimenta itd. Ključni zadatak za nastavnika je da pomogne mladima da razumijevaju ove procese i da ovladaju njima.

Kreativni procesi u svim disciplinama se obično sastoje od početne faze ili nacрта: predstavljanja ideje u grubom nacrtu ili obliku. Ovo mogu biti prve note melodije; prva slika ili metafora; prvi nacrt problema u matematici, a u likovnom izražavanju prva skica urađena različitim likovnim tehnikama, ili prve misli izrečene o onome što posmatramo bilo da je u pitanju likovno djelo ili svijet oko sebe u kojima se opisuje likovnost. Ideja se oblikuje i kristalizira u procesu istraživanja. Finalne faze se obično odnose na rad na detaljima djela - kreiranje konačnog produkta.

Klasična podjela faza u kreativnom mišljenju – priprema – inkubacija – iluminacija – verifikacija – je osporavana na različite načine od strane mnogih naučnika, ali nam govori o uobičajenoj shemi fokusiranog rada, faze mirovanja i ponekad prekida, a onda pomaka, i o ključnoj spoznaji da je kreativnost proces, a ne događaj.

Iako uvijek postoji faza, ili možda više faza, u kojima je neophodno kritičko procjenjivanje, ako ništa da se ustanovi povezanost i odnos ideje sa načinjenim, praktičnosti, upotrebljivosti i reakciji okoline, generičko mišljenje treba vremena da se razvije. U pravo vrijeme i na pravi način, jasna kritička procjena je od velikog značaja. U pogrešnom trenutku, kritika i hladna ruka realnosti mogu ubiti ideju u nastajanju.

Ovaj dijalog između inicijalne koncepcije i finalne realizacije može biti delikatan. Može biti zaustavljen ili spriječen pokušajem da se uradi previše prebrzo ili istovremeno. Npr. tražiti od djece da napišu pjesmu odmah u njihovom najljepšem rukopisu može uništiti spontanost koju trebaju u početnoj fazi generiranja ideja. Treba im se pomoći da razumiju da se kreativnost obično razvija u fazama; i da imaju neki osjećaj o tome gdje se nalaze u procesu i šta da očekuju od sebe u tom momentu. Identificirali smo dva načina razmišljanja: generativno i evaluativno. Mora postojati ravnoteža između ovih mišljenja. U većini situacija, pokušaj da se kreira gotova verzija u jednom potezu je za većinu ljudi nemoguć zadatak. Nepoznavanje ove činjenice može mlade i odrasle dovesti do zaključka da ustvari nisu nimalo kreativni.

Često je rezultat neočekivanih skokova imaginacije: od iznenadnog momenta iluminacije u kojem naučnik spoznaje odgovor i rješenje problema i onda počinje da ga verificira kalkulacijom. Ovo može isto tako vrijediti za djecu koja na samom početku kao i za iskusne naučnike.

Kreativni proces u umjetnostima podrazumijeva razvojne forme izražavanja koje otjelotvoruju umjetničke percepcije. Ovo nije problem identificiranja ideje i onda nalaženja forme u kojoj se ona treba izraziti. Često se forma pronalazi kroz sam proces slikanja, plesanja ili izvođenja muzike. Kreativni procesi umjetnosti usmjereni su na oblikovanje i usavršavanje rada kod kojeg su estetske kvalitete od vitalnog značaja za značenje djela. Izgled, zvuk i osjećaj rada u umjetnosti je neodvojiv ne samo od značenja, nego i onoga kako ono donosi to značenje u svijet.

Razgovori o umjetnostima u obrazovanju često naglašavaju vrijednosti samo-izražavanja, i ovo je važna činjenica. Ali postoji razlika između davanja direktnog oduška osjećajima i kreativnih procesa u umjetnosti. Komponiranje i izvođenje muzike, pisanje poezije, ples mogu svi biti potaknuti moćnim emocionalnim impulsima; ali proces nije jednostavno u izražavanju osjećaja, iako može to sadržavati **ali je ono što je bitno forma i značenje**. Neophodno je da se u obrazovanju obezbjede mogućnosti za mlade da izraze vlastite ideje, vrijednosti i osjećaje. U posljednje vrijeme, ponovo se prepoznaje vitalni značaj onoga o čemu je govorio Daniel Goleman a zove se **emocionalna inteligencija**: sposobnost razumijevanja, izražavanja i korištenja naših osjećanja i intuicije.

Rješavanje problema je sada ključna vještina u obrazovanju. Razvijanje sposobnosti kod mladih da rješavaju problem je osnova za pripremanje za neovisan život. Kreativno obrazovanje može direktno doprinijeti razvoju sposobnosti za rješavanje problema u svim disciplinama i područjima rada. Ali kreativnost i rješavanje problema nije isto. Ne zahtijevaju svi problemi kreativno

rješenje ili originalno mišljenje. Neki se mogu riješiti rutinski i logički. I nije svako kritičko mišljenje usmjereno na rješavanje problema, u konvencionalnom smislu. Komponiranje poezije, slikanje ili igra sa apstraktnim idejama u nauci ili matematici nisu uvijek područja u kojima se obično podrazumijeva rješavanje problemskih situacija. Vrijednost kreativnih mislilaca nije uvijek da oni rješavaju probleme koje imamo, nego oni **nalaze probleme** koje nismo mogli ni prepoznati i vode nas prema novim horizontima. Više mogućnosti i prilika bi trebalo pružiti mladima da osjete i definišu probleme samostalno, kao i da identificiraju rješenja na date probleme. Više prilika bi trebalo biti za generiranje ideja; posmatranje i viđenje svijeta na različite načine i igru sa različitim mogućnostima i alternativnim rješenjima. Upoznatost sa širokim rasponom aktivnosti u rješavanju problema može voditi do veće kompetencije u percepciji temeljnih obrazaca/struktura i analogija.

Razvijanje kreativnosti u nastavi likovne kulture

U veoma kratkim crtama može se govoriti o razvijanju kreativnosti u samoj praksi, odnosno nastavi likovne kulture. Razlog ovome je taj što se naime kroz svaki aspekt metodike likovne kulture zapravo nastoji objasniti način razvijanja likovne kreativnosti.

Pravilno razumijevanje principa likovne kulture, pravilna upotreba metoda u nastavi likovne kulture, i ličnost nastavnika koji je i sam kreativac, odnosno, osoba koja prakticira ono što predaje - bavi se likovnim izražavanjem, su osnove za razvijanje kreativnosti.

Osoba koja nije kreativna ne može prepoznati kreativca u učeniku, i često je upravo to problem u nastavi likovne kulture. Primjenjivanjem naučenog, stalnim isprobavanjem brojnih mogućnosti dolaženja do cilja, odnosno postizanja obrazovnih, odgojnih ciljeva nastave, stvorice uslove razvitka kreativnosti i nastavnika i učenika.

Neki od načina poticanja kreativnosti navode Belamarić (1987) i Grgurić; Jakubin (1996). Između ostalog to su:³⁹

Usmeravanje opažanja – razgovor o onome na što smo usmjerili dječiju pažnju akako vi izazvali dječija poimanja, dječiju logiku. Dječije odgovore ne treba korigirati, jer ćemo tako izbjeći povređivanje djeteta, koje može rezultirati opadanjem samopouzdanja koje je jako bitno za slobodni dječiji likovni izraz.

Aktiviranje sjećanja – opet kroz razgovor o doživljenom, i postepeno kroz likovni jezik koji se može upotrijebiti pri opisima tih doživljaja.

Maštanje, ilustracije – Maštanje se javlja kao stvaranje novih varijanti i slika na osnovu poznatog i doživljenog. Maštanje se može javiti pri izradi ilustracije priče, događaja koje dijete nije vidjelo, ali može da zamisli i izmašta kroz likovni jezik.

Zamišljanje – predstavlja viši nivo stvaranja slika i mašte, jer se predodžbe i pojmovi iz sfere nevizuelnog transponiraju u likovni izraz.

Igre s likovnim materijalima – veliki izbor različitih materijala i sredstava potaknuti će dječiju maštu i volju za igru, a igra je rad. Kroz istraživanje mogućnosti različitih materijala i njihovih karakteristika usvaja se određeno znanje o tehnikama i tehnološkim mogućnostima materijala, izražajnim mogućnostima, itd. Budući da se istraživanje i igra u ranijim uzrastima i ne mogu izdvojiti, usvajanje znanja će biti neosjetno, bez napora i u uslovima rasterećenosti i slobode koja je nepohodan uslov za razvoj kreativnosti.

Potvrđivanje – nepohodan detalj u komunikaciji sa učenicima. Potvrđivanjem vrijednosti svakog dječijeg likovnog rada kao njegove likovne misli i ideje sa posebnim vrijednostima je pozitivno usmjerenje ka daljem radu i poruka za istrajavanje u radu i sigurnost u vlastite sposobnosti. Kada se djetetu pruži osjećaj sigurnosti i slobode, ono i samo osjeti da stvarno može, pa se pokreću svi njegovi/njeni potencijali, ideje i vizije. Potvrđivanje se očituje u nastavnikovom interesu za rad učenika, njegova tumačenja svojih ideja i radova, za učenikovo mišljenje i stav o radovima drugih, i stav i mišljenje o djelima iz historije umjetnosti koja se posmatraju u procesu nastave.

Autor Grgurić; Jakubin (1996) navode sljedeće postupke:

- Umješno i samostalno stvaranje ideja
- Provjeravanje učeničkih ideja, misli i likovnih proizvoda putem slobodne komunikacije
- Prihvatanje i cijenjenje učenikovih ideja i originalnih rješenja, te izbjegavanje označavanja učeničkih ideja kao neprikladnih ili krivih
- Podsticanje učenika na drugačija rješenja putem alternativnih pitanja
- Omogućavanje učenicima „varijacija“ na istu temu (nakon završenog osnovnog rada) njenim redefiniranjem bojom, likovnom tehnikom i sl.
- Ohrabrivanje učenika da samostalno pronalaze što veći broj raznovrsnih likovnih rješenja
- Isticanje originalna i kreativna rješenja, te pozitivnim stavom poticati i ostale učenike da stvaralački reagiraju

- Omogućavanje rada zainteresiranim učenicima s raznolikim materijalima i tehnikama, te ih uklopiti u dodatne likovne aktivnosti
- Organiziranje posjeta galerijama i muzejima, sa popratnim razgovorima o učeničkim impresijama

Pažljivim pregledom navedenih postupaka vidimo da su oni kod ovih autora zapravo isti ili vrlo slični, međutim ostavljaju i dalje prostor za dijalog između teoretičara i praktičara o uslovima za provođenje nekih od postupaka, ali i o nijansama u njihovom razumijevanju i prakticiranju.

Ono što je sigurno tačno, i sa čim se zapravo moraju složiti i nastavnici i metodičari – istraživači i teoretičari, jeste da je za poticanje kreativnosti moguće iskoristiti svaku nastavnu jedinicu, da dužina ili broj časova takođe nije prepreka, kao ni materijalni uslovi izvođenja nastave. Potreban je kreativan i sposoban nastavnik.



ENDNOTE

¹ Karlavaris, B. (1963): Likovno vaspitanje, Priručnik za nastavnike od I do VIII razreda osnovne škole, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd

² Ovaj termin je prilično neprimjeren u svom osnovnom značenju za ovaj kontekst. Preživljavanje bi se prije moglo shvatiti kao življenje ili kultura življenja...

³ Kao i u prethodnom slučaju, pojam moć ima preširok spektar značenja i treba se posmatrati u kontekstu odgoja i obrazovanja.

⁴ Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine, <http://www.sobih.ba> (pristupljeno 21.12.2011.)

⁵ Mapa puta za obrazovanje u umjetnosti – Svjetska konferencija o obrazovanju u umjetnosti: Izgrađivanje stvaralačkih kapaciteta za 21. stoljeće, Lisabon, 6.-9. mart 2006. UNESCO, Road+Map+for+Arts+Education.pdf (application/pdf Object) (pristupljeno 21.12.2011.)

⁶ Ibid., str. 5

⁷ Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine, <http://www.sobih.ba> (pristupljeno 21.12.2011.)

⁸ Karlavaris, B., Kelbli, J., Kastori, M.(1986): Metodike likovnog vaspitanja predškolske dece, I i II, Zavod za udžbenike, Beograd

⁹ Grgurić, Jakubin (1996), Vizuelno-likovni odgoj i obrazovanje, Educa, Zagreb.

¹⁰ Karlavaris, B., Kelbli, J., Kastori, M.(1986): Metodike likovnog vaspitanja predškolske dece, I i II, Zavod za udžbenike, Beograd metodika predškolski uzrast, str.

¹¹ Ibid., str.

¹² Karlavaris, B. (1963) Likovno vaspitanje, Priručnik za nastavnike od I do VIII razreda osnovne škole, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd

¹³ Grgurić, N. i Jakubin, M. (1996), Vizuelno-likovni odgoj i obrazovanje, Educa, Zagreb.

¹⁴ Ibid., str. 102

¹⁵ Karlavaris, B., Kelbli, J., Kastori, M.(1986): Metodike likovnog vaspitanja predškolske dece, I i II, Zavod za udžbenike, Beograd metodika predškolski uzrast,

¹⁶ Herceg; Rončević;Karlavaris (2010). Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi, ALFA, Zagreb i Sveučilište u Rijeci

¹⁷ Ibid., str. 88

¹⁸ Balić Šimrak, A.; Šverko, I.; Županić Benić, M. (2010): U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kulture; objavljeno u: Zborniku radova: "Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju", €CNSI, Zagreb, 2011.

¹⁹ Karlavaris, B. (1963): Likovno vaspitanje, Priručnik za nastavnike od I do VIII razreda osnovne škole, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd, str. 65

- ²⁰ Koks M. (2000), *Dečiji crteži*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, str. 88
- ²¹ Ibid., str. 89
- ²² Karlavaris, B. (1963): *Likovno vaspitanje, Priručnik za nastavnike od I do VIII razreda osnovne škole*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd, str. 65
- ²³ Balić Šimrak, A.; Šverko, I.; Županić Benić, M. (2010): U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kulture; objavljeno u: Zborniku radova: "Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju", €CNSI, Zagreb, 2011., str. 58-59.
- ²⁴ Ibid. str. 58
- ²⁵ Hickman, R. (2005), *Why We Make Art and Why It is Taught?*, Bristol: Intellect
- ²⁶ Taylor, R. (1990): *Passing Fashion or the Missing Element?*; *Critical Studies in Art And Design Education*, ed. David Thistlewood, Longman; NSEAD
- ²⁷ Balić Šimrak, A.; Šverko, I.; Županić Benić, M. (2010): U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kulture; objavljeno u: Zborniku radova: "Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju", €CNSI, Zagreb, 2011.
- ²⁸ Rupčić, S. (2010): *Interdisciplinarnost u kreativnosti i nastavnoj praksi*; objavljeno u: Zborniku radova: "Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju", €CNSI, Zagreb, 2011, str. 42
- ²⁹ Gropius, W.(1961), *Sinteza u arhitekturi, Tehnička knjiga*, Zagreb, str. 26
- ³⁰ Ibid, str. 124
- ³¹ Huzjak, M. (2004): *Semiologija i strukturalna korelacija*, časopis *Metodika* br. 9, Vol. 5, Zagreb, str. 214-220
- ³² Rupčić, S. (2010), navedeno djelo, str. 45
- ³³ Wildloecher (1974) u Beisl, H. (1978), *Djeca crtaju, Umjetnost i dijete*, Zagreb - prema Grgurić; Jakubin, (1995)
- ³⁴ Balić Šimrak, A.; Markulin, V.; Perus, M. (2011): *Komunikacija putem slikovnih simbola i njena pojavnost u dječjim likovnim radovima*; objavljeno u: Zborniku radova: "Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju", €CNSI, Zagreb, 2011, str. 159
- ³⁵ Ibid., str. 157
- ³⁶ Huzjak, M. (2000): *Šablone, Školske novine* br. 21, Zagreb, str. 11
- ³⁷ Citati preuzeti iz Balić Šimrak, A.; Šverko, I.; Županić Benić, M. (2010), navedeno djelo, str. 56
- ³⁸ Citat preuzet iz: Wilson, B. (2004): *Child art after modernism*, objavljeno u: *Handbook of Research and Policy in Art Education*, ed. Eisner, E.W. & Day, M. D., NAEA, New Jersey, str. 306
- ³⁹ Ovi parametri preuzeti su iz knjige: Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga

BIBLIOGRAFIJA

- Balić Šimrak, A.; Markulin, V.; Perus, M. (2011). Komunikacija putem slikovnih simbola i njena pojavnost u dječjim likovnim radovima. Zbornik radova: "Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju". 2011, Zagreb: €CNSI
- Balić Šimrak, A.; Šverko, I.; Županić Benić, M. (2010). U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kulture. Zbornik radova: "Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju". 2011, Zagreb: €CNSI.
- Belamarić, D. (1987). Dijete i oblik, Zagreb: Školska knjiga
- Bloomfield A., Childs J. (2000) Teaching integrated arts in the primary school, New York, David Fulton Publishers
- Bodulić, V. (1982). Umjetnički i dječiji crtež. Zagreb: Školska knjiga
- Bognar, L. i Matijević, M. (2005). Didaktika. Zagreb: Školska knjiga
- Brittain, W. L. (1979). Creativity art and the young child. London: McMillan
- Eisner, E. (2002). The Arts and the Creation of Mind. London: Yale University Press
- Feeney, S., Moravick, E. (1987). A thing of beauty: Aesthetic development in young children. Young Children, 42(6), 7-15
- Gardner, H.(1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books
- Grgurić, N.; Jakubin, M. (1996). Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje, Zagreb: Educa
- Gropius, W. (1961). Sinteza u arhitekturi. Zagreb: Tehnička knjiga
- Herceg; Rončević; Karlavaris, (2010). Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi, Zagreb: ALFA, Sveučilište u Rijeci
- Hickman, R. (2005). Why We Make Art and Why It Is Taught, Bristol: Intellect
- Huzjak, M. (2004). Semiologija i strukturalna korelacija. časopis Metodika br. 9, Vol. 5, Zgb, UDK 37.013
- Huzjak, M. (2000). Šablone. Školske novine br. 21, Zagreb
- Jensen, E. (2001). Arts with the Brain and Mind (Alexandria, VA. Association for Supervision and Curriculum Development)
- Jung, C. G. (1973) Čovjek i njegovi simboli, Ljubljana, Mladinska knjiga
- Karlavaris, B. (1963). Likovno vaspitanje, Priručnik za nastavnike od I do VIII razreda osnovne škole, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd
- Karlavaris, B., Kelbli, J., Kastori, M.(1986): Metodike likovnog vaspitanja predškolske dece, I i II, Zavod za udžbenike, Beograd

- Kellog, R. (1969). *Analysing Children's Art*. Palo Alto, National Press Books
- Klein, J. T. (1990). *Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice*. Detroit: Wayne State University.
- Kolbe, U. (1996). Making the ordinary seem extraordinary: Strategies in deepening visual awareness in young children. 6th European Conference on the quality of early childhood education, Lisabon
- Koks, M. (2000), *Dečiji crteži*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Lowenfeld, V. (1947). *Creative and Mental Growth*. New York: Macmillan.
- Mühle, G. (1955). *Entwicklungspsychologie des zeichnerischen Gestaltens*. München, Ylabil
- Nissani, M. (1997). Ten Cheers for Interdisciplinarity: The Case for Interdisciplinary Knowledge and Research. *The Social Science Journal* 34(2)
- Kraguljac, M. (1979). Preferencija učenika osnovne škole prema umetničkim delima. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Ross, M. (1986). *Assesment in Art Education: a necessary discipline or a loss of happiness?* Oxford: Pergamon Press
- Taylor, R. (1990): *Passing Fashion or the Missing Element?; Critical Studies in Art And Design Education*, ed. David Thistlewood, Longman; NSEAD
- Thomas, G. V., Chaigne, E. and Fox, T. J. (1989). Children's drawings of topics differing in significance: effects on size of drawing. *British Journal of Developmental Psychology*, 7, str. 321-31
- Vasić, P. (1988). *Uvod u likovne umetnosti*, Univerzitet umetnosti u Beogradu
- Wilson, B. &. (1977). An iconoclastic view of the imagery sources of young people. *Art Education*, 30(1).
- Wilson, B. (2004): *Child art after modernism*, objavljeno u: *Handbook of Research and Policy in Art Education*, ed. Eisner, E.W. & Day, M. D., NAEA, New Jersey
- Winner, E. (2005). *Darovita djeca*, Lekenik: Ostvarenje d.o.o.
- National Advisory Committee on Creative and Cultural Education
All Our Futures: Creativity, Culture and Education
Report to the Secretary of State for Education and Employment; the Secretary of State for Culture, Media and Sport, May 1999 <http://sirkenrobinson.com/skr/pdf/allourfutures.pdf> (pristupljeno 18.12.2011)
- Mapa puta za obrazovanje u umjetnosti – Svjetska konferencija o obrazovanju u umjetnosti: Izgrađivanje stvaralačkih kapaciteta za 21. stoljeće, Lisabon, 6.-9. mart 2006. UNESCO, [Road+Map+for+Arts+Education.pdf \(application/pdf Object\)](#) (pristupljeno 21.12.2011.)
- Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine, <http://www.sobih.ba> (pristupljeno 21.12.2011.)





